

Den sinnliga uppmärksamheten

ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS
STUDIES IN LITERATURE, HISTORY OF IDEAS AND RELIGION 2

DEN SINNLIGA UPPMÄRKSAMHETEN

Materiellt ekokritiska läsningar av
svensk prosa från antropocen

Johanna Lindbo

GÖTEBORGS UNIVERSITET

*Den sinnliga uppmärksamheten. Materiellt ekokritiska läsningar av svensk
prosa från antropocen*

© Johanna Lindbo, 2023

ISBN 978-91-7963-131-4 (tryckt)

ISBN 978-91-7963-132-1 (pdf)

ISSN 2004-3112

Publikationen finns även i fulltext på:

<http://hdl.handle.net/2077/75267>

Prenumeration på serien eller beställningar av enskilda exemplar skickas till:

Acta Universitatis Gothoburgensis, Box 222, 405 30 Göteborg, eller till

acta@ub.gu.se

Omslag: Alexander Cozens, *Coastal Landscape*, ca 1770. The Metropolitan
Museum of Art, New York, Harris Brisbane Dick Fund, 1930.

Tryck: Stema Specialtryck AB, Borås 2023

Abstract

Title	<i>The Sensuous Attention. Material Ecocritical Readings of Swedish Prose from the Anthropocene</i>
Author	Johanna Lindbo
Language	Swedish and English with an English summary
ISBN	978-91-7963-131-4 (print)
ISBN	978-91-7963-132-1 (pdf)
Keywords	agency, air, Andrzej Tichý, becoming, being of the world, Birgitta Trotzig, colonialism, indigenous knowledge, intra-action, landscape, Mare Kandre, matter, material ecocriticism, metaphor, more-than-human, new materialism, plants, porosity, sand, Sara Stridsberg, sensuous attention, Stig Dagerman, stone, storied matter, water

The present study investigates literary representations of relationships between the human and the more-than-human in Swedish prose written during the second half of the twentieth century. In this compilation thesis works by various authors are explored through six articles and chapters, and a summary article serves as an extended introduction to the study's background and result, as well as a theoretical and methodological discussion. Three of the authors occur more frequently within the different contributions; Stig Dagerman (1923–1954), Birgitta Trotzig (1929–2011) and Mare Kandre (1962–2005). They were all active as writers during a time in geological history where the Anthropocene is understood to accelerate and thus provide a chronograph for my selection of primary material. Human understanding of the relationship between humans, the earth and the more-than-human were, and still are, affected by climate change, which also leave traces in cultural and aesthetic forms of expressions.

The main aim is to study literature as a source of knowledge and portrayer of the more-than-human, and to investigate what consequences such a reading generates for the notions of subjecthood, becoming, and agency. The study shows how literature can perceive and illustrate the world in ways that challenge an anthropocentric perspective, and how literature can be understood as carrier of more-than-human narratives. The theoretical

framework consists of combined fields and concepts within posthumanism, new materialism, indigenous knowledge, and material ecocriticism. The main theoretical approach, material ecocriticism, is an eclectic and curious field that combines studies of literature with concepts from biology, philosophy, and geology. By directing my attention to the more-than-human, I conduct a reading practice inspired by Robin Wall Kimmerer's and Daniel R. Wildcat's notion of attentiveness, which I combine with metaphor analysis. The most important recurring concepts in the thesis are *agency*, *intra-action*, *storied matter*, *becoming* and *porosity*, which all contribute to the readings by illuminate different approaches to more-than-human and matter as creative. This creativity is traceable in the metamorphic relationship between the human and the organic as well as non-organic surroundings when studied through a material ecocritical perspective.

Abstract

Titel	<i>Den sinnliga uppmärksamheten. Materiellt ekokritiska läsningar av svensk prosa från antropocen</i>
Författare	Johanna Lindbo
Språk	Svenska och engelska med engelsk summary
ISBN	978-91-7963-131-4 (tryckt)
ISBN	978-91-7963-132-1 (pdf)
Nyckelord	agens, Andrzej Tichý, berättande materia, Birgitta Trotzig, intra-aktion, kolonialism, landskap, luft, materia, materiell ekokritik, Mare Kandre, mer-än-mänsklig, metafor, nymaterialism, porositet, sand, Sara Stridsberg, sten, Stig Dagerman, sinnlig uppmärksamhet, tillblivelse, vara av världen, vatten, växter

Föreliggande studie undersöker litterära skildringar av relationer mellan det mänskliga och det mer-än-mänskliga i svensk prosa skriven under andra hälften av 1900-talet. I denna sammanläggningsavhandling utforskas verk ur olika författarskap genom sex kapitel och artiklar, där kappan fungerar som en utökad introduktion till studiens bakgrund och resultat, samt som en teoretisk och metodologisk diskussion. Några författare är återkommande genom avhandlingens artiklar och kapitel; Stig Dagerman (1923–1954), Birgitta Trotzig (1929–2011) och Mare Kandre (1962–2005), som alla var verksamma under antropocens accelererande skede. Det var, och är fortfarande, en tid där frågor om människoskap och vad det innebär att vara av världen behöver vridas och vändas på. Därför, argumenterade jag i inledningen, är det betydelsefullt att utforska hur dessa litterära verk som tidigare lästs som skildrare av det specifikt mänskliga *också* kan gestalta mer-än-mänskliga berättelser.

Syftet med studien är att studera litteratur som en kunskapskälla och skildrare av det mer-än-mänskliga och att undersöka vilka konsekvenser en sådan läsning genererar för föreställningar om subjekt, tillblivelse och agens. Studien visar hur litteratur kan gestalta världen på sätt som utmanar ett antropocentriskt perspektiv, och hur litteratur kan vara bärare av mer-än-mänskliga berättelser. Det teoretiska ramverket består av kombinerade

fält och begrepp inom nymaterialism, indigena kunskapstraditioner och materiell ekokritik. Mitt huvudsakliga teoretiska fält, den materiella ekokritiken, är ett eklektiskt område som kombinerar litteraturstudier med biologi, filosofi och geologi. Genom att rikta uppmärksamheten mot det mer-än-mänskliga i romanerna utvecklar jag en läsart som är inspirerad av Robin Wall Kimmerer och Daniel R. Wildcats uppmärksamhetsbegrepp, och kombinerar detta med metaforanalys. I avhandlingen argumenterar jag för att den uppmärksamma läsarten med fokus på det mer-än-mänskliga upprepade gånger behöver förankras i sensoriska perceptioner av omgivningarna. Det är många gånger i skildringarna av dessa som det mer-än-mänskliga framställs. Det metaforiska bildspråket skapar sinnliga skildringar av omvärlden som utmanar gränser mellan död och liv, växt och människa eller då och nu. I avhandlingen visar jag hur det sinnliga språket bidrar till att osäkra antropocentriska gränsdragningar och hur ett materiellt ekokritiskt perspektiv kan lyfta fram tidigare inte uppmärksammade berättelser.

Innehållsförteckning

TACK!	13
INLEDNING	17
Syfte.....	19
Att utforska det mer-än-mänskliga via litteraturen.....	20
Urval.....	21
Människans tidsålder?	23
Frågeställningar	27
Avhandlingens disposition.....	29
MATERIELLA FÄLT OCH FÖRFATTARSKAP – EN FORSKNINGÖVERSIKT	31
Ekologi och litteratur	32
Existentialism	37
Kretsloppet.....	40
Kvinnotillblivelse.....	43
Utsatthet	45
PORÖSA ONTOLOGIER – INTRODUKTION TILL AVHANDLINGENS TEORIANVÄNDNING	47
En idé- och filosofihistorisk bakgrund	48
<i>Naturen</i>	49
<i>Det mer-än-mänskliga</i>	52
<i>Kvinna, kropp, jord</i>	54
Den kreativa materian	56
<i>Dy, saltvatten eller klorofyll?</i>	59
<i>Agens eller drift efter liv?</i>	61
<i>Subjekt</i>	64
<i>Intra-aktion</i>	66
<i>Berättande materia</i>	68

Tillblivelser.....	70
<i>Porositet och elasticitet</i>	71
<i>Metamorfoser</i>	73
<i>Figuration</i>	74
Mer-än-mänsklig perception	78
<i>Växttid</i>	79
<i>Stenens taktila temporalitet</i>	82
Kort sammanfattning av teorin.....	84
ATT LÄSA MATERIA – EN METODOLOGISK REFLEKTION	87
Ekonarratologi och ekokritikens relation till den strukturalistiska narratologin	88
Den uppmärksamma läsarten	90
Metaforanalys.....	93
PRESENTATION AV ARTIKLAR OCH KAPITEL	101
1. ”Ekonarratologi och metaforanalys” (2022)	101
2. ”More than sand? Landscape and Movement in Stig Dagerman’s <i>Island of the doomed</i> ” (2019)	103
3. ”’Och vi trippar in i bergets svarta strupe’. En läsning av berg, sten och porös temporalitet i Mare Kandres <i>I ett annat land</i> och Stig Dagermans <i>De dömdas ö</i> ” (2021)	104
4. ”Sprungna ur jorden. De porösa relationerna mellan landskap, växttid och tillblivelse i Mare Kandres prosa” (2021)	106
5. ”Dripping Flowers. Grasping Landscape through Senses in the Writing of Birgitta Trotzig and Andrzej Tichý” (2023)	107
6. ”Med bråddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och femininitet i svenskspråkig prosa från Trotzig till Lee” (2021).....	108
AVSLUTANDE ORD	111
Den sinnliga uppmärksamheten	112
Små detaljer och stora berättelser.....	114

SUMMARY.....II9

BIBLIOGRAFII25

GOTHENBURG STUDIES IN LITERATURE, HISTORY OF IDEAS
AND RELIGION, PUBLICATIONS IN THE SERIES.....I37

ARTIKLARNA

Tack!

Ibland liknas avhandlingsskrivandet vid något som görs i ensamhet men jag har snarare upplevt processen som förankrad i en stor dos gemenskap. Tack vare alla som är en del av Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion vid Göteborgs universitet har tiden som doktorand inneburit mycket glädje, inspiration och lärdom.

Framför allt vill jag tacka mina båda handledare Åsa Arping och Camilla Brudin Borg som under alla år, till synes outtröttligt, läst och kommenterat mina texter. Med skarpa intellekt och nyfikenhet har ni bidragit till en trygghet som stundom varit välbehövlig när marken gungat. Ni tog er an uppgiften att vägleda mig genom denna process som inneburit intellektuell stimulans likväl som en otrolig glädje till litteraturen. Den omsorg ni som handledare visat mig och mitt arbete har varit guld värt och kommer aldrig glömmas.

Jag vill också rikta ett varmt tack till Jenny Bergenmar och Erik van Ooijen som åtog sig uppdraget att vara förstaläsare på mitt slutseminarium där Mats Jansson agerade ordförande. Med kloka reflektioner och viktiga ändringsförslag gav ni mig en välbehövlig skjuts i slutskedet av arbetet med avhandlingen. Tusen tack även till Yvonne Leffler, utifrån din goda erfarenhet gav du mig ovärderliga råd gällande form och ton i en sammanläggningsavhandling.

Min doktorandtid har inneburit en del flyttande av böcker och diverse pinaler, bland annat till den fina villan på Bengt Lidnergatan. I allt detta har den fantastiska administrationen alltid funnits tillgänglig och jag vill verkligen tacka er alla, men kanske särskilt Björn Andersson, Annika Bourdieu, Jong Ho, Eva Högberg och Pernilla Josefsson. Att LIR är en arbetsplats där flera olika ämnen möts har varit givande och jag har haft möjligheten att dela funderingar och skratt med många kloka och generösa människor.

Av Stiftelsen Karl och Betty Warburgs fond fick jag dessutom ett generöst stipendium i arbetets slutfas.

Som doktorand under den här tiden har jag funnit stöttning i den gemenskap som doktorandkollektivet innebär. Från dag ett delade jag rum med Elin Thorsén och jag hade aldrig kunnat drömma om en finare rumskompis. Lottie Eriksson, Signe Leth Gammelgaard, Sandra Grehn och Therese Svensson, vad vore denna tid utan er? Tack alla för uppmuntran, utmaningar, kramar och påminnelser om kärleken till litteraturen. Att doktorandkollektivet är ett viktigt kollektiv visade sig inte minst när Sabina Ivenäs Dyverfeldt, Mia Quirin och Maria Hymna Ramnehill ridderligt ställde upp med korrekturläsning under självaste påskhelgen. Tack också till Richard Lindmark för ditt fina arbete med sättning och omslag!

Det finns såklart många under åren som haft betydelse för tillkomsten av den här avhandlingen, och jag vill rikta ett varmt tack till Anna Nordenstam som under uppsatstiden uppmuntrade och vägledde mig in i litteraturvetenskapens fantastiska värld. Kanske hade jag aldrig vågat vore det inte för dig.

Till sist vill jag rikta några ord till min stora familj, två- som fyrbenta medlemmar. Med er närvaro har ni hela tiden styrt mig mot det som är viktigast av allt, livet. Robert, vet du hur avgörande det var när du i en akademisk kris skickade Taylor Swifts låt *Shake it off*? Det var precis vad jag gjorde för att sedan ta nya tag. Olle och Sören, mina äpplen, tack för alla stunder av fiskpinnar, tevespel, mjuka nattningar, legobyggen och för att ni visar mig världen med er blick. Det är den bästa kärleken jag har. Och Anders, du som känner mitt hjärta. Det här arbetet är till dig.

Inledning

Så kan en blick in i det lillas värld öppna vyer som inte bara är miniatyrkonst. Det minsta landskapet, tuvans landskap omkring skon, har rätt betraktat lika mycket att säga som den stora och vittberömda dalen.¹

(Harry Martinson, *Utsikt från en grästuva*, 1963)

Vad kan en grästuva berätta? Och vad kan en litterär skildring av en tuva förmedla? I *Utsikt från en grästuva* som publicerades 1963 dröjer den svenske författaren Harry Martinson (1904–1978) vid ”det lilla” och tar sig tid att i essäistisk form skildra sina upplevelser av insekter, årstider och växter. Denna samling av småprosa, som Martinson själv väljer att kalla den, gavs ut under den stora accelerationen i den geologiska period som idag benämns som antropocen.² Somliga av texterna behandlar tankar kring de destruktiva konsekvenser människans framfart i form av teknik och vetenskap har för naturen men framför allt tar han upp naturskildringen som konstform. För Martinson har den till uppgift att oupphörligen skapa nya ”sensuella band” mellan natur och människa, kanske finns där en förhoppning om att om människan erfar sensualitet, rentav intimitet, och vördnad i sin relation till jorden skulle hen handla annorlunda?³

Den litteratur Martinson skriver om och själv ger prov på i *Utsikt från en grästuva* är exempel på litteratur som i litteraturvetenskapliga termer klassats som naturskildring, eller med det etablerade anglosaxiska begreppet *nature writing*. Detta är litteratur som traditionellt sett gestaltar exempelvis skogar, slätter, sjöar, öknar och fjäll, och vars tematik och motiv tydligt förhåller

1 Harry Martinson, *Utsikt från en grästuva* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1963), s. 29.

2 Timothy Morton, ”From Modernity to the Anthropocene. Ecology and Art in the Age of Asymmetry”, *International Social Science Journal* nr 207/208 (2012), s. 39–51.

3 Martinson, *Utsikt från en grästuva*, s. 12.

sig till desamma.⁴ Nature writing har också varit en term som först och främst används om anglosaxisk och euroamerikansk litteratur, vilket senare problematiserats av bland andra den amerikanska litteraturvetaren Kimberly N. Ruffin ur ett postkolonialt perspektiv.⁵ Att finna litterära gestaltningar av växtlighet och landskap i naturskildringar som kan skapa nya förståelser och perspektiv på människans förhållande till världen kan vara ett lönsamt arbete. Men är det möjligt att utläsa, för att åter låna formuleringen av Martinson, ett nyvävande av sensuella band även i skönlitteratur som tillhör andra genrer? I verk där tuvorna och insekterna tycks befinna sig i bakgrunden och där antropocens upphov, människan, placerats i förgrunden? Kan det till och med vara så att skönlitteraturen utmanar en dualistisk natursyn genom att sammanväva banden mellan *människa* och *värld* på de mest oväntade sätt? En möjlighet är att det i litterära skildringar tillkomna inom den period som kallas antropocen återfinns berättelser som i stället för denna dualism och separation visar hur människan ständigt redan är en del av världen. Men för att upptäcka dessa berättelser krävs också en medvetet riktad blick mot ”det lillas värld”, eller är det snarare tvärtom? Mot det stora?

Det här är en avhandling som drivs av en nyfikenhet på berättandets estetiska möjligheter att gestalta det som brukar kallas det mer-än-mänskliga.⁶ Skönlitteraturen kan ge oss tillgång till andra narrativ än det mänskliga om litteraturforskarens uppmärksamhet riktas mot det som ofta betraktats som bakgrund; berg, maskrosor, sötvatten och luft för att nämna några exempel. Avhandlingen kan därför sägas ha en etisk grund då den undersöker skönlitteraturens förmåga att visa världen och skriva fram mer-än-mänskliga narrativ. Dessa narrativ är viktiga att uppmärksamma eftersom de bryter mot föreställningar om agens, subjektskap och antropocentriska perspektiv och i stället kan illustrera hur den mänskliga arten är en del av världen lika mycket och lika lite som allt annat levande och dött.

4 Karla Armbruster & Kathleen R. Wallace, ”Introduction. Why Go Beyond Nature Writing, and Where To?”, i *Beyond Nature Writing. Expanding the Boundaries of Ecocriticism*, red. Karla Armbruster & Kathleen R. Wallace (London: University Press of Virginia, 2001), s. 1–25, s. 2 f.

5 Kimberly N. Ruffin, *Black on Earth. African American Ecoliterary Traditions* (Athens: The University of Georgia Press, 2010), s. 13, 40.

6 Begreppet mer-än-mänskligt tillskrivs ofta ekologen och filosofen David Abram och är en variant av icke-mänskligt men som bygger på affirmation i stället för negation. På så vis går det att tala om mer-än-mänskliga djur, materier och kroppar utan att i första hand definiera dem som ett ”icke” i relation till mänskliga materier och kroppar. Begreppet diskuteras ytterligare i kappans teoretiska del. David Abram, *The Spell of the Sensuous* (New York: Vintage Books, 1997).

Syfte

Avhandlingen är en sammanläggningsavhandling som består av en kappa samt sex publicerade artiklar och kapitel. Det övergripande syftet är att undersöka skönlitteraturen som en kunskapskälla till, och skildrare av, mer-än-mänskliga berättelser. Detta syfte genererar i sin tur ett fokus på tillämpning och hantering av teori eftersom stora delar av strukturalistiska narrativa begrepp och gängse litteraturvetenskapliga teorier utgår från kunskapande om det mänskliga. Utifrån de sex bidragen visar jag hur litteraturvetenskapens traditionellt antropocentriska fokus kan berikas av kunskap och teorier från andra fält. Därför hämtar jag mitt teoretiska ramverk från den materiella ekokritiken som framför allt bygger på nymaterialism och feministisk ekokritik men som också innefattar bland annat botanik, arkitektur och geologi. Det är redan ett eklektiskt fält men jag menar att den materiella ekokritiken, med dess uttalade posthumanistiska och nymaterialistiska influenser, dessutom behöver förhålla sig tydligare till forskning kopplad till indigent vetande.⁷ Genom att inkludera forskare med expertis inom exempelvis Traditional Ecological Knowledge (TEK) och indigena epistemologier hoppas jag bidra till att skapa en mer transparent och rättvis bild av det teoretiska ramverket än vad som ofta gjorts i tidigare svenska avhandlingar inom de nymaterialistiska och ekokritiska fälten.⁸ Att placera den mer-än-mänskliga bakgrunden i förgrunden kräver, som jag visar i mina analyser, en kreativ tillämpning av teori.

Ett annat syfte med avhandlingen är att undersöka vad den litteraturvetenskapliga uppmärksamheten på mer-än-mänskliga narrativ får för konsekvenser för förståelsen av subjektskap, tillblivelse och agens. För att undersöka skönlitteratur som kunskapskälla om mer-än-mänskliga berätt-

7 Begreppet indigent vetande är en översättning av engelskans *indigenous knowledge*. Biologen Robin Wall Kimmerer diskuterar detta begrepp som allt för övergripande för att fånga den mångfald som tusentals olika indigena kulturer tillsammans utgör, samtidigt som det pekar på de många gemensamma värden och arketyper som också delas. I min avhandling använder jag begreppet indigent vetande med denna insikt i åtanke. Robin Wall Kimmerer, "The Fortress, the River and the Garden. A New Metaphor for Cultivating Mutualistic Relationship Between Scientific and Traditional Ecological Knowledge", i *Contemporary Studies in Environmental and Indigenous Pedagogies: A Curricula of Stories and Place*, red. A. Kulnieks, D.R Longboat, & K. Young (Rotterdam: Sense Publishers, 2013), s. 49–76, s. 49.

8 Ett exempel på en avhandling som nyanserat den nymaterialistiska diskursen med hjälp av indigent vetande och forskning är Therese Svenssons *Vithetens koagulerade hjärta. Om avkoloniserande läsningsars möjlighet* (Göteborg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, 2020).

telser och hur uppmärksamheten på dess estetiska och narrativa skikt påverkar föreställningar om subjektskap, tillblivelse och agens har jag i detta projekt undersökt en rad svenska prosatexter hämtade från efterkrigstiden och framåt. Samtliga texter utspelas i miljöer som på olika sätt gestaltar mer-än-mänsklig materia.

Att utforska det mer-än-mänskliga via litteraturen

Som framgått av avhandlingens syftesbeskrivning är detta en litteraturvetenskaplig studie som undersöker bilder av det mer-än-mänskliga i ett medium som i allra högsta grad är mänskligt; den skönlitterära prosan. Varför vända sig till litteraturen i stället för den organiska, eller för den delen icke-organiska verkligheten, i jakt på det mer-än-mänskliga? Det finns flera anledningar. En roman som utspelar sig i Kanada är för många mer lättillgänglig än en resa till andra sidan Atlanten. Romanens bildspråk är, såtillvida ens expertis inte ligger inom det naturvetenskapliga fältet, ofta mer begripligt än en vetenskaplig rapport och för den som inte har möjlighet att själv söka sig ut i skogen och bekanta sig med mossor kan en skönlitterär gestaltning av skog öppna upp för nya erfarenheter. Konstens förmåga att vidga de mänskliga perspektiven diskuteras bland annat av Rachel Murray som utifrån den modernistiska författaren Virginia Woolf argumenterar för att konsten hjälper betraktaren att övervinna en närsynt och antropocentrisk blick på det mer-än-mänskliga.⁹ I just detta specifika fall rör det sig om att betrakta världen med ”insektens öga”, men jag vill poängtera att min avhandling utforskar huruvida perspektivskiftet även kan inkludera mer platsbundna kroppar och arter så som exempelvis grottor och blommor.

Skönlitteraturen, tillsammans med andra konstformer, har länge utforskat människans relation till världen och det som upplevts som *onaturligt*, *naturligt*, *mänskligt* och *mer-än-mänskligt*. Ofta har detta tagit sig uttryck i gestaltandet av gränsöverskridande varelser, tillstånd och processer, där den romerske poeten Ovidius *Metamorfoser* (ca 8 e.Kr.) är ett klassiskt exempel på litteratur som utforskat gränsöverskridning. Genom Mary Shelleys *Frankenstein, Or the Modern Prometheus* (1818) har läsare kunnat diskutera

9 Rachel Murray, *The Modernist Exoskeleton: Insects, War, Literary Form* (Edinburgh University Press, 2020), s. 2f.

och reflektera över vetenskap, natur och gränsupplösning mellan människa och mer-än-människa i dryga tvåhundra år. Skapelseberättelser världen över tematiserar också de människans förhållande till natur och värld där metamorfa varelser uppträder som vägvisare eller fysiska former för människans ursprung.

Det finns därför anledning att fortsätta undersöka skönlitterära skildringar av världen eftersom det i dessa också går att finna säregna och kreativa perspektiv på människans relation till det mer-än-mänskliga. Men också för att eventuellt finna prov på erfarenheter där dessa inte går att separera så lättvindigt. Genom litteraturen öppnas nya perspektiv som i sin tur kan skapa nya förhållningssätt och förståelser för hur människan i dag bäst ska kunna ta sig an framtiden. Det är inte ett altruistiskt anspråk jag tilldelar litteraturen, snarare delar jag tanken om att kunskapande återfinns på många olika plan, och att det inom konsten går att greppa världen på sätt som inte alltid är så självklara inom andra kunskapande områden. Därför är också humanioras, och i detta fall litteraturvetenskapens, expertis värdefull ur ett hållbarhetsperspektiv.

Urval

I de artiklar och bokkapitel som utgör avhandlingens analysdel åberopas flera prosaförfattares verk. Några är särskilt återkommande och får också större utrymme än andra. Stig Dagermans febriga och näst intill surrealistiska roman *De dömdas ö* (1946) är ett av de verk jag återkommer till i flera bidrag. Denna roman är oväntat rik på gestaltningar av människans relation till världen. Den ö som beskrivits som öde, visar sig i själva verket allt annat än obebodd. Här lever fåglar och ödlor i ett skiftande landskap som består av stränder, uråldriga berg och tät växtlighet. När jag läser *De dömdas ö* öppnar jag upp romanen för undersökningar av hur kroppar och element som sand, berg och luft gestaltas.

En annan författare vars verk är återkommande är Birgitta Trotzig. Hos henne är relationen mellan människa och det vi i vardagligt tal kallar natur ständigt närvarande. Bland de verk jag uppmärksammar i bidragen ”Ekonarratologi och metaforanalys”, ”Dripping Flowers. Grasping Landscape through Senses in the Writing of Birgitta Trotzig and Andrzej Tichý” och

”Med bråddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och femininitet i svenskspråkig prosa från Trotzigs till Lee” återfinns romanerna *En berättelse från kusten* (1961) och *Sveket* (1966), samt novellerna ”Ormfliskan” (1975) och ”På andra sidan havet” (1998). I läsningarna av dessa verk intresserar jag mig för gestaltningar av vatten, dy och växtlighet. Jag undersöker och problematiserar dessa materiers koppling till framför allt femininitet och moderskap och använder både posthumanistiska och metaforanalytiska perspektiv.

Mare Kandre är den tredje författare vars verk avhandlingen vid upprepade tillfällen återknyter till. Debutromanen *I ett annat land* (1984) är en prosalyrisk reseskildring som rymmer en handfull ögonblicksbilder gestaltade ur ett barns perspektiv. I min läsning i artikeln ”Sprungna ur jorden” undersöker jag barnets perception av världen och fokuserar framför allt på dess upplevelser i möte med växtlighet och berg. Även Kandres senare roman *Bestiarium* från 1999 har varit viktig, då den gestaltar moderskap och vatten på ett för denna avhandling intressant vis. *Bestiarium* kan dessutom läsas i dialog med Trotzigs *En berättelse från kusten* som även den kretsar kring mödrar och kopplar samman hav och kvinnlighet.

Utöver dessa tre författare förekommer också analyser av Andrzej Tichýs *Sex liter luft* (2005), Sara Stridsbergs *Happy Sally* (2004) och Mara Lees *Kärleken och hatet* (2018). Medan Tichýs roman figurerar som ett huvudsakligt analysobjekt i relation till Birgitta Trotzigs novell ”På andra sidan havet” i min artikel ”Dripping Flowers”, så är Sara Stridsberg och Mara Lees verk snarare att betrakta som komplement i analyserna av Trotzigs och Kandre i artikeln ”Med bråddjupt vatten under huden”.

I tidigare forskning kring Dagerman, Trotzigs och Kandre saknas ett tydligt grepp kring naturens roll. Det mer-än-mänskliga har tilldelats funktionen som symbol eller verktyg för något djupt mänskligt. Framför allt Trotzigs och Dagermans litterära alster har utforskats utifrån existentialistiska och teologiska, det vill säga tydligt humanistiska och antropocentriska, perspektiv. Men Dagermans *De dömdas ö* är ett exempel på en roman som också med fördel kan undersökas med fokus på det mer-än-mänskliga för att berika forskningen. I mina analyser visar jag hur andra meningslager kan fås att träda fram i romanen med hjälp av metodologiska och teoretiska ingångar inspirerade av den materiella ekokritiken. Även Trotzigs och Kandres förfat-

tarskap rymmer åtskilliga naturskildringar, vilket väcker en rad frågor kring naturens funktion i de världar som skrivs fram.

Valet av skönlitterärt primärmaterial har också styrts av avhandlingens syfte att undersöka skönlitteraturen som en kunskapskälla och utforskare av mer-än-mänskliga berättelser. Därför har jag valt skönlitterära texter som på olika sätt gestaltar det mer-än-mänskliga som något betydelsefullt och aktivt. Därmed inte sagt att de alltid visualiserar det mer-än-mänskliga som aktivt och betydelsefullt explicit, men texterna skriver fram de fiktiva världarna som artrika. Olika typer av landskap och biotoper är i stort sett alltid närvarande i skönlitteratur men får ofta funktionen som ett slags kuliss eller stämningsskapare. Är det möjligt att läsa dessa miljöer med en annan typ av uppmärksamhet och kontextualisering, så att exempelvis skog, sjöar, strandkanter och bergsområden får mer framträdande roller? Primärmaterialens skildringar av landskap och kroppar väcker en nyfikenhet på samspelet mellan olika materier och subjekt. Genom att utforska ett brett spektrum av mer-än-mänskliga kroppar och platser i texterna går det att problematisera hur de arbetar med skildringar av agens och tillblivelse. I det följande ska jag utveckla bakgrunden till mitt källurval genom att diskutera en annan viktig faktor; den geologiska tidsåldern antropocen.

Människans tidsålder?

En studie av det mer-än-mänskliga i litteraturen hade kunnat anlita betydligt äldre exempel, eller för all del mer samtida, men det finns en avgörande omständighet som gör 1900-talets senare hälft till en intressant startpunkt för undersökningen; den geologiska epok som brukar benämnas *antropocen*, människans tidsålder.¹⁰ De författare som spelar huvudrollen i avhandlingen var alla verksamma under senare hälften av 1900-talet, med andra ord under den tid då utvecklingen har varit särskilt accelererande i det skede som vi fortfarande befinner oss i.

Bland andra Timothy Clark har beskrivit antropocen som den tid då människans (p)åverkan på planeten orsakat så stora ekologiska och geologiska

10 Begreppet användes första gången av Eugene Stoermer under 1980-talet för att referera till människans påverkan på planeten. För vidare läsning av begreppets historia, se Carolyn Merchants *The Anthropocene and the Humanities: From Climate Change to a New Age of Sustainability* (New Haven: Yale University Press, 2020).

konsekvenser att det snart är omöjligt att reparera eller hejda skeendet.¹¹ Det finns fog för att förlägga dess startpunkt till 1600-tal såväl som 1900-tal.¹² Men det är också tydligt att människans påverkan genom exempelvis industrialisering utvecklats mycket raskt under 1900-talet, framför allt under efterkrigstiden. Åren kring 1950 och framåt benämns ibland ”the great acceleration” med introduktionen av kärnkraften och den industriella kapitalismens framryckning som bidragande faktorer.¹³ Begreppet antropocen har mött kritik eftersom termen antyder ett slags universellt människoskap som grunden till de brutala klimatförändringarna. Då forskning visat fram industrialisering, skogsavverkning och kapitalism som huvudorsaker till miljökrisen blir det enligt denna kritik skevt att tala om en global mänsklig skuld. Därför finns också alternativa begrepp, där exempelvis *Capitalocene* i stället fokuserar på relationen mellan klimatförändring, kapital och globalisering.¹⁴ Med ett sådant synsätt blir det möjligt att identifiera vilka delar av världen som orsakar mest klimatförändring, medan andra redan utsatta delar snarare är de som drabbas värst.¹⁵

I *All Our Relations: Native Struggles for Land and Life* (1999) diskuterar Winona LaDuke klimatförändringar och människans förhållande till, och förståelse av, världen. LaDuke pekar ut koloniala strukturer som centrala i förtrycket av både mänskliga kroppar och det mer-än-mänskliga. Hennes argument bygger på historiska händelser där kolonialismens verkan fått ödesdigra konsekvenser för både människor och miljö; skövlande av skog, bröstmjölk fylld av PCB och provsprängningar av kärnvapen för att nämna några.¹⁶ I mina läsningar av Mare Kandres *I ett annat land* och Stig Dagermans *De dömdas ö* blir det därför aktuellt att göra kopplingar till kolonialitet eftersom verken skildrar olika former av resande och upplevelser av främmande landskap.¹⁷

11 Timothy Clark, *Ecocriticism on the Edge: The Anthropocene as a Threshold Concept* (London: Bloomsbury, 2015), s. 1.

12 Philip John Usher, ”Untranslating the Anthropocene”, *Diacritics*, 44:3 (2016), s. 56–77, s. 57. Se även Winona LaDuke, *All Our Relations: Native Struggles for Land and Life* (Chicago: Haymarket Books, 1999).

13 Merchant, *The Anthropocene and the Humanities*, s. 14.

14 Merchant, *The Anthropocene and the Humanities*, s. 19 f.

15 Merchant, *The Anthropocene and the Humanities*, s. 19 f.

16 Winona LaDuke, *All Our Relations: Native Struggles for Land and Life* (Chicago: Haymarket Books: 1999), s. 2 f., 15.

17 Vi behöver inte vända blicken särskilt långt för att se sambanden mellan koloniala strukturer, rasism och klimatförändringar. Den svenska koloniseringen av Sápmi berövade samerna mark och vatten, men också

Vetenskapsteoretikern Donna Haraway föreslår begreppet *Chthulucene* för att fånga att människan inte är den enda viktiga aktören på vår planet:

To renew the biodiverse powers of terra is the sympoietic work and play of the Chthulucene. Specifically, unlike either the Anthropocene or the Capitalocene, the Chthulucene is made up of ongoing multispecies stories and practices of becoming-with in times that remain at stake, in precarious times, in which the world is not finished and the sky has not fallen – yet. We are at stake to each other. Unlike the dominant dramas of Anthropocene and Capitalocene discourse, human beings are not the only important actors in the Chthulucene, with all other beings able simply to react. The order is reknitted: human beings are with and of the earth, and the biotic and abiotic powers of this earth are the main story.¹⁸

Vad Haraway understryker är hur relationerna mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga i Chthulucene kännetecknas av ett ömsesidigt beroende där människan måste lära sig att lyssna till de miljarder berättelser som alltid funnits men som inte uppmärksammats. När hon använder ordet *reknitted* för att gestalta hur sambanden mellan människan och det mer-än-mänskliga ser ut bär det likheter med den nyss nämnda Martinsons uttryck att ”*nyväva de sensuella banden*”.¹⁹ I min avhandling tar jag mig an detta genom att utforma en metod för att bättre kunna upptäcka dessa berättelser. Haraways betoning av hur människan är *av* världen och att det i denna värld återfinns miljarder berättelser, de flesta inte sprungna ur ett mänskligt narrativ, ligger nära mitt eget fokus.²⁰ Att vara *av* världen är inte detsamma som att vara en *del* av världen, en insikt som också kvantfysikern och feministen Karen Barad utvecklar i *Meeting the Universe Halfway* (2007).²¹ En *del* signalerar

deras rätt att utöva sin kultur och religion. Under 1600-talet uppmuntrade svenska staten svenska nybyggare att flytta norrut för att enklare kunna hävda rätten till territoriet och dess naturresurser, som silvret i Nasafjäll. Vattenkraftverk, skogsavverkning och gruvnäring är tre exempel på hur kolonialism och kapitalism har fortsatt att påverka miljö och människor i Sápmi. <https://samer.se/3602> (2022-01-10) samt Anne Heith, *Experienced Geographies and Alternative Realities. Representing Sápmi and Meänmaá* (Göteborg: Makadam, 2020), s. 67.

18 Donna Haraway, *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene* (London: Duke University Press 2016), s. 55.

19 Martinson, *Utsikt från en grästuva*, s. 12. [min kursivering].

20 Haraway, *Staying with the Trouble*, s. 56.

21 Karen Barad, *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning* (Durham: Duke University Press, 2007), s. 160. Inledningsvis valde jag att använda det mer etablerade uttrycket *del av världen* eftersom uttrycket *av världen* behöver förtydligande så som det ges här.

att det finns en helhet som går att separera i urskiljbara bitar, medan att vara *av* världen bättre beskriver hur människan i likhet med andra arter, element, mineraler och så vidare, blir till genom en mängd relationer och materier. Jag menar att denna förståelse av människans relation till världen på olika sätt kan synliggöras i Dagermans, Trozigs och Kandres texter. Bland annat genom de metamorfosliknande skeenden som huvudkaraktärerna erfar och som osäkrar gränser mellan den mänskliga kroppen och dess organiska omgivning.

Inom såväl olika traditioner av indigent kunskapande som nymaterialism och materiell ekokritik är tanken om att människan inte är en fristående art och den enda art som har agens central. Vad Haraway tycks efterfråga är ett mer inkluderande och livsbejakande begrepp för att förstå den tid vi nu befinner oss i, där det mänskliga tillsammans med det mer-än-mänskliga ingår i världens tillblivelseprocess. När antropocen och capitalocene, enligt Haraway, lyfter fram människans berättelser och handlingar som de enda bidragande orsakerna till klimatförändringarna, misslyckas de med att se hur världen är aktiv och skapande långt utöver människans förmågor.

Exempel på hur det går att lyfta fram mer-än-mänsklig kreativitet i ett antropocentriskt berättande återfinns i mina läsningar av Dagerman i den här avhandlingen. Landskapet skildras i mångt och mycket som en ogästvänlig och för människorna destruktiv plats, men genom att jag riktar uppmärksamheten mot landskapets processer och romanens bildspråk träder tecken på kreativitet och livskraft fram som tidigare överskuggats av de mänskliga karaktärernas existentiella förutsättningar. För Haraway innebär chthulucene en tid då människan behöver finna strategier för att lyssna till det mer-än-mänskliga för att förstå hur förhållandet mellan människa och natur har förändrats.²² Först då blir det också möjligt att finna nya vägar och förhållningssätt för att klara oss ur denna påfrestande och svåra miljökris, för som det står i citatet ovan, har himlen ännu inte fallit ner.²³

Jag har inte för avsikt att problematisera själva begreppet antropocen i den här avhandlingen eftersom begreppet i sig inte har en framstående roll i mina analyser. Däremot är det en tidsmarkör för mitt urval av primärlitteraturen. Människans förståelse av sitt förhållande till världen och det mer-än-mänsk-

22 Haraway, *Staying with the Trouble*, s. 56.

23 Haraway, *Staying with the Trouble*, s. 55.

liga påverkas i denna tidsålder av klimatförändringar, vilket också sätter spår i kulturella och estetiska uttrycksformer, som skönlitteraturen. Litteratur kan lära oss att träna på att lyssna till, känna och se världen ur andra perspektiv, och litteraturvetenskapen kan bidra till att utveckla metoder för att upptäcka och lyfta fram naturen och det mer-än-mänskliga.

Vilket av de här kortfattat presenterade termerna som än används, det vill säga antropocen, capitalocene och chthulucene, ställs frågor om människoskap, ansvar och vad det innebär att vara av världen, på sin spets. Därför är det också relevant att utforska hur litterära verk som skrivits efter andra världskrigets slut och som tidigare ansetts tematisera det unikt mänskliga *också* gestaltar mer-än-mänskliga berättelser. I min avhandling vill jag undersöka vad som händer när dessa bakgrundsberättelser lyfts fram och studien ligger därför nära Haraways tanke om att världen består av miljarder berättelser som fordrar uppmärksamhet.

Frågeställningar

Avhandlingens syfte genererar ett par huvudsakliga frågeställningar som jag utgått från i arbetet med de olika bidragen. Den första frågeställningen berör själva läsningens konsekvenser: hur påverkar en bredare uppmärksamhet mot det mer-än-mänskliga bakgrundskiktet förståelsen av subjektsskap, tillblivelse och agens? Den andra frågeställningen behandlar estetik och lyder: vilka är de estetiska uttryck som präglar de litterära gestaltningarna av de mer-än-mänskliga narrativen och relationerna mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga? I kappans avslutande del sammanfattas artiklarna men redan här finns anledning att kortfattat introducera dem. Samtliga artiklar har en direkt koppling till det övergripande syftet att undersöka skönlitteraturen som en kunskapskälla och skildrare av det mer-än-mänskliga och till de två huvudsakliga frågeställningarna.

Den inledande studien ”Ekonarratologi och metaforanalys” har ett pedagogiskt syfte att visa hur en materiellt ekokritisk läsning med fokus på bildspråk kan genomföras.²⁴ Här får metaforer och begreppet *uppmärksamhet*

24 Johanna Lindbo, ”Ekonarratologi och metaforanalys”, i *Ekokritiska metoder*, red. Camilla Brudin Borg, Jørgen Bruhn & Rikard Wingård (Lund: Studentlitteratur, 2022), s. 117–136.

i relation till litterära uttryck för det mer-än-mänskliga stort utrymme och analysen berör konsekvenserna av att lyfta fram det mer-än-mänskliga bakgrundsskiktet. Den här artikeln fördjupar med andra ord metodarbetet och utforskar de estetiska uttrycken i Birgitta Trotzigs novell ”Ormflickan” i relation till gestaltandet av mer-än-mänskligt berättande.

I det andra bidraget ”More than Sand? Landscape and Movement in Stig Dagerman’s *Island of the Doomed*” utforskar jag vad som händer med begrepp som berättande, agens och tillblivelse när en litteraturvetenskaplig analys utforskar ett landskap, i detta fall en ö.²⁵ Genom att kombinera en litteraturvetenskaplig metaforanalys med verktyg och begrepp hämtade från biologi i en materiell ekokritisk läsning, visar jag hur det är möjligt att tolka ön som något mycket mer än en skådeplats för romanens handling.

Det metaforiska bildspråkets betydelse för gestaltandet av det mer-än-mänskliga åskådliggörs även i artikeln ”’Och vi trippar in i bergets svarta strupe’. En läsning av berg, sten och porös temporalitet i Mare Kandres *I ett annat land* och Stig Dagermans *De dömdas ö*”.²⁶ Genom att kombinera ett materiellt ekokritiskt perspektiv med begrepp hämtade från geologi, indigena kunskapsstraditioner och postkoloniala studier visar jag hur de båda romanerna utmanar antropocentriska perceptioner av tid och rum, samt hur de båda bär på berättelser om kolonialitet och tillhörighetsproblematik. Vad som också blir betydelsefullt i analysen är gestaltandet av ett barnperspektiv och därför granskar jag hur ett barns perception påverkar skildringarna av det mer-än-mänskliga.

Jag återvänder till barnets perception av världen och vilken betydelse denna får för framställningen av det mer-än-mänskliga i artikeln ”Sprungna ur jorden. De porösa relationerna mellan landskap, växttid och tillblivelse i Mare Kandres prosa”.²⁷ I analysen visar jag hur barnen i Kandres romaner *I ett annat land* och *Bübins unge* erfar intensiva sensoriska upplevelser av naturen och genom att anlita begrepp från bland annat botanik argumente-

25 Johanna Lindbo, ”More than Sand? Landscape and Movement in Stig Dagerman’s *Island of the Doomed*”, i *Perspectives on Ecocriticism. Local Beginnings, Global Echoes*, red. Ingemar Haag, Karin Molander Danielsson, Marie Öhman & Torsten Pöplow (Cambridge Scholars Publishing, 2019), s. 87–101.

26 Johanna Lindbo, ”’Och vi trippar in i bergets svarta strupe. En läsning av berg, sten och porös temporalitet i Mare Kandres *I ett annat land* och Stig Dagermans *De dömdas ö*”, *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, nr 3/4 (2021), s. 187–199.

27 Johanna Lindbo, ”Sprungna ur jorden. De porösa relationerna mellan landskap, växttid och tillblivelse i Mare Kandres prosa”, *Edda*, nr 1(2021), s. 48–62.

rar jag för att det finns en koppling mellan barnens tillblivelseprocesser och växttid. I avhandlingen visar jag hur de litterärt gestaltade erfarenheterna av världen kan kopplas till starkt sinnliga upplevelser och i det näst sista bidraget ”Dripping Flowers. Grasping Landscape through Senses in the Writing of Birgitta Trotzig and Andrzej Tichy” fördjupar jag kopplingen mellan sinnlighet, metaforik och det mer-än-mänskliga ytterligare.²⁸ Här riktas ett större fokus mot spatiotemporala element i verken, något jag uppmärksammade i det tidigare nämnda bidraget ”Och vi trippar in i bergets svarta strupe”.

Den avslutande artikeln ”Med bråddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och femininitet i svenskspråkig prosa från Trotzig till Lee” innebär ett tydligare feministiskt ekokritiskt perspektiv i anslutning till det materiellt ekokritiska ramverket.²⁹ I analysen utforskar jag kopplingar mellan tillblivelse, moderskap, femininitet och vatten vilket ger anledning att också inkludera intersektionella maktaxlar för att kunna problematisera materialitet och subjektskap. Det är också i detta bidrag jag diskuterar hur metaforen relaterar till begreppet figuration.

Avhandlingens disposition

Avhandlingen består av en kappa och sex publicerade bidrag. Det är i kappan som de övergripande teoretiska och metodologiska perspektiven redovisas och fördjupas. Det är också här den tidigare forskningen presenteras och en viktig funktion hos kappan är att förbereda för de kommande analyser som artiklarna utgör. Kappan lägger med andra ord en grund för de litteraturvetenskapliga läsningarna och tydliggör de teoretiska, metodologiska och filosofiska ramverk som avhandlingen förhåller sig till.

Efter inledningen följer en forskningsöversikt där tidigare forskning som varit relevant för arbetet med avhandlingen uppmärksammas. Denna översikt efterföljs av en teoridel som inleds med en kortare idé- och filosofi-historisk överblick som åtföljs av en redogörelse för de teoretiska ingång-

28 Johanna Lindbo, ”Dripping Flowers. Grasping Landscape through Senses in the Writing of Birgitta Trotzig and Andrzej Tichy”, *Costellazioni*, nr 20 (2023), s. 89–103.

29 Johanna Lindbo, ”Med bråddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och femininitet i svenskspråkig prosa från Trotzig till Lee”, *Samlaren*, nr 142 (2021), s. 133–160.

arna som avhandlingen arbetar med. Här introduceras de för avhandlingen viktigaste begreppen hämtade från nymaterialism, feministisk ekokritik, kritiska indigena perspektiv och framför allt den materiella ekokritiken. Rubrikerna följer inte teoriernas namn utan bygger på de begrepp som är av vikt för de analyser som bidragen utgör. På så vis blir det tydligt att detta är en avhandling som inte är låst vid en specifik teoretisk grund utan rör sig över gränserna mellan litteraturvetenskap, biologi och filosofi. Det är en disposition som i högre grad motsvarar innehållet i de kommande bidragen. Dessutom är den materiella ekokritiken, som bör förstås som avhandlingens huvudsakliga teoretiska perspektiv, ett eklektiskt fält som kombinerar de ovan nämna fälten.

Efter kappans teoretiska del redogör jag för metodologiska ingångar till avhandlingen med fokus på uppmärksamhetsbegreppet och metaforanalys. Innan den avslutande sammanfattningen och en engelsk summary presenteras artiklarna igen, men denna gång mer omfattande och reflekterande. Till sist återfinns de sex bidragen.

Materiella fält och författarskap – en forskningsöversikt

Tidigare förklarade jag hur avhandlingens syfte behöver en kreativ tillämpning av teori och denna kreativitet är också aktuell i fråga om metod och forskningsöversikt. Detta innebär att jag arbetar med begrepp och teorier från olika fält för att visa hur dessa tillsammans kan bidra till litteraturvetenskaplig analys av det mer-än-mänskliga. Här instämmer jag med Astrida Neimanis, Cecilia Åsberg och Johan Hedrén som argumenterar för att forskning inom miljöhumaniora vinner på ett eklektiskt och innovativt arbete med teori och perspektiv.³⁰ I relation till den tidigare forskningen återfinns en kreativ ansats i hur jag dels förhåller mig till forskningsområden kopplade till teori, dels till tidigare forskning om författarskapen där andra perspektiv än de knutna till mitt teoretiska ramverk är rådande. Detta resulterar i ett brett forskningsfält för mitt eget arbete att ta ställning till när bland annat existentialism, teologi och feministisk psykoanalys tidigare åberopats inom forskningen.

I inledningen uppmärksammades kort den forskningstradition som studerat gränslandet mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga genom skönlitteratur och andra konstformer. Litteraturvetenskapen har behandlat dessa frågor utifrån olika perspektiv: narratologiska och psykoanalytiska såväl som litteratursociologiska. Eftersom denna avhandling utgår från ett materiellt ekokritiskt ramverk och fokuserar på mer-än-mänskliga kroppar och materier som kan förknippas med botanik, geologi och växande har jag framför allt anlitat forskning inom det posthumanistiska fältet med inriktning mot ekokritik. Här har mycket hänt under de senaste tio åren,

30 Astrida Neimanis, Cecilia Åsberg & Johan Hedrén, "Four Problems, Four Directions for Environmental Humanities. Toward Critical Posthumanities for the Anthropocene", *Ethics & the Environment*, 20:2 (2015), s. 67–97, s. 86 f.

nationellt såväl som internationellt. Den här översikten inleds därför med en diskussion utifrån ett bredare forskningsunderlag av bidrag som varit av betydelse för det teoretiska arbetet med analyserna. Vissa återkommer sedan i teori- och metodavsnittet, men då med fokus på specifika begrepp. Efter denna mer övergripande orientering följer så en presentation av tidigare relevant forskning kring de författarskap som avhandlingen fokuserar på i bilagda artiklar och bokkapitel.

Ekologi och litteratur

Avhandlingens övergripande syfte är alltså att undersöka skönlitteraturen som en källa till kunskap och som gestaltare av mer-än-mänskliga berättelser. Således rör jag mig inom forskningsområden som berör litteraturens relation till ekologi och materia. Den italienska litteraturvetaren och miljöfilosofen Serenella Iovino har tillsammans med Serpil Oppermann, professor i miljöhumaniora, initierat det framväxande fältet materiell ekokritik. I artiklar och antologier har de visat hur litteraturvetenskapen kan kombinera nymaterialismens begreppsapparat med ett ekokritiskt perspektiv. Utmärkande för den materiella ekokritiken är att den förespråkar en syn på materia som bärare av narrativitet som är möjlig att studera i litterära texter.

Denna hållning har stött på kritik från bland andra litteraturvetaren Erin James. Hon är skeptisk till den materiella ekokritiken och dess användande av begreppet *berättande materia*, som är ett viktigt begrepp i min avhandling.³¹ James menar att antagandet att mer-än-mänskliga arter har narrativa förmågor, alltså att de kan berätta, är problematiskt eftersom narrativ enligt James är en produkt av människor som skriver världar.³² Dessutom riskerar begreppet berättande materia att antropomorfera naturen. Men i Iovinos resonemang kring antagandet att andra arter och materier kan bära på berättelser framkommer också en nyansering av hur detta ska tolkas. Hennes artik-

31 Erin James, "Narrative in the Anthropocene", i *Environment and Narrative: New Directions in Econarratology*, red. Erin James & Eric Morel (Columbus: Ohio State University Press, 2020), s. 183–203, s. 190.

32 James, "Narrative in the Anthropocene", s. 187. Det ska tilläggas att Erin James syn på narrativitet på många vis är dynamisk, där hon bland annat förespråkar narrativ som ett verktyg att skapa förståelse för hur människan är sammankopplad med andra biotoper och att narrativ är av en flytande och följsam natur som anpassar sig efter världens förändringar och skiftande kontexter. Samtidigt lutar hon sig mot James Phelans definition av narrativ som "somebody telling someone else on some occasion and for some purpose(s) that something happened" vilket vittnar om en syn på narrativ som sprunget ur antropogen retorik. s. 190.

lar "Bodies of Naples: Stories, Matter, and Landscapes of Porosity" (2014) och "The Living Diffractions of Matter and Text. Narrative Agency, Strategic Anthropomorphism, and how Interpretation Works" (2015) diskuterar specifikt hur mänsklig kreativitet kan interagera med naturens narrativ.³³ Ett av hennes exempel är när ekologen Aldo Leopold läser ett trädets årsringar och ur denna läsning kan tyda en berättelse om trädets historia.³⁴ Iovino menar att det är i samspel med det mänskliga som de mer-än-mänskliga berättelserna träder fram och att det är i mötet med människans kognitiva förmågor som de tar form och blir begripliga för oss.³⁵ Denna ingång modifierar och nyanserar synen på materia som berättande och dess potentiella tillämpning på litteraturvetenskapliga analyser.

Iovinos forskning erbjuder en metodologisk ingång till mitt arbete eftersom avhandlingen vill visa hur det mer-än-mänskliga bildar ett tydligt meningslager även i skönlitterära texter som tidigare lästs med antropocentriskt färgade analysredskap. Ur det materiellt ekokritiska perspektivet är hela världen fylld av narrativa röster som berättar om evolution, utrotning, sam-existens och överlevnad.³⁶ Som Haraway argumenterar för i sin bok om Chthuluscene behöver människan lära sig att uppmärksamma dem.³⁷ Genom att läsa några av 1900-talets författarskap i förhållande till den ekokritiskt materiella teorin, visar jag hur materiell ekokritik kan modifiera bilden av vilka potentiella narrativ som pågår i förgivettaget antropocentriska texter.

Iovino och Oppermann är också redaktörer för antologin *Material Ecocriticism* (2014). Bidragen behandlar kopplingen mellan materialitet, ekokritik och konst ur en rad olika perspektiv. Litteraturvetaren Wendy Wheeler utforskar metaforens materialitet i "Natural Play, Natural Metaphor, Natural Stories. Biosemiotic Realism" och erbjuder en innovativ förståelse av metaforbegreppet som kopplat till evolutionen.³⁸ Eli Claire studerar komplexa föreställningar om natur och hälsa i relation till den mänskliga kroppen och

33 Serenella Iovino, "The Living Diffractions of Matter and Text: Narrative Agency, Strategic Anthropomorphism, and How Interpretation Works", *Anglia*, 133:1 (2015), s. 69–86, s. 70.

34 Iovino, "The Living Diffraction", s. 70.

35 Iovino, "The Living Diffraction", s. 84.

36 Iovino, "The Living Diffraction", s. 70 f.

37 Haraway, *Staying with the Trouble*, s. 55.

38 Wendy Wheeler, "Natural Play, Natural Metaphor, Natural Stories. Biosemiotic Realism", i *Material Ecocriticism*, red. Serenella Iovino & Serpil Oppermann (Bloomington: Indiana University Press, 2014), s. 67–80.

landskap genom att applicera en intersektionell och queer ekokritisk läsart och därigenom problematisera naturbegreppet.³⁹

Antologin *Material Feminisms* (2008) har varit en viktig milstolpe i utvecklandet av den nymateriella teoribildningen eftersom det där lanseras vissa begrepp som kommit att bli betydelsefulla för nymateriell såväl som feministisk teori. I artikeln "Viscous Porosity: Witnessing Katrina" skapar Nancy Tuana ett slags porös ontologi utifrån sin forskning om stormen Katrina, vilken jag i min avhandling modifierar till att fungera i en litteraturvetenskaplig analys med hjälp av tidigare nämnda Serenella Iovinos forskning.⁴⁰

Ytterligare en viktig antologi för fältet är *New Materialism. Ontology, Agency, and Politics* (2010) där feminism och materialism möts.⁴¹ Diana Cole och Samantha Frost har redigerat denna samling av bidrag som utforskar olika aspekter av materia som varit givande för de frågeställningar som står i centrum för denna avhandling. Likaså antologierna *Thinking with Water* (2013) samt *The Language of Plants. Science, Philosophy, Literature* (2017) har varit betydelsefulla eftersom de specifikt uppmärksammar vatten respektive växter utifrån perspektiv som tillskriver det mer-än-mänskliga agens. Essän "Untapping Watershed Minds" av Dorothy Christian och Rita Wong har formen av ett slags dialog om vattnets rörelse och krafter som bidragit till min förståelse av Astrida Neimanis hydrofeminism vilket kommer att uppmärksammas längre fram.⁴² Från antologin *The Language of Plants* har Patrícia Vieira's "Phytographia. Literature as Plant Writing" varit viktig för min diskussion om mer-än-mänsklig, i detta fall växters, agens medan Richard Karbans bidrag om kommunikation mellan växter tillfört kunskap om växtriket utifrån ett entomologiskt perspektiv.⁴³

39 Eli Claire, "Meditations on Natural Worlds, Disabled Bodies, and a Politics of Cure", i *Material Ecocriticism*, red. Serenella Iovino & Serpil Oppermann (Bloomington: Indiana University Press, 2014), s. 204–218.

40 Nancy Tuana, "Viscous Porosity: Witnessing Katrina", i *Material Feminism*, red. Stacey Alaimo & Susan Hekman (Bloomington: Indiana University Press, 2008), s. 188–213.

41 *New Materialism. Ontology, Agency, and Politics*, red. Diana Coole & Samantha Frost (Durham: Duke University Press, 2010).

42 Dorothy Christian & Rita Wong, "Untapping Watershed Minds", i *Thinking with Water*, red. Cecilia Chen, Janine MacLeod & Astrida Neimanis (Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 2013), s. 232–254. Hydrofeminism och Astrida Neimanis introduceras i kappans teoretiska del.

43 Patrícia Vieira, "Phytographia. Literature as Plant Writing", i *The Language of Plants. Science, Philosophy, Literature*, red. Monica Gagliano, John C. Ryan och Patrícia Vieira (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017), s. 215–233., samt Richard Karban, "The Language of Plant Communication", i *The Language of Plants. Science, Philosophy, Literature*, red. Monica Gagliano, John C. Ryan och Patrícia Vieira (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017), s. 3–26.

Som motvikt till de materiellt ekokritiska perspektiven på litteratur som bärare av mer-än-mänskliga berättelser har litteraturvetaren Erin James bidragit med en tydlig narratologisk infallsvinkel. I *The Story World Accord* (2015) visar hon hur det är möjligt att kombinera narratologi med ekokritik, något hon benämner ekonarratologi.⁴⁴ Sammanförandet ses inte alltid som önskvärt inom ekokritiska fält eftersom narratologi anses ställa antropogena perspektiv i centrum med hjälp av begrepp som berättarposition, tal och textens uppbyggnad.⁴⁵ James utvecklar resonemanget om en narratologi anpassad för den antropocena tidsåldern i artikeln ”Narrative in the Anthropocene” (2020) och menar att ekokritiken har nytta av narratologiska verktyg.⁴⁶

En mer traditionell litteraturvetenskaplig monografi som bidragit till att bredda min ingång till ekokritiken är den amerikanska litteraturvetaren Kimberly N. Ruffins *Black on Earth. African American Ecoliterary Traditions* (2010).⁴⁷ Ruffins studie visar hur den angloamerikanska genren *nature writing*, som nämndes inledningsvis, föregicks av en lång tradition av ekolitterära verk, muntliga och skriftliga, av afro-amerikanska författare. Även Ruffins textnära analyser har fungerat som en inspirationskälla då dess fokus lyfter fram den litterära texten som primär på ett vis som inte alltid är självklart inom de teoretiska fält som avhandlingen bygger på.

Det finns också en hel del skandinavisk litteraturvetenskaplig ekokritisk forskning som varit betydelsefull i mitt arbete. I avhandlingen *Materiella Vändningar. Läsningar av Parland, Linspector, Berg och Byggmästar* (2020) undersöker litteraturvetaren Jenny Jarlsdotter Wikström den materiella vändningens möjligheter och begränsningar. Denna studie analyserar både teoretiska och skönlitterära texter och har fungerat som ett komplement till de mer renodlat teoretiska verk jag anlitat under skrivprocessen. Ett av Jarlsdotter Wikströms spörsmål aktualiserar om det är möjligt att ”öppna upp kategorin mening” mot det mer-än-mänskliga och förhåller sig således

44 Erin James, *The Storyworld Accord: Econarratology and Postcolonial Narrative* (London: University of Nebraska Press, 2015).

45 Clair Colebrook, *Death of the Posthuman* (Ann Arbor: Open Humanity Press, 2015), s. 23.

46 Erin James, ”Narrative in the Anthropocene”, s. 183–203.

47 Kimberly N. Ruffin, *Black on Earth. African American Ecoliterary Traditions* (Athens: The University of Georgia Press, 2010).

till liknande teoretiska fält som denna avhandling.⁴⁸ Men medan Jarlsdotter Wikström bland annat anlitar teorier som arbetar med tinglighet och objekt, väljer jag att utforska skönlitteraturen som kunskapskälla om det mer-än-mänskliga genom att kombinera den materiella ekokritiken med framför allt samtida indigen forskning och kunskapsstraditioner vilket skapar andra teoretiska infallsvinklar.

Där *Materiella vändningar* arbetar utifrån fyra romaner och betydligt fler teoretiska verk, koncentrerar sig litteraturvetaren Sofia Roberg i avhandlingen *Besvärja världen. En ekopoetisk studie i Inger Christensens Alfabet* (2021) på ett enda diktverk. Hennes avhandling tangerar frågor som handlar om det poetiska berättandets förhållande till ekologi. Roberg intresserar sig för det poetiska språket och hur ”dess mångtydighet kan fungera som ett sätt att träna upp vår förmåga att befinna oss i och bejaka osäkerheten [...]. Att kunna stillna i förundran inför det man inte riktigt begriper.”⁴⁹

Även Erik van Ooijen och Camilla Brudin Borg har lyft fram exempel på hur ekokritiska läsningar kan gå till, vilket berikat min egen ingång. I olika nummer av tidskriften *Aiolos* har van Ooijen bidragit med texter om bland annat svart ekologi och växtsjälar.⁵⁰ Hans forskning bottenar ofta i både litteraturvetenskapliga och idéhistoriska källor. I några av mina bidrag utforskar jag den narrativa förmågan hos berg och i sitt bidrag i antologin *Norrlandslitteratur. Ekokritiska perspektiv* (2018) undersöker van Ooijen fjällens landskapsontologi. Här argumenterar han för hur olika former av landskap kan omkullkasta människans spatiotemporala uppfattning vilket jag menar sker hos både Dagerman och Kandre.⁵¹ Då jag i min avhandling lyfter fram det metaforiska bildspråket som särskilt intressant för en materiellt ekokritisk läsart har Camilla Brudin Borgs tidigare forskning om just metaforbegreppet varit värdefull. I sin artikel ”Utan egna tankar. Vandrings och kreativitet i två romaner av Anders Paulrud” (2020) skriver

48 Jenny Jarlsdotter Wikström, *Materiella vändningar. Läsningar av Parland, Lyspector, Berg och Byggmästar* (Umeå Universitet, 2020), s. 4.

49 Sofia Roberg, *Besvärja världen. En ekopoetisk studie i Inger Christensens Alfabet* (Malmö: Ellerströms förlag, 2021), s. 261.

50 Erik van Ooijen, ”Introduktion till den svarta ekologin”, *Aiolos*, nr 56 (2017), s. 83–89, samt ”Inledande anteckningar om själarnas indelning”, *Aiolos*, nr 62 (2018), s. 9–14. Nämnas bör att författaren bidrar med fler texter i respektive nummer.

51 Erik van Ooijen, ”Regio alpina sterilis. Sten Selander i fjällen”, i *Norrlandslitteratur. Ekokritiska perspektiv*, red. Peter Degerman, Anders Johansson & Anders Öhman (Göteborg: Makadam, 2018), s. 70–93.

Brudin Borg om vandringen som metafor och fysisk, materiell aktivitet.⁵² Genom att studera den implicita metaforen ”att vandra på livets väg” visar Brudin Borg hur metaforen kan samspela med och laddas av landskapens specifika materialitet.⁵³ I sin analys argumenterar hon för att det är i detta samspel mellan den fiktive vandraren och landskapet som metaforen växer fram och att den är en ”samskapelse” mellan berättelsens jag, landskapet och den kulturhistoriska kontexten.⁵⁴ Detta kan läsas som ett exempel på hur det biosemiotiska metaforbegreppet kan se ut där materia och språk tillsammans bildar en kreativ kraft.⁵⁵

Existentialism

Då mitt primärmaterial kretsar kring flera olika författarskap verksamma under olika delar av 1900-talet finns ett brett fält av tidigare forskning. I fråga om de tre huvudsakliga författarskapen, Stig Dagerman, Birgitta Trotzig och Mare Kandre, har mängden forskning dessutom skiftat. I det följande ska jag diskutera de delar av den tidigare forskningen om dessa författarskap som visat sig vara mest betydelsefulla för mitt eget avhandlingsprojekt. Jag har främst anlitat forskning som behandlar de specifika verk jag själv undersöker men också sökt forskning som inkluderar frågor och tematik som berör bland annat människoskap och natur. Denna avgränsning förefaller rimlig eftersom min avhandling inte i första hand är en författarstudie.

Forskningen om Stig Dagerman har dominerats av det existencialistiska perspektiv som författaren själv också uppehöll sig vid. Intresset för människans villkor i världen har också relevans för avhandlingen, om än ur andra teoretiska perspektiv än de som tidigare har brukat anlitas. Tidigare forskning har, av förklarliga skäl, intresserat sig mer för människan, än för den värld hen ingår i. I mina läsningar av *De dömdas ö* breddar jag uppmärksamheten till att inkludera det mer-än-mänskliga i ett sökande efter andra typer av berättelseträdar. I sin biografiska studie om Stig Dagerman skriver Olof

52 Camilla Brudin Borg, ”Utan egna tankar. Vandring och kreativitet i två romaner av Anders Paulrud”, *Samlaren*, nr 141 (2020), s. 108–136, s. 110.

53 Brudin Borg, ”Utan egna tankar”, s. 118.

54 Brudin Borg, ”Utan egna tankar”, s. 131

55 Brudin Borg, ”Utan egna tankar”, s. 121.

Lagercrantz apropå *De dömdas ö* att det inte går att ”dra ut tankegångarna ur [romanen] som man drar metallen ur ett stycke malm. Man kan endast rikta ljuset mot det från så många håll som möjligt, sänka sitt lod i dess mörka hålör.”⁵⁶ När Lagercrantz läser *De dömdas ö* tolkar han de sju skeppsbrutna som olika versioner eller ”spegelbilder” av en och samma person, en person som han menar återfinns i flera av Dagermans texter.⁵⁷ Det är en tolkning som pendlar mellan ett psykoanalytiskt och biografiskt perspektiv där de mänskliga berättelserna står i centrum. Samtidigt lyfter Lagercrantz även fram landskapets särart. Levande skildrar han hur han minns romanen som en ”tropisk skog med främmande fåglars rop, med röda blommor som slår ut med en knall, med rovdjur som hotfullt spinnande smyger under träden [...]”.⁵⁸ Landskapet myllrar uppenbarligen av mer-än-mänskligt liv. Ändå avrundar Lagercrantz sitt minnesfragment med hur romanens bildvärld utgör ett ”slutet rum där en sjuk förgäves bultar på den stängda dörren.”⁵⁹ Den centrering av människoskapet som tidigare forskning pekat ut som det huvudsakliga temat i romanen är något som jag utmanar i mina läsningar.

Medan Lagercrantz ändå uppmärksammar det myllrande livet på ön ser Tom Karlsson landskapet i Dagermans roman som en tabula rasa där allt överflödigt är bortskalat och detaljer saknas.⁶⁰ Men som jag visar i artikeln ”Och vi trippar in i bergets svarta strupe” är den Dagermanska ön allt annat än historielös och blank. Där Karlsson hävdar att romanens viktigaste tema handlar om att gå under som människa, urskiljer jag något annat; människans vara av världen och denna världs uråldriga, brokiga berättelse.⁶¹ Lotta Lotass följer det existencialistiska spåret i sin avhandling om Dagerman, *Friheten meddelad. Studier i Stig Dagermans författarskap* (1998). Här är existencialismen intressant delvis utifrån filosofiska spörsmål men också som del av en historisk bakgrund till författarskapet.⁶² För Lotass är en av

56 Olof Lagercrantz, *Stig Dagerman* (Stockholm: Norstedts, 1958), s. 175.

57 Lagercrantz, *Stig Dagerman*, s. 153.

58 Lagercrantz, *Stig Dagerman*, s. 176.

59 Lagercrantz, *Stig Dagerman*, s. 176.

60 Tom Karlsson, *Vägvisare i natten. Stig Dagermans litterära projekt, Meddelanden nr 21* (Åbo: Åbo Akademi, 1994), s. 28.

61 Karlsson, *Vägvisare i natten*, s. 31.

62 Lotta Lotass, *Friheten meddelad. En studie i Stig Dagermans författarskap* (Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, 2002). Lotass uppmärksammar *fallets* rörelse i Dagermans författarskap, något Claes Ahlund uppehöll sig vid i sin psykoanalytiskt orienterade studie *Fallets lag och jagets stjärna. En studie i Stig Dagermans författarskap* (Möklinta: Gidlunds förlag, 1998).

romanens kärnor den symboliska handlingen och människans medvetenhet om sig själv och sitt värde.⁶³ Hon föreslår att de skeppsbrutna kan ses som representanter för en minoritetsgrupp och att romanens behandlar deras kamp för existensberättigande. Det är en intressant tanke. Ur ett materiellt ekokritiskt perspektiv skulle den kunna föra vidare till en diskussion kring människans förhållande till naturen i relation till mer antropocena förutsättningar. Ur ett geologiskt, temporalt perspektiv har människan inte funnits länge på jorden och hennes förutsättningar för fortsatt överlevnad har under 1900-talet förändrats i rasande takt. Att undersöka de skeppsbrutnas kamp med ett sådant fokus lockar fram stråk av tragisk ironi i romanen. Med hjälp av Kai Henmark placeras Lotass *De dömdas ö* i den symbolistiska perioden och nämner både Albert Camus och Alfred Hitchcock som exempel på möjliga influenser.⁶⁴ Även Gösta Werner åberopar Hitchcock och dennes film *Livbåt* från 1944 i sin studie av Dagermans författarskap i relation till filmmediet.⁶⁵ För Werner är romanens filmiska egenskaper något av det mest intressanta. I likhet med Lagercrantz, ser han ön som ett slutet rum: ”Denna obebodda lavaö med klibbiga ödlor, blinda rovfåglar och blodtörstiga fiskar som tålmodigt väntande bödlar i den skenbart lugna lagunen under en vid, blå himmelskupa och obarmhärtigt brännande sol är ett slutet rum.”⁶⁶ Båda forskarna använder uttrycket *slutet rum* men Werner framhåller också ön som obebodd. Detta är en logisk följd av ett antropocentriskt perspektiv på världen, men som framkommer i min undersökning kan ett materiellt ekokritiskt perspektiv på Dagermans roman åskådliggöra ön som bebodd och levande.

Dagermans surrealistiska och febriga bildspråk menar jag är en viktig ingång till det mer-än-mänskliga i *De dömdas ö*. Agneta Pleijel diskuterar romanens bildspråk i en artikel publicerad i *Samlaren* 1965 och resonerar kring liknelser och metaforer. Hon visar hur Dagermans bildspråk i mångt och mycket bygger på ett lekfullt och stundom apart associerande mellan företeelser och de händelser han faktiskt beskriver. Pleijel menar att dessa långtgående och ”vitt skilda företeelser” smälter samman i bilder som skapar

63 Lotass, *Friheten meddelad*, s. 69.

64 Lotass, *Friheten meddelad*, s. 68.

65 Gösta Werner, *De grymma skuggorna* (Stockholm: Norstedts 1986), s. 56.

66 Werner, *De grymma skuggorna*, s. 52.

mening i en sönderbruten kronologi.⁶⁷ Även Pleijels sätt att uppmärksamma hur tid och rum förvrängs i narrativet har bidragit till mina resonemang kring den framberättade världens temporalitet. Men medan hon kopplar förvrängningen till det skräcktillstånd människorna befinner sig i, belyser jag hur de rumsliga och tidsmässiga förskjutningarna också kan handla om de mänskliga karaktärernas erfارande av och intimitet med landskapet, i synnerhet berget.⁶⁸

Kretsloppet

Existentialismen är också tydligt närvarande i den tidigare forskningen om Birgitta Trotzigs verk, även om den domineras av teologiska och fenomenologiska ingångar. Här har jag funnit relevant forskning som framför allt studerar människans förhållande till värld och natur. Särskilt Matthias Pirholts avhandling *Ett språk, ett spår. En studie i Birgitta Trotzigs författarskap* (2005) blottlägger några av de motivistiska och tematiska trådar som jag själv valt att utforska. I Pirholts fenomenologiska tolkning av Trotzigs författarskap är det den mänskliga kroppen och det mänskliga subjektet som står i centrum, vilket dock inte hindrar att han även vänder blicken mot det mer-än-mänskliga. Relationen mellan kropp och värld beskriver Pirholt som sammanvävd genom just materien.⁶⁹ När Pirholt dessutom skriver om hur kroppar kan liknas vid palimpsester i det att de bär spår av tidens gång, tangerar han de materiellt ekokritiska teorierna om berättande materia som min avhandling delvis lutar sig mot, där alla former av kroppar kan liknas just vid palimpsester som bär flera lager av berättelser.⁷⁰ Även om Pirholt indirekt kan sägas bekräfta spår av det mer-än-mänskliga hos Trotzig förblir fokus riktat mot människan som berättelsens centrum: ”Hos Trotzig kan man se samma mönster: kroppen utgör den meningsbärande platsen i texten, genom att den existerar som gräns mellan jaget och världen, samtidigt som den utgör

67 Agneta Pleijel, ”Djuret och skräcken. En studie i Stig Dagermans författarskap”, *Sammlaren*, nr 86 (1965), s. 96–114, s. 97.

68 Pleijel, ”Djuret och skräcken”, s. 109.

69 Matthias Pirholt, *Ett språk, ett spår. En studie i Birgitta Trotzigs författarskap* (Ågerup: Symposium, 2005), s. 145.

70 Pirholt, *Ett språk, ett spår*, s. 95, 98, samt Srenella Iovino & Serpil Oppermann, ”Theorizing Material Ecocriticism. A Diptych”, *ISLE*, 19:3 (2012), s. 448–475, s. 451.

den plats där berättelsen inskrivs i form av spår och märken.”⁷¹ Där Pirholts fenomenologiska läsningar fixerar berättandet och meningsskapandet hos de mänskliga gestalterna har jag velat undersöka om och hur andra kroppar och materier kan vara delaktiga i berättandet. Pirholt menar att ”[d]en kropp som framträder i Trotzigs verk är [...] allt annat än statisk, oföränderlig och utlyft ur historien” och synliggör hur förståelsen av kroppar präglas av ett samspel mellan biologi/materia och historia/kultur.⁷² I min läsning av framförallt Trotzigs *Sveket* och ”På andra sidan havet” utvecklar jag Pirholts resonemang och inkluderar de intersektionella maktaxlar som jag menar är framträdande och viktiga att uppmärksamma vid en analys av materialitet och kropp i ett författarskap som ofta porträtterar människor i utsatthet.⁷³ Läsningar av Trotzigs verk med maktkritiska anspråk har tidigare gjorts av litteraturvetaren Ann-Sofie Lönngren. Hon utforskar fjärilen som en transmetafor i en analys av Trotzigs novell ”Flickan och fjärilen” (1975) och visar hur tidigare forsknings fokus på fjärlens kristna konnotationer kan utmanas och berikas med hjälp av intersektionell analys och transteori.⁷⁴

En annan forskare vars arbete om Trotzigs författarskap påverkat mitt avhandlingsprojekt är Christina Bergil. Hon utgår i likhet med flera andra från ett teologiskt orienterat perspektiv, men precis som Pirholt uppmärksammar hon också naturen på ett sätt som är intressant för en studie som min. I avhandlingen *Mörkrets motbilder. Tematik och narration i fem verk av Birgitta Trotzig* (1995) lyfter hon fram ett flertal mer-än-mänskliga element och kroppar så som sandnejlikor, dofter och jord, och hon diskuterar också naturens kretslopp som en viktig temporal rörelse i Trotzigs författarskap.⁷⁵ Detta kopplar hon samman med teologiska teman och motiv medan jag istället lyfter fram andra möjliga tolkningar med hjälp av ett materiellt ekokritiskt perspektiv. Artikeln ”Theorizing Material Ecocriticism. A Diptych”

71 Pirholt, *Ett språk, ett spår*, s. 104.

72 Pirholt, *Ett språk, ett spår*, s. 91.

73 För den som är intresserad av att studera intersektionella och vithetskritiska litteraturvetenskapliga perspektiv i Trotzigs författarskap skulle förutom romanen *Sveket* (1966) även *En berättelse från kusten* (1961), *Dykungens dotter* (1985) och *Sjukdomen* (1972) vara givande att läsa.

74 Ann-Sofie Lönngren, ”Flickan och fjärilen. En transteoretisk läsning av en novell av Birgitta Trotzig”, i *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning*, red. Eva Heggerstad, Anna Williams & Ann Öhberg (Möklinta: Gidlunds förlag 2013), s. 115–129.

75 Christina Bergil, *Mörkrets motbilder. Tematik och narration i fem verk av Birgitta Trotzig* (Stockholm: Symposion, 1995), s. 54.

som Serenella Iovino skrivit tillsammans med Oppermann har varit betydelsefull här eftersom de belyser begreppet *materia* ur ett etymologiskt perspektiv där moderskap och materia knyts samman vilket blir en ingång till min läsning av kretsloppsmotiv, moderskap och vatten.⁷⁶

Även Ulf Olsson diskuterar temporalitet med utgångspunkt i Trotzigs roman *De utsatta. En legend* (1957) i sin avhandling *I det lysande mörkret. En läsning av Birgitta Trotzigs De utsatta* (1988). I likhet med Bergil låter Olsson det teologiska perspektivet genomsyra läsningen och argumenterar för att romanen uppenbart är en religiös text.⁷⁷

I flertalet artiklar och essäer har Eva Adolfsson behandlat Trotzigs verk. Inte minst hennes iakttagelse av Trotzigs sätt att skildra moderskap har varit intressant för mitt arbete.⁷⁸ Adolfsson har också jämfört Trotzigs poetik med Marguerite Duras, vilket hjälpt mig att styrka en intertextuell och tematisk koppling författarna emellan i min artikel om vatten och moderskap.⁷⁹

Ebba Witt-Brattström och Carin Franzén har båda närmat sig Trotzigs författarskap utifrån ett delvis psykoanalytiskt perspektiv. Där Franzén lyfter fram poetikens etiska och revolterande kraft intresserar sig Witt-Brattström för maskulinitet och abjektion.⁸⁰ Särskilt Franzéns resonemang om berättarpositionens smärtpunkt var intressant för min läsning av *Sveket* i artikeln ”Med bråddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och femininitet i svenskspråkig prosa från Trotzig till Lee”.⁸¹ Även Krzysztof Baks resonemang kring just språk, etik och subjektsskap hos Trotzig har jag haft anledning att återopa.⁸²

76 Serenella Iovino & Serpil Oppermann, ”Theorizing Material Ecocriticism. A Diptych”, *ISLE*, nr 3 (2012): 448–475.

77 Ulf Olsson, *I det lysande mörkret. En läsning av Birgitta Trotzigs De utsatta* (Stockholm: Bonniers, 1988), s. 11. Se även Ulf Olssons ”De förstummades skrik. Vansinnets historia hos Birgitta Trotzig”, i *Fem författardagar. Samlade föreläsningar från författardagarna vid Mälardalens högskola 1996–2000*, red. Birgitta Ivarson Bergsten (Västerås: Mälardalen University Press, 2001), s. 225–241.

78 Eva Adolfsson, ”Birgitta Trotzig. I kärleken, den dödliga skadan”, *I gränsland. Essäer om kvinnliga författarskap* (Stockholm: Bonniers, 1991), s. 132–154.

79 Eva Adolfsson, ”I gränsland – ’det kvinnliga’ och moderniteten”, *I gränsland. Essäer om kvinnliga författarskap* (Stockholm: Bonniers, 1991), s. 315–353.

80 Carin Franzén, *För en litteraturens etik. En studie i Birgitta Trotzig och Katarina Frostensons författarskap* (Stockholm: Symposion, 2007) samt Ebba Witt-Brattström, *Ur könets mörker Etc.* (Stockholm: Nordstedts, 2003).

81 Carin Franzén, *För en litteraturens etik*, s. 78.

82 Krzysztof Bak, *Den intersubjektiva synden i Birgitta Trotzigs Dykungens dotter* (Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu, 2005), s. 192.

Kvinnotillblivelse

Den tidigare forskningen om Mare Kandre's författarskap behandlar flera olika perspektiv och motiv. I essän "Det ler så mörkt i skogen. Mare Kandre, Ann Jäderlund, Katarina Frostenson" (2003) berör Ebba Witt-Brattström romanen *Bübins unge* utifrån psykoanalytiska och feministiska perspektiv på kropp och femininitet, här drar hon dessutom en tråd mellan Kandre's författarskap och Trotzigs.⁸³ Witt-Brattström belyser också hur verket rymmer en blick in mot den kvinnliga erfarenheten som i sin styrka avvisar den manliga blicken.⁸⁴ Jag håller med om detta påstående men visar i mina analyser hur denna blick också riktas utåt mot det mer-än-mänskliga. Kandre är också en av de kvinnliga författare som Witt-Brattström diskuterar i antologin *Att skriva sin tid. Nedslag i 80- och 90-talet* (1993). Här definieras de samtida "stämmorna" som berättare av barndom, kvinnotillblivelse, övergrepp och gränsöverskridanden alternativt gränsdragningar.⁸⁵ Även här uppmärksammas ett slags kaotisk och smärtsam kvinnotillblivelse som en tydlig tematik hos Kandre vilket jag i mina läsningar kompletterar och problematiserar genom det materiellt ekokritiska perspektivet. Därigenom framträder exempelvis hur de unga flickornas tillblivelseprocesser inte enbart handlar om ett kvinnoblivande utan även om gränsupplösning mellan dem och de landskap de är en del av.

De smärtsamma barndomsskildringarna återkommer gärna i forskningen om Kandre's författarskap, och Anna Williams hör till dem som uppmärksammat övergreppsmotivet.⁸⁶ I avhandlingen utforskar jag barns relation till och perception av världen och Williams resonerar bland annat om hur en vuxen berättarröst medierar barnets upplevelser i romanen *Aliide, Aliide* (1991). En intressant detalj är hur Williams belyser hur protagonisten i *Aliide, Aliide* inledningsvis beskrivs som hemkommen från en lång resa i Nordamerika, en resa jag uppmärksammar i läsningar av *I ett annat land*.

83 Ebba Witt-Brattström, "Det ler så mörkt i skogen. Mare Kandre, Ann Jäderlund och Katarina Frostenson", *Ur könets mörker. Etc.* (Stockholm: Nordstedts, 2003), s. 178.

84 Witt-Brattström, "Det ler så mörkt i skogen", s. 179.

85 Ebba Witt-Brattström, "Fula flickor, masochism och motstånd. Samtidens kvinnliga stämmor", i *Att skriva sin tid. Nedslag i 80- och 90-talet*, red. Madeleine Grieve & Claes Wahlin (Stockholm: Norstedts, 1993), s. 298–317, s. 300.

86 Anna Williams, "Där allting kan ses. Familjebilder hos Mare Kandre och Anna Karin Granberg", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 24:3/4 (1995), s. 3–16.

Även sociologen Lena Sohl's artikel "Våldsamt, svart och hotfullt" (2001) hör till de bidrag som undersöker smärtpunkten i Kandres författarskap. Då avhandlingen granskar och tolkar relationen mellan moderskap, femininitet och vatten i både *Trotzig* och Kandres verk blir Sohl's uppmärksammande av Kandres modersskildringar intressanta. Sohl visar hur Kandre osäkrar normativa föreställningar om en trygg och god mor, en iakttagelse som jag spinner vidare på och utvecklar.⁸⁷

Det skeva och obehagliga är något Maria Margareta Österholm tar upp i sin avhandling *Ett flicklaboratorium i valda bitar. Skeva flickor i svenskspråkig prosa från 1980 till 2005* (2012). Här behandlas flera författarskap utifrån ett queerteoretiskt och nymaterialistiskt perspektiv. När Österholm diskuterar Kandres *Bübins unge* gör hon det med hjälp av monster- och dubbelgångarbegreppen men med mitt perspektiv kan jag utveckla analysen i en annan riktning. I likhet med Witt-Brattström läser hon romanen som en berättelse om en övergångsrit, men menar också att det är de snäva femininitetsnormerna som skapar dubbelgångaren/monstret inom flickan.⁸⁸ Österholm iakttar hur flickan, naturen och språket i samband med denna rit samman-smälter till ett, ett sätt resonera som återkommer i några av mina analyser fast där ur ett materiellt ekokritiskt perspektiv som uppmärksammar växtlighetens spatiotemporala egenskaper och en porös ontologi.

Ytterligare ett spår inom den tidigare forskningen om Kandre är kopplingarna till den gotiska traditionen. Österholm förhåller sig delvis till denna via dubbelgångarmotivet, men framför allt har Mattias Fyhr i flera undersökningar diskuterat hur Kandre förenar element från postpunk, socialrealism och gotik i sina verk. I avhandlingen *De mörka labyrintherna. Gotiken i litteratur, film, musik och rollspel* (2003) belyser Fyhr bland annat hur Kandres bildspråk gestaltar psykologiska upplevelser på vis som är hämtade från den gotiska traditionen.⁸⁹ Även i boken *Skitigt vackert mörker. Om Mare Kandre* (2012) är detta spår centralt, även om det i högre grad kombineras med biografiska ingångar.⁹⁰

87 Lena Sohl, "Våldsamt, svart och hotfullt", *Bang*, nr 4 (2001), s. 62–65.

88 Maria Margareta Österholm, *Ett flicklaboratorium i valda bitar. Skeva flickor i svenskspråkig prosa från 1980–2005* (Rosenlarv förlag, 2012), s. 229.

89 Mattias Fyhr, *De mörka labyrintherna. Gotiken i litteratur, film, musik och rollspel* (Lund: Ellerström, 2003), s. 182 f.

90 Mattias Fyhr, *Skitigt vackert mörker. Om Mare Kandre* (Lund: Ellerström, 2012).

I flera av bidragen i avhandlingen diskuterar jag perceptioner av världen och hänvisar bland annat till Annelie Bränström Öhmans uppmärksammade av de olika perspektivskiftena i Kandres berättande.⁹¹ Delar av denna visualiseringsteknik benämner Bränström Öhman som ”det närsynta” vilket jag finner intressant och passande, särskilt som beskrivning av Kandres sätt att skildra barnets upplevelser och perspektiv.⁹²

Utsatthet

I de artiklar och bokkapitel som utgör avhandlingens analysdel uppmärksammar jag även verk skrivna av Andrzej Tichý, Sara Stridsberg och Mara Lee. Tidigare forskning kring dessa författarskap återropas främst i respektive analys men redan här vill jag uppmärksamma Lydia Wistisens artikel ”En sång om Trojas murar. En analys av maskulin identitet och utanförskap i tre samtida svenska förortsskildringar” (2013). En av dessa återfinns i Tichýs roman *Sex liter luft* och Wistisen läser betongförorten som ett urbant litterärt rum som påverkar det maskulina jagets konstruktion.⁹³ I min analys av denna litterära plats fokuserar jag på spatiotemporal aspekter av landskapet och relationer mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga. Wistisen argumenterar för att romanen gestaltar ett slags vanmakt kopplad till en maskulin identitet, men i min analys visar jag hur romanen också gestaltar en smärtamt gränsupplösande tillvaro där barnets relation till världen osäkras genom interaktioner med det mer-än-mänskliga vilket skapar förvirring hos barnet.

Det finns också delar av den tidigare forskningen kring Sara Stridsbergs författarskap som här bör nämnas. Stridsbergs författarskap kretsar till stor del kring människans utsatthet och problematiserar en rad intersektionella maktaxlar så som klass, sexualitet och könstillhörighet. I ett bidrag i *Norsk litteraer årsbok* utforskar Nora Simonhjell Stridsbergs roman *Drömfakulteten* (2006) och ägnar särskilt intresse åt romanens stilistiska och språkliga experiment som hon delvis beskriver som bärare av vågens

91 Annelie Bränström Öhman, ”Barndomens orter. Mare Kandre och rekonstruktionen av sextioalet”, *Horisont*, nr 4 (1993), s. 5–11.

92 Bränström Öhman, ”Barndomens orter”, s. 8.

93 Lydia Wistisen, ”En sång om Trojas murar. En analys av maskulin identitet och utanförskap i tre samtida svenska förortsskildringar”, *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, nr 3/4 (2013), s. 5–16, s. 6.

rörelsemönster.⁹⁴ Metaforik har en viktig plats i min avhandling varför Amelie Björcks artikel ”Metaforer och materialiseringar: om apor hos Vladimir Nabokov och Sara Stridsberg” (2013) bidragit med perspektiv på bildspråket.⁹⁵ Tidigare nämnda Krzysztof Bak har skrivit om Stridsberg i relation till Trotzig med utgångspunkt i en diskussion om svensk exceptionalism.⁹⁶ Här redogör han för de intertextuella kopplingar till Trotzigs författarskap han finner i Stridsbergs verk och jämför deras berättelser om utsatthet i det svenska folkhemmet.

Några av de verk som diskuterats i forskningsöversikten kommer figurera även i kappans teoretiska avsnitt, det gäller främst den tidigare forskningen som berör teoretiskt likasinnade läsningar. Kappan fortsätter nu med det teoretiska avsnittet som inleds med en kortare idé- och filosofihistorisk bakgrund.

94 Nora Simonhjell, ”En flod av ensamhet att drukna i: om Sara Stridsbergs Drömfakulteten – tillägg till sexualteorin”, *Norsk literær årsbok* (Oslo, 2007), s. 56–72.

95 Amelie Björck, ”Metaforer och förvandlingar. Om apor hos Vladimir Nabokov och Sara Stridsberg”, *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, nr 1 (2013), s. 5–20.

96 Krzysztof Bak, ”Lyckans dödsmaskin. Kritiken mot den skandinaviska exceptionalismen hos Emmanuel Mounier, Birgitta Trotzig och Sara Stridsberg”, i *Scandinavian Exceptionalisms. Culture, Society, Discourse*, red. Jens Bjerring-Hansen, Torben Jelsbak och Anna Estera Mrozewicz (Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität, 2021), s. 117–144.

Porösa ontologier – introduktion till avhandlingens teorianvändning

To put things another way, nature itself is "poetic".⁹⁷

(Wendy Wheeler, *Expecting the Earth*, 2016)

Det övergripande syftet med avhandlingen är att utforska skönlitteraturen som en källa till kunskap om mer-än-mänskligt berättande. Jag avser att visa hur människans metamorfosliknande relation till den organiska omgivningen på olika sätt kan synliggöras med hjälp av ekokritiskt materiella perspektiv. Detta sker främst genom analyser av litterära verk skrivna av Dagerman, Trotzig och Kandre samt ett antal andra författarskap från 1900-talet som i huvudsak tidigare betraktats ur en antropocentrisk synvinkel. I avhandlingens olika bidrag riktar jag uppmärksamheten även bortom de mänskliga karaktärerna och fokuserar på andra kroppar och materier, som berg, stränder, blommor och vattendrag. Detta för att undersöka om, och i så fall hur, de mänskliga fiktiva karaktärerna, trots att de vid en första anblick tycks stå i berättelsernas centrum, inte är de enda som besitter agens.

Hur kan en sådan uppmärksamhet påverka hur vi uppfattar och förstår de olika skeenden och erfarenheter som skildras i skönlitteraturen? Hur ändras förståelsen av de mänskliga karaktärerna om intresset förflyttas till de mer-än-mänskliga kropparna och entiteter som förekommer i verken? För att kunna närma mig dessa organiska och icke-organiska kroppar arbetar jag med metoder och teorier som hämtas från posthumanism, nymaterialism, feministisk ekokritik, kritisk indigen teori, Traditional Ecological Knowledge (TEK), och slutligen det för mitt arbete mest centrala fältet, materiell ekokritik. Här fungerar posthumanismen som ett paraplybegrepp

97 Wendy Wheeler, *Expecting the Earth. Life, Culture, Biosemiotics* (London: Lawrence & Wishart, 2016), s. 87.

som rymmer resterande teorier vilka alla på olika vis utmanar antropocentrismen.⁹⁸ Men detta teoretiska ramverk är inte helt samstämmigt eftersom exempelvis kritisk indigen teori och TEK är sprungna ur andra traditioner än posthumanismen och dessutom har inkluderat kritik gentemot nymaterialismen.⁹⁹ Även den feministiska ekokritiken bygger på en historiskt långtgående tradition av författare, aktivister, konstnärer och teoretiker som inte kan placeras under posthumanismen. Därför har jag valt att disponera detta avsnitt utifrån mitt eget teoribygge där de teoretiska begreppen presenteras utifrån hur jag använt dem i mina artiklar och inte efter vilket teoretiskt fält de tillhör.

Världen består av materia, och den här avhandlingen utforskar materia som bärare av berättelser och visar hur tidigare antropocentriskt lästa texter också rymmer betydelseskikt som kan friläggas med hjälp av ett materiellt ekokritiskt perspektiv. Dessa berättelser handlar bland annat om tillhörighet, kreativitet, tillblivelse och femininitet. Ibland skildrar de spatiotemporala processer som verkar vara bortom människans perceptionsförmåga. Jag inleder det här teoriavsnittet med ett resonemang om hur forskare och teoretiker ser på materia, för att sedan gå vidare med begreppet berättande materia där kreativitet och intra-aktiv agens lyfts fram. Efter detta diskuterar jag tillblivelsebegreppet med hjälp av två andra begrepp: metamorfos och figuration. Detta resonemang leder i sin tur till en fördjupning av teorier kring sinnlighet och sensoriska förmågor. Men först tecknar jag en kortfattad idé- och filosofihistorisk bakgrund över synen på natur och det som i den här avhandlingen benämns som det mer-än-mänskliga.

En idé- och filosofihistorisk bakgrund

Posthumanism, ekofeminism, nymaterialism och den materiella ekokritiken, som alla arbetar med begrepp som försöker ringa in naturen, materien, världen eller vad som ofta inom dessa perspektiv betecknas som det mer-än-mänskliga, emanerar ur ett eklektiskt rotsystem av tidigare filosofiska och naturvetenskapliga arbeten. I den här korta bakgrunden presenterar jag några

98 Med antropocentrism avses det förhållningssätt som utgår från att människan är alltings centrum.

99 Zoe Todd, "An Indigenous Feminist's Take On The Ontological Turn: 'Ontology' Is Just Another Word For Colonialism", *Journal of Historical Sociology*, nr 1 (2016), s. 4–22.

av de filosofer och forskare vars tankar har betydelse för det mer samtida teoretiska ramverk som min avhandling utgår från. Genom en kreativ kontextualisering låter jag några historiska traditioner och tankegångar gå i dialog med samtida begreppsbildning för att illustrera den bredd och mångfald som de posthumanistiska teorierna bottenar i. På detta vis framträder avhandlingens teoretiska ramverk i all sin eklektiska och idérika förutsättning.

Jag inleder med en kortfattad diskussion om naturbegreppet där den tidigmoderna filosofen Margaret Cavendish (1623–1673), 1900-talstänkaren Theodor Adorno och de två samtida forskarna Daniel R. Wildcat och Kate Soper står i centrum. Därefter presenterar jag begreppet *mer-än-mänskligt* med hjälp av bland andra 1700-talsbotanikern Carl von Linné (1707–1778), den samtida bryologen Robin Wall Kimmerer och samtidsekologen David Abram. Den här diskussionen inkluderar också zoologen Jakob Johann von Uexküll (1864–1944), botanikern Frances Darwin (1848–1925) och den samtida författaren och akademikern Gregory Cajete, vilka alla på olika sätt bidragit med viktig forskning kring mer-än-mänsklig perception. Avslutningsvis uppmärksammar jag ekofeminismens rötter med hjälp av 1900-talsfilosofen Simone de Beauvoir, samt den samtida författaren Linda Hogan och sociologen Vanessa Watts.

Naturen

Öknar, barrskogar, klippor och sandstränder är några av de landskap som skildras i mitt skönlitterära stoff. Landskapen skiljer sig mycket åt men ingår alla i vad som brukar fångas i begreppet *natur*. Men natur är på många vis svårfångat och för med sig ett pärlband av associationer, värden och normer. Filosofen Kate Soper diskuterar hur begreppet natur historiskt används i betydelsen av något orört och ursprungligt i *What is Nature? Culture, Politics and the Non-Human* (1995).¹⁰⁰ Inom ekokritiska, feministiska och posthumanistiska fält används begreppet natur med olika grader av försiktighet.¹⁰¹ Natur kan syfta på den materiella världen, jorden med dess geologiska variationer och artrikedom men kan också användas i syfte

100 Kate Soper, *What is Nature? Culture, Politics and the Non-Human* (Oxford: Blackwell, 1995), s. 15.

101 Litteraturvetaren Timothy Morton diskuterar huruvida naturbegreppet alls ska användas inom ekokritiken då han menar att det står i vägen för miljön på grund av alla bilder, historiska kontexter och känslor ordet redan är laddat med. Timothy Morton, *Ecology Without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics* (Cambridge: Harvard University Press, 2009), s. 1–28.

att förklara mänskliga egenskaper eller rättfärdiga handlingar. Håri ligger en tvetydighet och Soper reflekterar över hur människan genom historien på en och samma gång definieras genom sin fränsbildhet från naturen samtidigt som hennes egenskaper och essens kan benämnas ”mänsklig natur”.¹⁰² Även författaren och aktivisten Eli Claire har problematiserat naturbegreppet men utifrån ett kombinerat medicinhistoriskt och botaniskt perspektiv som belyser dess tvetydighet gällande vem som anses naturlig eller ej, och vad detta kan innebära för subjektet i fråga.¹⁰³

Den här avhandlingen arbetar med litterärt skildrade former av natur och filosofen Theodor W. Adorno problematiserade människans (o)förmåga att erfara naturen utanför den estetiska sfären.¹⁰⁴ För Adorno innebar konsten en möjlighet för människan att uppleva naturen bortom den pålagda rationaliteten som sedan upplysningen präglade samhället.¹⁰⁵ Camilla Flodin uttrycker Adornos estetiska teori som ett utforskande av hur konsten kan fungera som en medlare mellan natur och människa.¹⁰⁶ Adorno delade upp naturen i ”första natur” och ”andra natur”, där den förstnämnda står för den ursprungliga geologiska och botaniska naturen medan den andra representerar en konstruktion av den första som också är den enda versionen människan har tillgång till efter upplysningens ”avförtrollningsprocess”.¹⁰⁷ Det är också därför naturen behöver återförtrollas enligt Adorno och för min studie väcker hans estetiska teorier frågor kring huruvida litteraturen kan vara en konstform som genom metaforer, allegorier, narrativa grepp, rytm, och så vidare kan gestalta delar av världen som människan annars inte kan greppa.¹⁰⁸ För min studie är dock själva begreppet avförtrollning inte det rätta eftersom jag hellre vill tala om att det metaforiska bildspråket visar världen som den är.

Margaret Cavendish, 1600-talspoet, filosof och forskare såg både känsla och förnuft i naturen vilket är intressant att sätta i relation till hur flera av

102 Soper, *What is Nature?*, s. 28 f.

103 Claire, ”Meditations on Natural Worlds”, s. 204–218.

104 Theodor W. Adorno, *Aesthetic Theory*, red. Gretel Adorno & Rolf Tiedermann (London: Bloomsbury, 2013).

105 Adorno, *Aesthetic Theory*, s. 92.

106 Camilla Flodin, *Att uttrycka det undanträngda. Theodor W. Adorno om konst, natur och sanning* (Göteborg: Glänta, 2009), s. 10.

107 Flodin, *Att uttrycka det undanträngda*, s. 35.

108 Det bör tilläggas att Adornos syn på vilken konstform som har denna förmåga inte inkluderar skönlitteratur, hans funktion för denna avhandling är således mer av det inspirerande slaget än en faktisk teoretisk källa.

samtidens posthumanistiskt influerade teoretiker resonerar då de talar om materians agens. Hon menade att varje del av naturen rymmer både sensorisk och rationell kunskap: ”so that animal creatures have animal sense and knowledge; vegetables, a vegetative sense and knowledge; minerals, a mineral sense and knowledge; and so of the rest of all kinds and sorts of creatures”.¹⁰⁹ Cavendish förespråkade en natursyn där världen är levande med en materialism som är självorganiserande och hon vände sig mot föreställningen om naturen som mekanisk.¹¹⁰ Ur ett nymaterialistisk perspektiv är även hennes idéer om världen som en enda oupphörlig, gränslös kropp intressanta: “[...] I conceive nature to be an infinite body, bulk or magnitude, which by its own self-motion, is divided into infinite parts; not single or indivisible parts, but parts of one continued body [...]”.¹¹¹ Hos Karen Barad finns en syn på naturen som har likheter med Cavendishs. Båda hävdar att allt är sprunget ur samma materia och ingår i ett slags gemensam rörelse utan slut. I mina analyser använder jag bland annat begreppet att *vara av världen* som jag hämtat från Barad. Detta uttryck menar hon bättre illustrerar hur människan är lika mycket värld, natur och materia som allt annat, till skillnad från att vara ”del av” eller att befinna sig ”i världen” som implicit genererar en åtskillnad.¹¹²

Med Cavendishs tänkande framträder ett historiskt exempel på hur relationer mellan människa, materia och natur utforskats, och där tydliga men också komplexa förbindelser och relationer existerar. Även Daniel R. Wildcat, professor med inriktning mot indigena vetenskaper, påpekar att världen, snarare än att vara resurser för människans konsumtion, är full av relationer, vilket rymmer en förståelse av naturen som präglar flera indigena kunskapstraditioner.¹¹³ När Elina Helander-Renvall redogör för samiska idé- och kunskapstraditioner uppmärksammas bland annat denna relationella och kommunikativa aspekt av människans relation till naturen.¹¹⁴

109 Margaret Cavendish, *Observations Upon Experimental Philosophy*, Cambridge (Cambridge University Press, 2001), s. 207.

110 Margaret Cavendish, ”Introduction”, *Observations Upon Experimental Philosophy*, s. xxix.

111 Cavendish, *Observations Upon Experimental Philosophy*, s. 126.

112 Karen Barad, *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning* (Durham: Duke University Press, 2007), s. 160.

113 Daniel R. Wildcat, *Red Alert! Saving the Planet with Indigenous Knowledge* (Golden: Fulcrum Publishing, 2009), s. 64.

114 Elina Helander-Renvall, ”Animism, Personhood and the Nature of Reality: Sami Perspectives”, *Polar Records*, nr 46 (2010), s. 44–56, s. 49.

Wildcat visar också hur kunskaper kring människans påverkan på naturen funnits inom indigena samhällen i årtusenden och att dessa kunskapsproduktioner kan motverka antropocentrismen genom att tydliggöra "livets väv", eller med andra ord hur allt hänger samman.¹¹⁵ Genom att kombinera indigena och materiellt ekokritiska perspektiv i avhandlingen frilägger jag inspiration för att tänka kring materialitet samtidigt som arbetet med avhandlingen har synliggjort hur tydliga kopplingar det finns mellan de olika kunskapstraditionerna.

Det mer-än-mänskliga

Ett annat, för den här studien grundläggande begrepp är, som nämnts i inledningen, mer-än-mänskligt. Begreppet är en variant av icke-mänskligt och betecknar således de arter, kroppar och materier som inte är mänskliga. Skillnaden är att begreppet mer-än-mänskligt undviker att definiera exempelvis ett träd, en fisk eller ett berg genom vad det *inte* är genom en särskiljande negation. Mer-än-mänskligt bygger i stället på en affirmativ skillnad som ger utrymme för mångfald.

Tankar om det mer-än-mänskliga har genererat åtskilliga teoretiska och filosofiska arbeten, där spörsmål om huruvida andra djurarter och växter kan tillskrivas själ, vilja och förnuft. Likheter och olikheter mellan det mänskliga och den mer-än-mänskliga naturen har också länge formulerats och i föreläsninganteckningar från 1748 beskriver den svenska botanikern Carl von Linné hur vätskan i trädets gren likväl som i människans arm är flödande och outhärlig. Snörens de åt på mitten hindras vätskornas tillströmning i extremiteten som snart förtvinar.¹¹⁶ Med denna iakttagelse tycks Linné vilja visa hur liv fungerar likartat för både växter, levande varelser och människor. Det är något strömmande och vått, det kan vara vatten, blod eller sav, men om "vätskornas själfvinnande gång" hindras tar döden vid.¹¹⁷ Det finns en affinitet mellan Linné och de nutida posthumanistiska teorierna som också framhäver förändring och rörelse som grundläggande för olika former av liv. Kopplingen mellan liv och rörelse kan också forma

115 Daniel R. Wildcat, *Red Alert!*, s. 37, 5.

116 Carl von Linné, *Botanikens grunder. Ett 1700-tals manuskript sammanställt av Lars Bergquist* (Stockholm: Natur och kultur, 2007), s. 59.

117 Linné, *Botanikens grunder*, s. 59.

föreställningar kring vem eller vad som antas vara kännande eller förnimmande. Linné skiljde på stenar, örter och djur, där den första kategorin var växande men inte levande, den andra kategorin växande och levande men inte kännande, och slutligen djuret som skiljde sig åt genom att vara växande, levande och förnimmande.¹¹⁸

Nutida forskning inom bland annat växtneurologi har visat att örter och träd har förnimmelseförmågor, något som Frances Darwin redan på 1800-talet diskuterade i relation till växters rötter.¹¹⁹ Rötterna är, menade Darwin med stöd i både tidigare och egen forskning, ett slags sinnesorgan som förnimmer tyngdkraften.¹²⁰ Darwin ville inte nöja sig med att betrakta växter som enbart styrda av automatiska processer, likt maskiner, och pekade ut detta som något för framtida biologer att utforska.¹²¹ Darwin refererar till Aristoteles och både omfamnar och kritiserar tanken på en växtsjäl vilket påminner om den tidigare nämnda Cavendishs önskan om att finna ett slags mellanväg.¹²² Inom nutida posthumanistisk forskning, och i synnerhet filosofiska fält som arbetar med växter, fortgår sökandet och viljan att kunna definiera det mer-än-mänskliga utan att varken förmänskliga eller förtingliga.

Avhandlingen uppmärksammar olika former av litterärt gestaltade upplevelser i relation till landskap och mer-än-mänskliga arter. Daniel R. Wildcat argumenterar för vikten av att förstå hur världen kan erfaras genom olika perceptionsförmågor och perspektiv.¹²³ Det innebär att det sätt på vilket världen och det mer-än-mänskliga framträder för människan inte är det enda möjliga. I artikeln ”Look to the Mountain” påminner Gregory Cajete om Tewafolkets uppmaning att *blicka mot berget* för att försöka erfa ett längre och djupare perspektiv, vilket destabiliserar en antropocentrisk världsåskådning.¹²⁴ En annan viktig tänkare för min studie är Jakob von Uexküll vars teorier om mer-än-mänsklig perception delvis föregriper den nutida biosemiotiken.¹²⁵ Uexküll utforskade olika djurarters förmågor att orientera sig och leva i världen,

118 Linné, *Botanikens grunder*, s. 59, 234.

119 Francis Darwin, ”Växternas rörelser”, *Aiolos*, nr 62/63 (2018), s. 75–82, s. 79.

120 Francis Darwin, ”Växternas rörelser”, s. 79.

121 Francis Darwin, ”Växternas rörelser”, s. 82.

122 Cavendish, ”Introduction”, *Observations Upon Experimental Philosophy*, s. xv, xvi, xx.

123 Daniel R. Wildcat, 2009, s. 102 f.

124 Gregory Cajete, ”Look to the Mountain”, i *Applied Ethics. A Multicultural Approach*, red. Larry May, Jill B. Delson (New York: Routledge, 2017), s. 558.

125 Dorion Sagan, ”Introduction”, Jakob von Uexküll, *A Foray Into the Worlds of Animals and Humans* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010), s. 4.

och menade att varje art erfar världen utifrån sina sinnen och sina behov.¹²⁶ Han försökte visa hur världen träder fram för mer-än-mänskliga arter genom att utgå från varje arts specifika sinnesorgan, som till exempel hud, syn och hörsel. Detta i sin tur blev ett argument för att världen blir betydligt mer mångfasetterad när fler arter än människan inkluderas i forskningen.

Kvinna, kropp, jord

I den västerländska litteraturen och filosofin finns de som lyft fram naturen som en plats där kvinnor kunnat uppleva tillfällig respite från socialt förtryck och kanske även finna styrka och agens. I Simone de Beauvoirs författarskap återfinns motivet kvinnans frigörande relation med naturen, särskilt i *Det Andra könet* (*Le deuxième sexe*, 1949) och *En tjänsteflickas memoarer* (*Mémoires d'une jeune fille rangée*, 1958). Att inkludera Beauvoir i ett resonemang om filosofihistoriska rötter till posthumanismen är inte självklart, hennes filosofi kan i mångt och mycket förstås som antropocentrisk och Beauvoir var dessutom verksam innan termerna posthumanism och ekofeminism myntades. I *Environmental Culture. The Ecological Crisis of Reason* (2002) nämner Val Plumwood Beauvoirs feministiska kritik av androcentrismen och drar paralleller till hur bland annat ekokritiska och de-koloniala filosofer försöker synliggöra och ifrågasätta antropocentrismen.¹²⁷ Genom att lyfta fram en tänkare som Beauvoir följer jag Greta Gaards uppmaning om att tydligare historisera ekofeminismen.¹²⁸ I den franska filosofens verk är både kön och natur angelägna teman som också flätas samman.¹²⁹ Det är slående hur nära besläktade Beauvoirs iakttagelser är med flera av ekofeminismens och även den så kallade materiella ekokritikens resonemang kring subjekt, värld och art. Här finns erfarenheten av att vara *av* världen i skildringar av hur den unga flickan ”sammansmält med himlen och jorden är [...] det omärkliga andetag som ger universum liv och glöd, hon är varje liten ljungkvist [...]”.¹³⁰ Flickan är allt detta och upplevelsen bygger inte på att hon är en *separat* del av natu-

126 Jakob von Uexküll, *A Foray Into the World of Animals and Humans*, s. 53 f.

127 Val Plumwood, *Environmental Culture. The Ecological Crisis of Reason* (London: Routledge, 2002), s. 100, 104.

128 Greta Gaard, ”New Directions for Ecofeminism. Toward a More Feminist Ecocriticism”, *ISLE*, 17:4 (2010), s. 643–665, s. 646.

129 Johanna Lindbo, ”Sensual Grass Touching Humid Skin: Finding Love in the Relationship Between Subject and Landscape”, *LIR Journal*, nr 7 (2016), s. 135–152, s. 136.

130 Simone de Beauvoir, *Det andra könet* (Stockholm: Norstedts, 2013), s. 424.

ren. Men samtidigt tycks Beauvoir trots allt skriva fram en distinktion mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga. Några rader tidigare återges nämligen hur flickans vistelse i naturen också förstärker hennes subjektstillblivelse, för det är ”bland växter och djur” som hon kan vara ”en mänsklig varelse”.¹³¹ Vad innebär detta? För Beauvoir är det den kvinnliga existensen och hennes värde och frigörelse som står i centrum, att ”bli människa” är således en central fråga inom en patriarkal diskurs där kvinnan i första hand är just kvinna, inte människa. Att flickan erövrar människoskapet då hon rör sig över ljunger och under himlen utesluter inte erfarenheten av att också vara natur.¹³² Jag menar att Beauvoir här gestaltar hur det, trots olikheter i arttillhörighet, inte går att bortse från tanken att alla är *av* världen.

I likhet med många andra teoretiska strömningar rymmer ekofeminismen olika röster och argument som ibland står i konflikt med varandra. Gemensamt är att frågor rörande miljörättvisa och social rättvisa anses hänga samman och således behöver diskuteras i relation till varandra. Kopplingen mellan natur och genus har länge varit laddad. Den har ansetts vara sprungen ur en patriarkal exploatering av kvinnor och miljö som är grundad i en dualistisk världsbild och en sexistisk maktrelation, vilket också förklarar den feministiska teoribildningens återkommande arbete med att särskilja begreppet kvinna från natur.¹³³ Sådana tankar har sin grund i en kritik av hur en västerländsk idétradition har definierat *natur* som något lägre och passivt, kopplat just till det kvinnliga och till kropp och jord, medan det kulturella har definierats som manligt och präglar av förnuft och själ.¹³⁴ Vanessa Watts diskuterar i sin artikel ”Indigenous Place-Thought & Agency Amongst Humans and Non-Humans (First Woman and Sky Woman go on a European World Tour!)” (2013) hur kvinnliga författare med indigent ursprung anklagats för gynocentrism och essentialism och hävdar att indigena kosmologier inte ska behöva svara mot västerländska misstag.¹³⁵ De misstag hon refererar till

131 Beauvoir, *Det andra könet*, s. 423.

132 För en djupare analys av Beauvoirs gestaltande av unga kvinnor och natur se artikeln ”Sensual Grass Touching Humid Skin: Finding Love in the Relationship Between Subject and Landscape”, *LIR Journal*, nr 7 (2016).

133 Stacy Alaimo, *Bodily Natures. Science, Environment, and the Material Self* (Bloomington: Indiana University Press, 2010), s. 5.

134 Carolyn Merchant, *The Death of Nature. Women, Ecology and the Scientific Revolution* (New York: Harper Collin, 1990), s. 10.

135 Vanessa Watts, ”Indigenous Place-Thought & Agency Amongst Humans and Non-Humans (First Woman and Sky Woman go on a European World Tour!)”, *Decolonization: Indigeneity, Education & Society*, vol. 2:1 (2013), s. 20–34, s. 31.

är just de diskursiva förståelserna av naturen som något lägre och passivt där dikotomin kvinna/natur och man/kultur tillåtits växa fram¹³⁶. Bland många som underkänner dikotomin återfinns även genusvetaren Chandra Talpade Mohanty som hävdar att den saknar allmängiltighet, eftersom den handlar om representation snarare än om materiell verklighet.¹³⁷ Begreppet natur rymmer olika konnotationer beroende på sammanhang och har ingen stabil och evig betydelse. Att associera kvinna med natur behöver därför inte alltid innebära en förolämpning eller ett försök att passivisera, tvärtom visar både Vanessa Watts och Linda Hogan hur kopplingen femininitet och jord är och har varit en viktig och subversiv kraft i världen.¹³⁸ Kopplingen kvinna-kropp-natur behandlas också av fältet materiell feminism som vill återinföra kroppens och materians betydelse för kvinnotillblivelse. Det är ett slags svar på de problem som uppstod efter den poststrukturalistiska feminismens arbete med att separera kvinnan från natur.¹³⁹

Efter detta axplock av den eklektiska idé- och filosofihistorisk tradition som bildar bakgrund till studiens teoretiska ansats övergår jag nu till mer samtida förståelser kring materia, värld, perception och mänskligt/mer-än-mänskligt.

Den kreativa materian

Bröstmjolk, sandkorn, tårar, jord, sötvatten, lera, luft och berg är några av de materier som jag uppmärksammar i avhandlingens analyser av skönlitterära verk. Mitt fokus på detaljer, det till synes perifera eller sekundära visar hur dessa texter är fyllda av olika sorters kroppar och liv, eller med andra ord olika sorters materier. I den idéhistoriska bakgrunden framgick att begreppet materia har tilldelats olika innebörder inom västerländsk epistemologi. Eftersom materiell ekokritik bygger vidare på nymaterialismens teoribildning kring begreppet materia utgår jag från bland annat Karen Barad, Diana Coole och Susan Hekmans definition av begreppet.

¹³⁶ Watts, "Indigenous Place-Thought", s. 31.

¹³⁷ Chandra Talpade Mohanty, "Under the Western Eyes. Feminist Scholarship and Colonial Discourse", *boundary 2*, vol. 12:3 (1984), s. 333–358, s. 349.

¹³⁸ Vanessa Watts, "Indigenous Place-Thought", s. 25, 27. Linda Hogan, *Dwellings: A Spiritual History of the Living World* (New York: Touchstone, 1995), s. 32, 79, 134.

¹³⁹ Alaimo & Hekman, *Material Feminism*, s. 4 f.

Återkommande inom nymaterialism, flera indigena kunskapstraditioner och materiell ekokritik är att materia och naturen anses kännetecknas av kreativitet. Kreativitet är också ett av de vanligaste attributen som materia tillskrivs och Diana Coole och Samantha Frost diskuterar materians kreativitet i sin introduktion till antologin *New Materialism. Ontology, Agency, and Politics* (2010). De hävdar att ”materiality is always something more than ‘mere’ matter: an excess, force, vitality, relationality, or difference that renders matter active, self-creative, productive, unpredictable”.¹⁴⁰ Delar av filosofihistorien och fysikens vetenskapshistoria har klassificerat materia som ”stum” snarare än aktiv. Den franska filosofen och matematikern René Descartes (1596–1650) beskrev materia som något utan inre kvalitéer och värde där naturen förstås som ett mekaniskt system vars produktivitet genereras av en gudomlig kraft.¹⁴¹ Ett annat exempel är hur filosofen Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), inspirerad av bland andra Descartes, valde att kategorisera vatten som ett passivt element medan han beskrev eld som aktivt.¹⁴² Diana Coole menar att dessa tänkare hörde till dem som lade grunden för en modern mekanistisk förståelse av världen och materia, och lyfter Maurice Merleau-Pontys (1908–1961) filosofiska verk som ett viktigt steg mot en mer vitalistisk syn på materia.¹⁴³

Definitionen av en aktiv och vital materia grundar sig i att materia är rörlig och föränderlig, eller som Jane Bennett, politisk filosof, uttrycker det, *vibrant*.¹⁴⁴ Med denna terminologi vill Bennett förtydliga att det inte alltid går att förutse vad som kommer att ske när olika materier tillsammans skapar processer av olika slag.¹⁴⁵ Materiers processer är inte alltid synliga för blotta ögat och Bennett skärper framställningen av denna osäkra sida av materia genom att diskutera vardagliga exempel på när materia är aktiv, som ifråga om elektricitet, skräp och metabolism.

Camilla Brudin Borg ger en inblick i hur kreativitet har definierats uti-

140 Diana Coole & Samantha Frost, ”Introducing the New Materialisms”, i *New Materialism. Ontology, Agency, and Politics*, red. Diana Coole & Samantha Frost (Durham: Duke University Press, 2010), s. 1–43, s. 9.

141 Diana Coole, ”The Inertia of Matter and the Generativity of Flesh”, i *New Materialism. Ontology, Agency, and Politics*, red. Diana Coole & Samantha Frost (Durham: Duke University Press, 2010), s. 92–115, s. 94 f.

142 David Macauley, *Elemental Philosophy. Earth, Air, Fire, and Water as Environmental Ideas* (New York: Suny Press, 2010), s. 280.

143 Coole, ”The Inertia of Matter”, s. 95.

144 Jane Bennett, *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things* (Durham: Duke University Press, 2010), s. 13.

145 Bennett, *Vibrant Matter*, s. 42, 48.

från antropocentriska föreställningar om hur nyskapande går till.¹⁴⁶ Utifrån ett materiellt ekokritiskt perspektiv är kreativitet inte förbehållet det tänkande mänskliga subjektet. I stället tillskrivs också materien kreativa krafter genom dess förmåga att som Brudin Borg, med stöd hos Bennett, skriver ”påverka, medverka och samverka”.¹⁴⁷ Exempel på materiens kreativitet är formultningsprocesser där olika mikroorganismer samarbetar med materier och insekter. Ur ett större perspektiv kan också evolutionära processer förstås som exempel på materiens kreativitet då bland annat växter och djur anpassar sig till nya förutsättningar och samverkar för att överleva.

Vad innebär det att undersöka materia som kreativt i ett litteraturvetenskapligt sammanhang? Biologiska kretslopp är en av alla de vardagliga ständigt pågående processer som stämmer överens med Bennetts definition av materia som levande och kreativ. I artikeln ”Med bräddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och femininitet i svenskspråkig prosa från Trotzig till Lee” undersöker jag kretsloppstematiken bland annat utifrån ett nymaterialistiskt perspektiv. Kretsloppet är ett återkommande motiv i Birgitta Trotzigs författarskap och i min läsning av hennes roman *En berättelse från kusten* visar jag hur kreativitet och kretslopp kan tolkas som både livgivande och förödande. Havet, som i romanen äter en drunknad kvinnans kropp, liknas vid en mor.¹⁴⁸ Detta har Christina Bergil lyft fram som motsägelsefullt då havet både förtär och livnär kvinnans kropp.¹⁴⁹ Men med hjälp av begreppet *kreativ materia* kan jag visa att denna motsägelsefullhet i själva verket utgör kretsloppets kärna. Kreativitet är ett begrepp som associeras med positiva egenskaper, men ur ett materiellt ekokritiskt perspektiv är de kreativa skeenden som materia ingår i inte alltid positiva eller subversiva, de kan också generera död och destruktivitet. I min analys visar jag hur pendlingen mellan liv och död i Trotzigs roman också knyts samman med föreställningar kring moderskap och femininitet, även de bär på en dubbelhet av vitalitet och förgänglighet.¹⁵⁰

I avhandlingen visar jag också fram en annan aspekt av hur idéen om materians kreativitet har betydelse i skönlitterära analyser. Det handlar om

146 Brudin Borg, ”Utan egna tankar”, s. 113.

147 Brudin Borg, ”Utan egna tankar”, s. 114.

148 Birgitta Trotzig, *En berättelse från kusten* (Stockholm: Bonnier, 1961), s. 43.

149 Bergil, *Mörkrets motbilder*, s. 65.

150 Johanna Lindbo, ”Med bräddjupt vatten under huden”, s. 142 f.

hur berättandet kan laborera med det som Rachel Murray beskriver som "things that won't quite formulate", det vill säga skeenden och processer i naturen och kroppen som ständigt pågår men av olika anledningar inte uppfattas.¹⁵¹ I "The Story is a Living Being. Companionship with Stories in Anishinaabeg Studies" studerar konstterapeuten Kathleen Delores Westcott och sociologiprofessor Eva Marie Garouette så kallade *creational stories*, en lång tradition av muntlig berättarkonst och argumenterar för att berättelser hjälper människan att förstå och erfara skeenden som vanligtvis inte är tillgängliga för oss.¹⁵² Även om min avhandling utgår från andra källor är en viktig utgångspunkt gemensam; hur kunskap om världens beskaffenhet, och i synnerhet relationen mellan människa och mer-än-människa, kan produceras och erfaras genom kreativitet och berättelser. Därför har jag även sökt mig bortom de nymaterialistiska teoribildningarna, till perspektiv som ligger närmare litteraturvetenskapliga områden som berättande och bildspråk. Som jag förklarar med hjälp av metaforbegreppet i kappans metodologiska avsnitt kan materians kreativitet även träda fram just i bildspråkets kreativitet. Genom att föra in denna förståelse av materia i ett litteraturvetenskapligt sammanhang tar jag ett kliv mot det Bennett kallar ekologisk sensibilitet, som innebär en lyhördhet gentemot hur ekologi och natur kan ge sig till känna både i och utanför litteraturen.¹⁵³

Dy, saltvatten eller klorofyll?

Ytterligare en aspekt som ofta återopas av nymaterialistiska forskare är hur materia alltid bör förstås som något som är materiellt och diskursivt på samma gång. Susan Hekman, feminist och statsvetare, argumenterar för att det är i relationen mellan de sociala/politiska diskurserna och materia/biologi som världen tolkas och förstås.¹⁵⁴ Med andra ord kan biologi inte

151 Murray, *The Modernist Exoskeleton*, s. 20, 167.

152 Eva Marie Garouette & Kathleen Delores Westcott, "The Story is a Living Being. Companionship with Stories in Anishinaabeg Studies" i *Centering Anishinaabeg Studies. Understanding the World Through Stories*, red. Jill Doerfler, Niigaanwewidam James Sinclair & Heidi Kiiwetinepinesiik Stark (East Lansing: Michigan University Press: 2013), s. 61–80, s. 68, 71.

153 Bennett, *Vibrant Matter*, s. 10

154 Susan Hekman, "Constructing the Ballast. An Ontology for Feminism" i *Material Feminism*, red. Stacey Alaimo & Susan Hekman (Bloomington: Indiana University Press, 2008), s. 85–119, s. 101. Det bör också tilläggas att *ny-materialism* är ett omdiskuterat namn då intresset för och kunskapandet om materialitet egentligen inte är särdeles nytt. Nytt är snarare hur teoretiker och filosofer gått samman och sökt sätta en beteckning på detta epistemologiska område och kombinera det med olika feministiska, politiska och naturvetenskapliga ämnesområden.

separeras från historia eftersom det ena ständigt påkallar det andra och hur vi tolkar en viss form av materia beror av båda. Denna tankelinje inom nymaterialismen utgår från Karen Barads förståelse av den franske filosofen Michel Foucaults diskursbegrepp:

Discourse is not a synonym for language. Discourse does not refer to linguistic or signifying systems, grammars, speech acts, or conversations. To think of discourse as mere spoken or written words forming descriptive statements is to enact the mistake of representationalist thinking. Discourse is not what is said; it is that which constrains and enables what can be said. Discursive practices define what counts as meaningful statements. Statements are not the mere utterances of the originating consciousness of a unified subject; rather, statements and subjects emerge from a field of possibilities. This field of possibilities is not static or singular but rather is a dynamic and contingent multiplicity.¹⁵⁵

Diskurs, i Foucaults och Barads mening, handlar alltså mer om övergripande reglerande eller normerande förutsättningar för meningsskapande än själva orden som försöker skapa denna mening. Brudin Borg har beskrivit Barads tänkande kring diskursens förhållande till materien som en ”modifiering av den ontologiska förståelsen av människan och språkets sammanbundenhet med världen”.¹⁵⁶ Genom att förflytta tyngdpunkten från språket i sig till en omslutande premiss för vad som kan eller får sägas/betyda något, öppnas också begreppet meningsskapande upp för materialiteten.¹⁵⁷

Haraway uttrycker liknande idéer då hon i *The Companion Species Manifesto* (2003) hävdar att det är i det komplexa sammantrasslandet av historia, biologi och föreställningar om natur och kultur som mänskliga och mer-än-mänskliga arter uppstår och förstås.¹⁵⁸ Hennes begrepp *natureculture* sammanfattar denna omöjliga separation av historia och biologi.¹⁵⁹ Detta har inte bara betydelse för hur vi tolkar materia i den fysiska världen utan också för de världar som gestaltas i fiktiva berättelser. I början av det här

155 Barad, *Meeting the Universe Halfway*, s. 146 f.

156 Brudin Borg, ”Utan egna tankar”, s. 114.

157 Detta öppnande för materialitetens meningsskapande möjligheter kommer diskuteras vidare i samband med begreppet *berättande materia*.

158 Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness* (Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003), s. 2.

159 Iris van der Tuin, ”Naturecultures”, i *Posthuman Glossary*, red. Rosi Braidotti & Maria Hlavajova (London: Bloomsbury Publishing, 2018), s. 269–270.

avsnittet nämnde jag några exempel på materier som aktualiseras i studiens analyser. Om materia, kropp och värld ska förstås som både diskurs och materialitet påverkar det hur de kan tolkas och vad de laddas med för betydelser. På så sätt kan, som framgick ovan, saltvatten vara både destruktivt och livgivande beroende på vem eller vad som interagerar med det. Dy, ett annat slags materia som är återkommande i Trotzigs författarskap, kan betraktas som en genererande grogrund för miljontals mikroskopiska organismer, men det kan också ses som det omvända beroende på vem eller vad det associeras med i den skönlitterära texten.¹⁶⁰ De nymaterialistiska och ekokritiska tendenserna att lyfta fram det mer-än-mänskliga processer som något livsbejakande kan ibland riskera att skava och förbise komplexiteten. Anledningen är att naturen (och således olika former av materia) ständigt sexualiseras, könas och rasifieras, menar Mel Y. Chen i studien *Animacy, Biopolitics, Racial Mattering, and Queer Affect* (2012).¹⁶¹ Läsningar behöver ta hänsyn till både materians biologiska egenskaper och på vilket sätt de kan uppfattas och omskapas när de ingår i processer tillsammans med människor. I ett litteraturvetenskapligt sammanhang behandlas materia inte bara som materia i sig utan också som något som framkallar diskursiva associationer.

Efter denna genomgång av materialitetens kreativitet och den komplexa sammanflätningen av diskurs, biologi och historia övergår jag nu till att diskutera hur materia har agens, något som i sin tur leder vidare till ett av de viktigaste begreppen för min avhandling, nämligen *berättande materia*.

Agens eller drift efter liv?

Flera av avhandlingens bidrag undersöker huruvida berg, växtlighet och vatten kan spela en aktiv roll i de skönlitterära berättelserna utan att nödvändigtvis vara antropomorfa. Med antropomorfism avses framställningar av mer-än-mänskliga arter eller väsen med människoliknande egenskaper eller attribut som exempelvis mänskligt tal.¹⁶² Ett begrepp som är vanligt förekommande, men också omdiskuterat i sammanhanget, är agens. Det används för att belysa den mer-än-mänskliga drivkraften som finns i olika

160 Lindbo, "Med bråddjupt vatten under huden", s. 151.

161 Mel Y Chen, *Animacy, Biopolitics, Racial Mattering, and Queer Affect* (Durham: Duke University Press, 2012), s. 17.

162 <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/antropomorfism> (2022-01-25)

materier och kroppar, och hänger därför samman med kreativiteten och den livfullhet som den tidigare nämnda Jane Bennett beskriver i sin studie *Vibrant Matter*. Det förekommer skillnader i hur forskare väljer att benämna denna drivkraft, Stacey Alaimo, forskare inom miljöhumaniora, följer Karen Barads exempel och använder begreppet agens.¹⁶³ Bennett föredrar emellertid en annan, närliggande term, aktant eftersom hon menar att agens är allt för subjektcentrerat.¹⁶⁴ Gemensamt är att dessa begrepp – aktant och agens – används för att markera att materia har ett driv utan att kraften behöver vara kopplad till ett medvetet mål, syfte eller tänkande.¹⁶⁵ Terminologin bidrar med andra ord till att synliggöra mer-än-mänsklig kreativitet och liv, men, som Vanessa Watts poängterar, utan att tillskriva det mer-än-mänskliga en inre essens (spirit).¹⁶⁶ När nymaterialistiska teoretiker är skeptiska till att tillskriva det mer-än-mänskliga en inre essens upprätthålls en hierarkisk ställning där det mänskliga fortsätter att vara i centrum menar Watts.¹⁶⁷

Inom nymaterialism, liksom inom kritiska djurstudier och materiell eko-kritik, märks alltså en avvaktande inställning till begrepp som tenderar att gynna antropomorfism. Ett förslag på alternativ till begreppet agens i relation till växter ger forskaren Patrícia Vieira då hon, inspirerad av 1600-talsfilosofen Baruch Spinoza, föreslår uttrycket ”a desire for being”, en drift att existera.¹⁶⁸ Jag finner det passande samtidigt som jag inte håller med om att det alltid är riskabelt att närma sig antropomorfism eller animism.¹⁶⁹ Det är skillnad på antropocentrism och antropomorfism i det att det första är ett helhetsperspektiv som motverkar andra möjliga ingångar och perceptioner av världen, medan det andra snarare kan förstås som ett verktyg med syfte att försöka förstå och relatera till det mer-än-mänskliga. När jag läser Dagermans, Trotzigs och Kandres verk är det med en prövande blick som

163 Alaimo, *Bodily Natures*, s. 155.

164 Bennett, *Vibrant Matter*, s. 9.

165 Bennett, *Vibrant Matter*, s. 9.

166 Watts, ”Indigenous Place-Thought”, s. 30.

167 Watts, ”Indigenous Place-Thought”, s. 30

168 Vieira, ”*Phytographia*”, s. 218.

169 Vieira skriver att ordet agens för oss ”dangerously close to anthropomorphizing”. Vieira, ”*Phytographia*”, s. 218. Jämför med Robin Wall Kimmeres återgivna diskussion med studenter där hon menar att det i det engelska språket ligger en arrogans eftersom det enda sättet att vara ”animated” är att vara människa. Robin Wall Kimmerer, *Braiding Sweetgrass. Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge and the Teaching of Plants* (Minneapolis: Milkweed Edition, 2013), s. 57.

accepterar att det aldrig är möjligt och kanske inte heller önskvärt att till varje pris undvika ett mänskligt perspektiv. Min intention är i stället att synliggöra tidigare förbisedda ingångar i skildringar av det mer-än-mänskliga som kan nå nya betydelseskikt i berättelserna. För även om analyserna sker utifrån den mänskliga erfarenhet som dominerar i de skönlitterära texterna behöver det inte innebära en dualistisk uppdelning i natur/kultur eller mer-än-mänskligt/mänskligt.¹⁷⁰ Wendy Wheeler skriver följande apropå antropomorfism, vilket också blir relevant för den materiellt ekokritiskt präglade litteraturanalysen i stort:

[...] biosemiotics has developed in theoretical biology with its proposal that all life, not just human life and culture, is semiotic and interpretive. Not only does this put humans and human poesis and techne back in nature where they belong as evolutionary developments, but it also erases the false sharp modern distinction between mind and body, nature and nurture, and materialism and idealism [...] Perhaps most important, it also obliges us radically to reconsider what we might mean when we talk about mind, consciousness, and intentionality. As Hoffmeyer argues, the taboo against anthropomorphism carries a secret anthropocentrism at its heart [...]. Maxine Sheets-Johnstone, too, warns against this "*reading humanness out of nature*": "By such an act, nonhuman creaturely life is interpreted in ways that consistently exalt the measure of humans: humans become special creations".¹⁷¹

I dialog med filosofen Maxine Sheets-Johnstone argumenterar Wheeler för att ett alltför idogt kritiserande av antropomorfism kan resultera i ett slags essentialiserande av det mänskliga som exceptionellt i förhållande till andra arter. Människan står utanför naturen i stället för att, med Barads ord, vara av världen. Det antropomorfa kan snarare illustrera hur relationerna mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga inte alltid är självklara. Hur kan detta tolkas i ett litteraturvetenskapligt sammanhang? Inom både nymaterialism, indigent vetande och materiell ekokritik återfinns således tanken att även mer-än-mänskliga arter, organiska såväl som oorganiska, kan ha agens eller en drift att existera, och i flera av avhandlingens bidrag argumenterar jag

170 Wheeler, "Natural Play, Natural Metaphor", s. 69.

171 Wheeler, "Natural Play, Natural Metaphor", s. 69.

för att detta gestaltas i de litterära texterna. Genom bildspråket osäkras gränsdragningar mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga. I Dagermans *De dömdas ö* skildras bland annat ”slickande dyningar”, ”gryningens törst” och ”dagens hunger” där de båda sistnämnda kan läsas på två plan. Medan de kan tolkas som att gryningen och dagen bär med sig upplevelser av törst och hunger hos de skeppsbrutna kan de också läsas som att det är gryningen som är törstig och dagen som är hungrig. Dessa tolkningar motsäger inte varandra, snarare exemplifierar de hur både mänsklig och mer-än-mänsklig intimitet och agens formuleras på metaforiska och materiella plan i romanen.¹⁷²

I Trozigs, Dagermans och Kandres författarskap återfinns menar jag, en rad exempel på hur avsaknaden av ontologiska gränser tydliggörs. En aspekt av denna gräsupplösning kan förklaras genom ett begrepp myntat av Karen Barad, nämligen intra-aktion. Men innan jag presenterar detta fenomen ska jag kort redogöra för subjektbegreppets roll i avhandlingen.

Subjekt

Subjekt är ett omstritt begrepp, och både posthumanistiska men även nymaterialistiska försök att omdefiniera subjektbegreppet har mött kritik, inte minst från feministiskt, vithetskritiskt och postkolonialt håll.¹⁷³ Ett av argumenten för att subjektbegreppet inte längre skulle vara nödvändigt är att det inte är inkluderande nog eftersom det är så starkt knutet till människan och därför behöver ett posthumanistiskt subjekt formuleras. Patricia MacCormack föreslår också hur det posthumanistiska jaget har lämnat det transcendenta och i stället bygger på immanens och kroppslighet, vilket kräver en omformulering av subjektet.¹⁷⁴ Kritiken mot denna inställning bygger på den roll begreppet subjekt har spelat historiskt, i och med att det har varit förbehållet en viss typ av människor, i huvudsak vita, europeiska män.¹⁷⁵ ”What does the death of subjectivity mean in postmodernism for

172 Johanna Lindbo, ”More than Sand?”, s. 92.

173 Rosi Braidotti, *Posthuman Knowledge* (Cambridge: Polity Press, 2019), s. 40, 48.

174 Patricia MacCormack, ”Posthuman Sexuality: From Ahumanity to Cosmogenic Desire”, i *A Feminist Companion to the Posthumanities*, red. Cecilia Åsberg & Rosi Braidotti (Cham: Springer Nature, 2018), 35–45, s. 37.

175 Sylvia Wynter, ”1492: A New World View” i *Race, Discourse, and the Origins of the Americas. A New World View*, red. Vera Lawrence Hyatt & Rex Nettleford (Washington DC: Smithsonian Institution Press, 1995), s. 5–58, s. 42. Kritiken mot att tala om *human animality* bottnar i samma argument och den amerikanske teologen Philip Butler diskuterar och kritiserar detta begrepp och vita akademikers teorier kring posthu-

those who never really had a self-defined subject to begin with?” frågar sig MacCormack.¹⁷⁶ Diskussionerna kring subjektet tangerar resonemangen om agens, som ur det här perspektivet kan förstås som en del av arbetet med att finna nya sätt att definiera ett posthumanistiskt subjekt, och vidga det till att också innefatta andra arter än den mänskliga.

I de skönlitterära texter jag arbetat med i avhandlingen ser jag ett utforskande av och en lek med subjektet som utmanar tanken att det skulle vara begränsat till det mänskliga. Robin Wall Kimmerer, som är bryolog, alltså expert på mossor, utforskar tanken om mer-än-mänskligt subjektskap, bland annat ur ett lingvistiskt perspektiv, i studien *Braiding Sweetgrass* (2013). Här visar hon hur inte bara människor och andra djurarter utan även berg, floder, vatten och frukter har verbstatus i det amerikanska urfolkspråket potawatomi, vilket innebär att dessa tillskrivs en förmåga att agera. Då denna koppling saknas exempelvis i engelskan blir förståelsen av världen genom det språket snarare som en samling separerade objekt än en gemenskap av subjekt, vilket i sin tur påverkar hur människan förhåller sig till världen.¹⁷⁷ Kimmerers iakttagelse är också ett exempel på hur diskursiva gränser interagerar med det materiella och sätter normer för hur människan förstår och uppfattar det mer-än-mänskligas förmågor eller egenskaper. Resonemanget erbjuder ett annat sätt att förstå subjektskap, där människan genom animistisk grammatik skulle kunna förläna, eller erkänna alla ett vara, ett värde.¹⁷⁸ Tanken om språkets förmåga att visa människan att hen inte är den enda varelsen, det enda *varat*, är något jag får anledning att återkommer till längre fram i diskussionerna kring metod och metaforanalys.

För att vidareutveckla mitt resonemang om den nymaterialistiska definitionen av subjekt vill jag återknyta till Rosi Braidotti. I studien *Nomadic Subject* (2011) beskriver Braidotti subjektet som bland annat ”tänkande” och

manism och subjektskap. Butler belyser att medan många posthumanister och ekokritiker vill förtydliga att människan också är djur förbiser de att afroamerikanska människor historiskt ansetts stå närmre animaliteten tillskillnad från vita amerikaner med europeiskt påbrå. Han kritiserar posthumanismens tendens att så enkelt förkasta humanismen och exemplifierar med Rosi Braidotti som en av de filosofer vars egen mänsklighet är så självskriven och klar att hon inte längre behöver humanismen. Philip Butler, ”Making enhancement equitable: A Racial Analysis of the Term ‘Human animal’ and the Inclusion of Black Bodies in Human Enhancement”, *Journal of Posthuman Studies*, vol. 2:1 (2018), s. 106–121, s. 107, 110, 112.

176 MacCormack, ”Posthuman Sexuality”, s. 37.

177 Wall Kimmerer, *Braiding Sweetgrass*, s. 57

178 Wall Kimmerer, *Braiding Sweetgrass*, s. 55 f.

”kroppsligt”.¹⁷⁹ I *Posthuman Knowledge* (2019) försöker Braidotti modifiera och utforma ett subjektbegrepp ”värdigt vår tid”.¹⁸⁰ Här närmar hon sig, i likhet med Kimmerer, en än mer inkluderande definition av subjektet som jag tar avstamp i när jag provar att definiera subjektet med hjälp av agens, sensitivitet och kropp. På så vis skapas utrymme för exempelvis växters vara. Braidotti lyfter fram ett posthumanistiskt subjekt i rörelse som bygger på affirmativa, ömsesidiga relationer mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga, ett subjekt som påverkar och blir påverkat, som är immanent i stället för transcendent och som är i ständig förändring.¹⁸¹ I min avhandling är det dessa aspekter av subjektet jag tar fasta på, och i det följande diskuterar jag ett av de begrepp som ur ett materiellt ekokritiskt perspektiv är grundläggande för subjektets föränderliga karaktär: intra-aktion.

Intra-aktion

Begreppet *intra-aktion* är centralt i min undersökning då det bidrar till förståelsen av både materialitetens kreativitet och de skönlitterära skildringarna av gränsöverskridanden. Hittills har jag använt mig av begreppet interaktion. Det väcker föreställningen om hur två separata fenomen möts för att sedan påverka varandra, vilket visserligen kan vara riktigt, men som Karen Barad påpekat går det inte att urskilja och bestämma att dessa fenomen hade ett *före* i betydelsen att de innan relationen var bestämda och definierade.¹⁸² Istället använder Barad begreppet intra-aktion för att karaktärisera hur ingenting är avskuret från något annat, och att det är genom relationer mellan entiteter som allting blir till:

Since individually determinate entities do not exist, measurements do not entail an interaction between separate entities; rather, determinate entities emerge from their *intra-action*. I introduce the term ”intra-action” in recognition of their ontological inseparability, in contrast to the usual ”interaction”, which relies on a metaphysics of individualism[...].¹⁸³

179 Rosi Braidotti, *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory* (New York: Columbia University Press, 2011) s. 111 f.

180 Braidotti, *Posthuman Knowledge*, s. 41.

181 Braidotti, *Posthuman Knowledge*, s. 54.

182 Barad, *Meeting the Universe Halfway*, s. 33.

183 Barad, *Meeting the Universe Halfway*, s. 128.

I likhet med de tidigare återopade Coole och Frost, argumenterar således Barad för att materia inte är passiv, och heller inte något blankt och intetsägande som behöver teorier för att börja betyda.¹⁸⁴ Materia är redan inbegripet i en oavlåtligt meningsskapande process, där fenomen inte kan separeras utan snarare omskapar varandra om och om igen. I *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness* (2003) berör Donna Haraway något liknande när hon hävdar att det inte kan finnas en sällskapsart utan en annan sällskapsart.¹⁸⁵ Det krävs minst två stycken för att skapa en, vilket tyder på att det är i intra-aktionen mellan en varelse och en annan som de båda blir till. Barad argumenterar för att kvantfysik kan hjälpa oss att förstå hur världen, snarare än att bestå av avskilda, självständiga och slutna objekt och subjekt, är en ständig pågående rörelse mellan materialitet och diskurs.¹⁸⁶ I min studie tar jag fasta på tanken om intra-aktion eftersom den uppmärksammar ”det lillas värld” för att återknyta till Harry Martinsons naturskildringar som fick inleda denna kappa.¹⁸⁷ Intra-aktionen är ett exempel på materians kreativitet vilket kan synliggöras i skönlitteraturens experimentella förhållande till objektivitet eller verklighet. Enligt Garouette och Westcott kan berättelser tillåta andra perspektiv än de mänskliga att träda fram och bli levande för läsaren eller åhöraren.¹⁸⁸ De pekar på en förståelse av berättandets kreativa kraft som påminner om Barads tro på kvantfysikens förmåga att begripliggöra människan och hennes tillvaro samt genom att visa det som inte syns för blotta ögat.

I artikeln ”Dripping flowers. Grasping Landscape through Senses in the Writing of Birgitta Trotzig and Andrzej Tichý” använder jag begreppet intra-aktion när jag diskuterar verkens rumsliga och temporala förhållanden. Här argumenterar jag för att protagonisternas förhöjda sensoriska förmågor intra-agerar med landskap, himmel och jord, vilket upprättar narrativa världar där rumslighet och temporalitet utmanar antropocentriska och linjära föreställningar om världen.¹⁸⁹ Detta sker bland annat genom pojken

184 Karen Barad, ”Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter comes to Matter, i *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 28:3 (2003), s. 801–831, s. 821.

185 Haraway, *The Companion Species Manifesto*, s. 12. I en relation mellan en hund och en matte blir de båda sällskapsarter för varandra.

186 Barad, *Meeting the Universe Halfway*, s. 19, 24.

187 Martinson, *Utsikt från en grästuva*, s. 29.

188 Garouette & Westcott, ”The Story is a Living Being”, s. 67.

189 Lindbo, ”Dripping flowers”, s. 90.

Ivans inandning av luften, som utgör ett viktigt element i Tichýs roman *Sex liter luft* (2005). Berättelsen om Ivan avbryts emellanåt av kontrapunkter som kan tolkas som rösterna från alla de övriga människor som har försvunnit.¹⁹⁰ Dessa röster berättar om hur människorna förångats och genomgått stadier från fast, till flytande och till sist gasform.¹⁹¹ I artikeln argumenterar jag för att Ivans återkommande betraktande och inandning av luften är en intra-aktiv process som bland annat luckrar upp gränserna mellan det förflutna, nuet och framtiden, och mellan honom själv och de människor han inte längre kan se.¹⁹²

Eftersom avhandlingens bidrag utforskar samband mellan subjekt, materia, tid och plats är intra-aktionsbegreppet ytterst adekvat. Med hjälp av det kan jag urskilja hur de litterära texternas gestaltande av människors relationer med det mer-än-mänskliga rymmer en större komplexitet än tidigare läsningar visat. Ett annat centralt begrepp för min studie handlar om hur det är möjligt att förstå materia som bärare av berättelser; alltså som *berättande materia*.

Berättande materia

Hur kan ett berg berätta? Begreppet berättande materia, *storied matter*, är viktigt för min avhandling eftersom det knyter samman det materiella med det språkliga. Begreppet är ett av den materiella ekokritikens mest centrala. Litteraturvetaren Serenella Iovino argumenterar för att den materiella ekokritiken försöker visa hur det är möjligt att läsa och förstå materia som något som skildras *i* text men också *som* text.¹⁹³ Hon skriver:

[E]very material formation, from bodies to their contexts of living, is "telling", and therefore can be the object of a critical investigation aimed at discovering its stories, its material and discursive interplays, its place in a world filled with expressive – or *narrative* – forces.¹⁹⁴

190 Wistisen, "En sång om Trojas murar", s. 8.

191 Andrzej Tichý, *Sex liter luft* (Stockholm: Bonniers, 2020), s. 9.

192 Lindbo, "Dripping Flowers", s. 92 f.

193 Iovino, "The Living Diffractions of Matter and Text", s. 69.

194 Iovino, "The Living Diffraction of Matter and Text", s. 70.

Iovino menar att nymaterialismens förståelser av materialitet har litteraturvetenskapliga implikationer vilket gör det möjligt att även i litteratur tolka materialitet som levande och därmed inkludera dem i kritisk analys.

Tanken om materia som just berättande har väckt kritik bland annat hos ekonarratologer som Erin James, som menar att narrativa strukturer inte är kompatibelt med det mer-än-mänskliga.¹⁹⁵ Berättande materia handlar om att mer-än-mänskliga arter, men också platser som ett specifikt landskap, bär på berättelser. Mot detta har inväntats att berättande är en specifikt mänsklig aktivitet som inte går att applicera på mer-än-mänskliga arter.¹⁹⁶ Men Iovinos användning av begreppet belyser hur berättelser blir till just i samspellet mellan mänsklig kreativitet och det mer-än-mänskliga. Människans kognitiva förmågor intra-agerar med naturen och låter på så vis nya narrativ framträda.¹⁹⁷ Iovinos precisering av att det är en intra-aktiv process som möjliggör dessa berättelser blir också verksam ur ett litteraturvetenskapligt perspektiv eftersom det här handlar om språkligt återgiven materia. I inledningen berörde jag det faktum att skönlitteratur är ett mänskligt medium, och det är relevant att reflektera över att en skog skildrad i ett litterärt verk inte är detsamma som en fysisk skog. Här är språket outhärligt för att materia ska kunna gestaltas. Så när berättande materia definieras som något som sker i mötet mellan mänsklig kognition och kreativitet och det mer-än-mänskliga lämnar det också utrymme för att undersöka gestaltad materia och hur den berättas, och berättar, i ett skönlitterärt verk. Det bör påpekas att den materiella ekokritiken också intresserat sig för den här sortens narrativ även i fysisk mening. Ett exempel på en sådan analys är Iovinos läsning av byggmaterial i den italienska staden Neapel, där tiden satt sina spår i byggnader och genom dessa spår förtäljer historier.¹⁹⁸

I flera av avhandlingens bidrag utforskar jag materians berättande, bland annat i kapitlet "More than Sand? Landscape and Movement in Stig Dagerman's *Island of the Doomed*". Genom en materiellt ekokritisk analys av det landskap som berättelsen utspelar sig i visar jag hur Dagermans ö berättar en historia genom sin materialitet. Denna materialitet består av hav, sand,

195 James, "Narrative in the Anthropocene", s. 190.

196 Colebrook, *Death of the Posthuman*, s. 23 f.

197 Iovino, "The Living Diffractions of Matter and Text", s. 70, 84.

198 Serenella Iovino, "Bodies of Naples: Stories, Matter, and the Landscapes of Porosity", i *Material Ecocriticism*, red. Serenella Iovino & Serpil Oppermann (Bloomington: Indiana University Press, 2014), s. 97–114.

växter, berg och olika djurarter som alla existerar på olika villkor och drivs av en drift efter liv, för att återkoppla till Patrícia Vieira.¹⁹⁹ I berättelsen som framträder genom den mer-än-mänskliga materialiteten spelar inte de mänskliga karaktärerna huvudrollen. Snarare är det öns egna, ständigt pågående tillblivelseprocess, ett begrepp som kommer presenteras utförligare i nästföljande avsnitt, som står i fokus.

Tillblivelser

De olika bidrag som utgör kappans analytiska del synliggör metamorfosliknande relationer och processer mellan människan och den organiska omgivningen. Jag ska nu redogöra för olika begrepp som har med tillblivelse, *becoming*, att göra, eftersom dessa bidrar till att blottlägga relationer mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga. För Gilles Deleuze handlar tillblivelse om konstanta transformativa processer som delvis uppstår ur en positiv och bejakande syn på skillnader.²⁰⁰ Teoretikern Rosi Braidotti, den som tydligast förhåller sig till Deleuze i sin nymaterialistiska filosofi och teori, menar att hans syn på tillblivelse inkluderar dynamiska interaktioner och flytande gränser vilket gör begreppet attraktivt även för nymaterialistisk teoribildning.²⁰¹ Men vad innebär dessa flytande gränser och transformativa processer? När Haraway utvecklar Deleuzes begrepp till samtillblivande, *becoming with*, framstår det klarare. Hennes modifiering förtydligar att tillblivelse är något som ständigt pågår i mötet, eller ännu hellre, i intra-aktionen mellan subjekt och att det är i dessa intra-aktioner subjekten i själva verket blir till.²⁰² Eftersom det handlar om pågående processer och skiftande intra-aktioner blir subjekt aldrig statiska eller ”färdiga”. För Haraway är det också viktigt att se hur dessa samtillblivelser kan präglas av maktrelationer, där till exempel sällskapsmänniskan har ett övertag i sin intra-aktion med sällskapshunden, för att återknyta till hennes manifest om sällskapsarter.²⁰³

199 Vieira, ”*Phytographia*”, s. 218.

200 Rosi Braidotti, ”Discontinuous Becomings. Deleuze on the Becoming-Woman of Philosophy”, *Journal of British Society of Phenomenology*, vol. 24:1 (1993), s. 44–55, s. 44. Rosi Braidotti, *Nomadic Subjects*, s. 246. Braidotti använder interaktion men med Barad i åtanke skulle jag byta ut detta mot intra-aktion.

201 Braidotti, ”Discontinuous Becomings”, s. 44.

202 Haraway, *Staying with the Trouble*, s. 12, 118 f.

203 Haraway, *The Companions Species Manifesto*, s. 11 f.

Begreppet tillblivelse har en övergripande betydelse för min avhandling i hur det fångar litterära gestaltningar av blivandets mindre, ofta obskyra moment; en tunga nedsträckt i jorden, ett förhöjt sinnesintryck eller ett djupt andetag kan alla vara delar av intra-aktiva tillblivelseprocesser i mina läsningar. Tillblivelse inkorporerar också flera av de fenomen som hittills behandlats; mer-än-mänsklig, kreativ materia, agens och intra-aktion. Men det för också samman en rad andra begrepp, som figuration och porositet. Det sistnämna är ur ett nymaterialistiskt perspektiv på sätt och vis själva förutsättningen för att tillblivelseprocesser ska kunna äga rum. Därför övergår jag här till ett resonemang kring vad det innebär att materia är poröst och vilken betydelse det har för mina analyser. Därefter följer förklaringar av figurationsbegreppet.

Porositet och elasticitet

En tråd i mina artiklar och kapitel handlar om att jag genom mina läsningar lyfter fram hur flera av de valda verken skildrar kroppar som porösa och elastiska. Flera av de begrepp som diskuterats tidigare kan beskrivas som uttryck för en förståelse av materia som någonting föränderligt, inte minst resonemangen om kreativitet vittnar om detta. Men materia kan också definieras som genomsläpplig, eller som Nancy Tuana väljer att benämna det, *viscous porosity*, ett begrepp hon använder för att åskådliggöra sviterna efter orkanen Katrina i New Orleans 2005.²⁰⁴ Tuana beskriver hur en konceptuell men också högst reell förståelse av kroppar som porösa ökar kunskapen om hur de påverkas av exempelvis miljökatastrofer.²⁰⁵ Som framgår av termerna *elasticitet* och *porositet* handlar det om att kroppar, av alla arter, är genomsläppliga och omskapande. Hudens porer, lungans alveoler, blodkärlens tunna membran, insektens trakéer och bladens kloroplast är bara några exempel på kroppars genomsläpplighet. Detta bidrar till föränderlighet då kroppar genom olika processer omvandlar exempelvis solljus till syrgas, järn till röda blodkroppar och socker till kolesterol. Tuana påpekar att dessa upptagningsförmågor kan vara både positiva och negativa. Vissa funktioner är i sig livsavgörande, samtidigt som de inte förmår sälla bort skadliga element som gifter, vilka lagras i kroppars vävnader.²⁰⁶

204 Tuana, "Viscous Porosity", s. 188–213.

205 Tuana, "Viscous Porosity", s. 188, 192 f.

206 Tuana, "Viscous Porosity", s. 203.

Denna syn på materia är också en slags grundpremiss för intra-aktivitet och exemplifieras ovanligt väl genom fenomenet metabolism. Mat och akten att äta har flitigt utforskats både estetiskt och teoretiskt och i min studie belyser jag ätandet och matsmältning utifrån läsningar av bland annat grottor, bröstmjölk, hav och sandstränder.²⁰⁷ I relation till kreativitet och kretslopp har jag redan berört det stycke i Trozigs roman *En berättelse från kusten*, där havet beskrivs som ätande en kvinnas kropp. Utöver kretsloppstematiken menar jag att även metabolism är närvarande i skildringen genom den gestaltade relationen mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga. Metabolism, det vill säga den ämnesomsättningsprocess som genererar flera kemiska reaktioner, är konkret i sin fysiska och faktiska funktion. Samtidigt ger den upphov till existentiellt laddade frågor och är ett tacksamt skönlitterärt motiv att utforska eftersom det blir ett exempel på hur materials porositet kan gestaltas. Ämnesomsättningsprocesser genererar frågor som berör jagets och kroppens gränser, där andliga, sociala, biologiska såväl som etiska aspekter framträder. Bennett ställer exempelvis frågan huruvida jaget/kroppen fortfarande är densamma efter att ha inkorporerat ett annat jag/kropp i den egna genom födointag.²⁰⁸

Bennett klassificerar mat som en agens, eller som hon väljer att uttrycka det; aktant, och Stacey Alaimo förklarar hur mat är ett av de tydligaste exemplen på hur mänskliga och mer-än-mänskliga materier påverkar varandra, då "eating transforms plants and animals into human flesh. While eating may seem a straightforward activity, peculiar material agencies may reveal themselves during the route from dirt to mouth."²⁰⁹ I citatet ligger fokus på den porositet som blir aktuell i sammansmältningen av kroppar och föda men i mitt primärmaterial har jag funnit att metabolism och porositet kan uttryckas som en vidare process som inbegriper vad Stig Dagerman och Mare Kandre kunde ha kallat "världsalltet":

207 Exempel på studier som tar upp metabolism ur ett litteraturvetenskapligt perspektiv: Timothy Morton, *Cultures of Taste/Theories of Appetite: Eating Romanticism* (London: Palgrave Macmillan, 2004). Samt Hector Hoyos, *Things with a History. Transcultural Materialism and the Literatures of Extraction in Contemporary Latin America* (New York: Columbia University Press, 2019).

208 Jane Bennett, *Vibrant Matter*, s. 49.

209 Alaimo, *Bodily Natures*, s. 12.

Ur den nyss frambrutna ekens krona faller/skallar,/benrester,/klädesfragment,/ en pipa som någon ägt,/sidorna ur en bok/och en ring,/och runt aspen står en köttets stank för en gång var den/inrymd i en liten man som/blev sjuk och/ sedan dog./Dess blad är fläckade med blod, och/olika människors röster kan ännu höras mumla som/havsdjur i palsternackan,/om man håller den upp och ner.²¹⁰

Vad Kandre skildrar i citatet ur *Deliria* (1992) är ett slags planetär metabolism, där eken föds ur döda kroppar och spår av människor återfinns i blad, jord och till och med en palsternacka. Det gäller bara att lyssna och begripa att den ska hållas upp och ner. Aspen beskrivs en gång ha funnits inuti en liten man vilket tillsammans med bilden av eken och de fallande benresterna innebär en ny förståelse av porositet. Här uppstår en porositet mellan det mer-än-mänskliga och mänskliga som innefattar födande, död, inuti och utanför i ett slags oändlig tillblivelseprocess för världen; ur människan föds trädet, ur trädet faller människorester ner på marken och deras mumlande röster återkommer i palsternackan som groi i jorden. Att mumlet liknas vid havsdjur förstärker intrycket av ett slags uråldrighet.

Metamorfoser

Ytterligare ett sätt att utforska hur litterära gestaltningar av porösa kroppar och materier kan se ut är via skildringar av olika typer av förvandlingar, med andra ord metamorfoser. Inom biologi avser metamorfos de omvandlingar som vissa arter under utveckling genomgår, medan det som geologisk term syftar på omvandling av ursprungliga bergarter.²¹¹ Litteraturhistorien är fylld av skildringar av metamorfoser av alla de slag där den tidigare nämnda romerske poeten Publius Ovidius Nasos (43 f.Kr–18 e.Kr) *Metamorfoser*, Franz Kafkas (1883–1924) novell *Förvandlingen* och Virginia Woolfs (1882–1941) roman *Orlando* är tre av de mest kända verken i västerländsk litteraturkanon. Ann-Sofie Lönngren ger i sin essä ”Kvinnor som djur” (2012) flera exempel på metamorfoser inom litteraturhistorien där kvinnliga gestalter omvandlats i syfte att freda sig mot patriarkala strukturer.²¹² Lönngren

210 Mare Kandre, *Deliria* (Kista: Hanssons Bok, 2012), s. 94 f.

211 <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/metamorfos>, 2023-01-30.

212 Ann-Sofie Lönngren, ”Kvinnor som djur”, *Feministiskt Perspektiv*, nr 4 (2012).

använder begreppet djurbliande för att precisera dessa metamorfoser, ett transformationsmotiv som även inkluderar manliga gestalter, bland annat Odysseus och hans män vilka förvandlas till grisar av gudinnan Kirke.²¹³

I Dagermans, Kandres och Trotzigs verk återfinns metamorfosliknande skeenden i form av strandsatta män som tycks förvandlas till sand och människo-mödrar som gradvis övergår i vattenmonster. I sitt bidrag till antologin *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning* (2013) uppmärksammar Lönngren metamorfosmotivet i Birgitta Trotzigs korta text "Flickan och fjärilen" från novellsamlingen *I Kejsarens tid* (1975).²¹⁴ Lönngren menar att det metaforiska bildspråket behöver lösöras från de tidigare tolkningarna där den kristna tematiken visat vägen, en uppmaning som jag instämmer i.²¹⁵ I Lönngrens transteoretiska läsning framträder en berättelse om metamorfos där fjärilsmetaforen signalerar könsöverskridande och förändring.²¹⁶ Denna metaforiska skildring av en förändringsprocess går också att se just som en skönlitterär gestaltning av tillblivelse.

Figuration

Materialitet, porositet och tillblivelse är således centrala begrepp för min studie eftersom dess syfte är att utforska skönlitteraturen som en skildrare av mer-än-mänskliga berättelser, samtidigt som avhandlingen vill åskådliggöra hur sambanden mellan subjekt, materia, plats och tid skapas och ser ut. Inte sällan uppstår glidningar mellan landskap och karaktärer som resulterar i metamorfa gestalter som pendlar mellan exempelvis hav, växtdelar, sand och kött. Hur ska dessa gestalter och de processer de är inbegripna i förstås? Braidotti tar upp begreppet *figuration* i flera av sina teoretiska diskussioner.²¹⁷ Figuration är en figurativ modell som förkroppsligar ett teoretiskt resonemang. Inom feministisk teori har figurationen varit ett verktyg för att formulera de kroppsliga, materiella, kulturella och platsbundna förutsätt-

213 Ann-Sofie Lönngren, "Förvandlingar. Politiska implikationer av litterära transformationer människa-djur", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 38:3/4 (2008), s. 87–96, s. 88.

214 Lönngren, "Flickan och fjärilen", 115–129.

215 Lönngren, "Flickan och fjärilen" s. 116.

216 Lönngren, "Flickan och fjärilen", s. 120 f.

217 Braidotti har i sin tur lånat detta begrepp från Deleuze och Guattari, vilka hon för en ständig dialog med i sina resonemang. Braidotti är önskar dock en betydligt mer konkret förståelse av figurationen och rör sig närmare en aktivistisk socio-politisk teori än Deleuze och Guattari.

ningar ett subjekts tillblivelse sker utifrån.²¹⁸ Men figurationen förkroppsligar också begär, kreativitet, motstånd och i bästa fall frigörelse för subjektet i tillblivelse.²¹⁹

Braidotti argumenterar för att subjektet, i likhet med alla entiteter, blir till genom en mängd relationer av materiell och diskursiv art, såsom kön/genus, rasifiering, klass och geografisk plats.²²⁰ Det är en syn på tillblivelse som känns igen både från nymaterialismens förståelse av materia men också Haraways syn på samttillblivelse. En figuration är, menar Braidotti, en ”multi-layered vision of the subject as a dynamic and changing entity”.²²¹ För Braidotti är alltså figurationen ett sätt belysa subjektets många skiftningar och lager, och jag tolkar hennes resonemang som att en figuration, i likhet med materia, inte är ett på förhand bestämt och avskilt fenomen utan att det skapas, i vad Barad skulle kalla en intra-aktion. Figurationen beskrivs av litteraturvetaren Maria Margareta Österholm som resultatet av när ”teoritar kropp”.²²² I min avhandling bidrar Braidottis figurationsteori till att synliggöra de förändringar som sker med fiktiva subjekt och landskap då de erfar och intra-agerar med varandra. Att anlita figurationsbegreppet blir ytterligare ett steg i försöket att införliva nymaterialistiska teorier om materia i ett litteraturvetenskapligt sammanhang. Jag vill öppna möjligheten att översätta delar av de komplicerade, och för det mänskliga ögat ofta osynliga, skeenden till en metod som är tillämpbar på analyser av skönlitteratur. Men det kräver ett visst mått av trolöshet gentemot Braidotti då hon insisterar på att figuration inte är detsamma som metafor. Längre fram ska jag diskutera mer utförligt hur metaforbegreppet används i den här studien, men redan här vill jag förklara skillnaden mellan metafor och figuration, så som exempelvis Braidotti förstår den. Till skillnad från figurationen som beskrivs som ett kreativt förkroppsligande av *möjliga* tillblivelser och subjektskap förstås metaforen ofta som en estetisk trop, en språklig figur som är just språk, enbart ord.²²³ Därför bär metaforer heller inte samma kraft som figurationer anses göra då de senare är förankrade i materialitet och kroppslig erfarenhet.

218 Åsberg, Hultman & Lee (red.), *Posthumanistiska nyckeltexter*, s. 205 f.

219 Österholm, *Ett flicklaboratorium i valda bitar*, s. 86.

220 Braidotti, *Metamorphoses*, s. 2 f.

221 Braidotti, *Metamorphoses*, s. 2.

222 Österholm, *Ett flicklaboratorium i valda bitar*, s. 86.

223 Åsberg, Hultman & Lee, *Posthumanistiska nyckeltexter*, s. 206.

I min avhandling kommer jag använda mig av båda begreppen för att belysa de korsningar och sammansmältningar som sker i gestaltningen av relationerna mellan de mänskliga karaktärerna och landskapen. Jag menar att dessa begrepp stundom ligger mycket nära varandra, då båda just genom sin rörlighet och sina överbyggande funktioner har förmågan att skapa nya bilder och förståelser av sammanhang och entiteter i litteraturen genom exempelvis bildspråk. Som exempel på figurationer nämner Braidotti rhizom, tillblivelser och flöden, även dessa begrepp hämtade från Deleuze, som anspelar på förgreningar, rörelser och föränderlighet.²²⁴ En figuration är med andra ord inget statiskt tillstånd, utan en process som utmanar gränser genom att luckra upp dem och upprätta nya mellan sig själv och omvärlden, något som frekvent sker i de skönlitterära verk mina analyser kretsar kring.²²⁵ Ett konkret exempel på hur jag använder mig av figurationsbegreppet i avhandlingen återfinns i artikeln ”Med bråddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och femininitet i svenskspråkig prosa från Trotzig till Lee”. Analysen fokuserar på flera kvinnogestalter och deras koppling till vatten i framför allt Trotzig och Kandres författarskap. Genom att göra en delvis komparativ läsning som tar hänsyn till både tematik och bildspråk föreslår jag att dessa kvinnor tillsammans skapar en figuration som jag väljer att kalla det bråddjupa vattnet.²²⁶ Detta är ett exempel på en figuration som förkroppsligar femininitetens många skiftningar och återkommande konnotationer kopplade till vatten.

I den aktuella studien spelar tanketraditioner som utforskar femininitet och agens i relation till vatten en viktig roll. Dessa återfinns bland andra hos Sheri Longboat, Dorothy Christian, Stacey Alaimo och Astrida Neimanis för att nämna några. I en essä skriven av Dorothy Christian och Rita Wong som ingår i antologin *Thinking with Water* (2013) står följande:

Humans are connected to those aspects of water that we can see (clouds, precipitation, rivers, ponds, and lakes) and to those we may not see in our daily lives (underground aquifers, distant wetlands, sewage, glaciers, changing ocean

224 Braidotti, *Nomadic Theory. The Portable Rosi Braidotti* (New York: Columbia University Press, 2012), s. 36. Figurationen rhizom har Braidotti hämtat från Deleuze.

225 Braidotti, *Metamorphoses*, s. 119.

226 Lindbo, ”Med bråddjupt vatten under huden”, s. 155.

currents, and the blood inside us). When we allow our imagination to flow with the water, from its many perspectives we get a small glimpse into how profound a connector water is for all of us. It is a connecting force that defines some physical boundaries and some would say, *defies* all boundaries. We begin to see how each of us is related through water; even that which falls from the sky is a gift from the cloud people.²²⁷

Här beskrivs hur människan, genom vatten, binds samman med världen på olika vis. Vatten skildras som något dynamiskt och levande som på en och samma gång kan innebära fysiska begränsningar så väl som gränsupplösning. Fältet *hydrofeminism* intresserar sig för ett slags kartläggande av vattenbase-rade kroppars intra-aktiva relationer. När Astrida Neimanis definierar fältet liknar hennes resonemang de Christian och Wong lägger fram.²²⁸ Men hydrofeminismen belyser också det feminina subjektets flytande och föränderliga vara på ett sätt som återkopplar till både porositets- och figurationsbegreppen.

I ”Feminist subjectivity, watered” (2013) betonar Neimanis att det är Rosi Braidottis uppmaning om konceptuell kreativitet inom feminismen som inspirerat henne i sina hydrofeministiska kopplingar mellan vatten och subjekt.²²⁹ Neimanis utvecklar den figuration hon benämner *bodies of water* i sin bok om posthumanistisk feministisk fenomenologi där hon menar att denna figuration utmanar antropocentrism, individualism och fallogocentrism.²³⁰ På så vis knyter hon också tydligt an till Braidottis nomadiska subjekt, en feministisk figuration som även den överskrider normativa gränser för vad ett subjekt förväntas vara. För Braidotti är att vara kvinna inte en fast position, i stället präglas kvinnotillblivelse av det nomadiska subjektets karaktär av ständig förändring och förkroppsligar ett komplext och utåtriktat subjekt.²³¹

Den tidigare nämnda Ann-Sofie Lönngren har också diskuterat transformerande relationer mellan kvinnor och vatten, där havet beskrivits som

227 Christian & Wong, ”Untapping Watershed Minds”, s. 240.

228 Astrida Neimanis, ”Hydrofeminism: Or, On Becoming a Body of Water”, i *Undutiful Daughters. New Directions in Feminist Thought and Practice*, red. Henriette Gunkel, Chrysanthi Nigianni & Fanny Söderbäck (New York: Palgrave, 2012), s. 85–99, s. 95.

229 Astrida Neimanis, ”Feminist Subjectivity, Watered”, *Feminist Review*, nr 103 (2013), s. 23–41, s. 24.

230 Astrida Neimanis, *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology* (London: Bloomsbury, 2017), s. 2 f.

231 Braidotti, *Nomadic Subjects*, s. 150.

en tillflyktsort för kvinnor som flyr oönskade heterosexuella närmanden.²³² I essän "Kvinnor som djur" (2012) visar Lönngren hur kvinnliga litterära gestalter tagit sin tillflykt till mer-än-mänskliga kroppar så som träd och djur.²³³ Här blir *djurblivande* ett slags figuration som präglas av flera olika föreställningar kring kön, genus och människoskap. Metamorfa tillstånd mellan människa och träd har också undersökts av Elisabeth Friis i en artikel i *IOTAL* och där *trädblivande* skulle kunna förstås som ytterligare en figuration.²³⁴ Hos Dagerman, Trotzig och Kandre ser jag hur intra-aktiva och metamorfa processer mellan människor och sand, växter, dy och vatten kan urskiljas. Således finns en grund för att undersöka tillblivelser i relation till dessa material och mer-än-mänskliga kroppar där exempelvis växtblivande och det bråddjupa vattnet är möjliga figurationer.

Jag återkommer till figurationsbegreppet i metodavsnittet där jag också utvecklar min syn på dess relation till metaforen, men först avrundas teoriavsnittet med en diskussion om mer-än-mänsklig perception genom begreppen växttid och taktill temporalitet.

Mer-än-mänsklig perception

I det här avsnittet går jag närmare in på växter, men också bergarter, för att visa hur den materiella ekokritiken kan användas för att blottlägga mer-än-mänsklig perception i skönlitterära texter som vid en första anblick tycks vara berättade utifrån ett mänskligt perspektiv på världen. Som tidigare vill jag poängtera att alla referenser inte med nödvändighet tillhör det materiellt ekokritiska fältet, men att de på sina olika vis ändå bidrar till detsamma. På samma sätt som ekofeminismen är ett eklektiskt fält, är också materiell ekokritik ett teoretiskt och begreppsligt brokigt område som kan ta avstamp i allt ifrån arkitektur till marinbiologi, filosofi och semiotik. Vad som särskilt intresserar mig är hur de skönlitterära texter jag närmar mig gestaltar växter och bergs relation till tid, plats och tillblivelse på sätt som utmanar antropocentrism.

232 Ann-Sofie Lönngren, "Mellan metafor och litterär materialisering. Heteronormer och djurblivande i Monika Fagerholms novell 'Patricia Kanin'", *lambda nordica*, nr 4 (2011), s. 53–84, s. 66.

233 Lönngren, "Kvinnor som djur".

234 Elisabeth Friis, "Att bli träd". *IOTAL*, nr 29/30 (2018).

Växttid

Olika former av växtlighet är något jag uppmärksammar i flera av avhandlingens bidrag. Maskrosor, gräs och mistel är exempel på örter och fröväxter vars närvaro uppmärksammas. Den västerländska idéhistorien och filosofin har länge intresserat sig för växter. Platon och Aristoteles, Kant och Hegel, Derrida och Irigaray har alla fördjupat sig i olika växters morfologi, essens och vara. Synen på växter har också av förklarliga skäl skiftat, från att de en gång uppfattades som ofullständiga ting, till tanken att en enda blomma bär universum i sin klorofyllsprängda kropp.²³⁵ Den samtida forskningen inom delar av biologin och filosofin har särskilt intresserat sig för växters kommunikativa förmågor och Critical Plant Studies är numer ett etablerat fält där även litterära skildringar av växtlighet studeras. Den tidigare nämnda Patrícia Vieira arbetar inom detta fält som kombinerar forskning inom naturvetenskap och humaniora för att bättre förstå växtlighetens komplexitet och utmana den zoocentrism som många hävdar fortfarande är normerande.²³⁶ Som framgått kan ett intresse och en nyfikenhet på växtriket spåras långt tillbaka i tiden, där enskilda filosofer och forskare på sätt och vis redan då utmanade en zoocentristisk hållning genom att bland annat utforska förekomsten av en växtsjäl.²³⁷

Den franske botanikern och biologen Francis Hallé redogör i *In Praise of Plants* (2002) för växters kommunikativa och sensoriska förmågor. Växter kan bland annat anpassa sig till förändrade levnadsvillkor på de mest intrikata vis genom att sänka sin metabolism, föröka sig genom sticklingar och skicka signaler till andra växter genom utsöndring av ämnen och vibrationer.²³⁸ Det finns forskning som visar att vissa växter kommunicerar via feromoner men kunskap och förståelse av det mer-än-mänskliga kan även nås genom andra perspektiv än de naturvetenskapliga. För att exemplifiera citerar jag nedan

235 Michael Marder, *The Philosopher's Plant. An Intellectual Herbarium* (New York: Columbia University Press, 2014), s. 118, 125.

236 Zoocentrism är ett begrepp som betecknar en förståelse av världen som centrerar djuret. I likhet med antropocentrism som centrerar människan, lämnas här växtriket utanför vilket forskare inom Critical Plant Studies menar skapar en "plant blindness". Som visades i den idéhistoriska överblicken har dock denna blindhet och ointresse för växtriket inte alltid varit gällande. Ett projekt delvis förlagt till Göteborg som arbetat med plant blindness har resulterat i utgivningen av *Beyond Plant Blindness. Seeing the Importance of Plants for a Sustainable World*, red. Bryndís Snæbjörnsdóttir, Mark Wilson och Dawn Sanders (Berlin: The Green Box, 2020).

237 Erik van Ooijen, "Inledande anteckningar om själarnas indelning", s. 9–14.

238 Frances Hallé, *In Praise of Plants* (Portland: Timber Press, 2002).

två olika sätt att försöka begripliggöra kommunikativa egenskaper hos träd, via Robin Wall Kimmerer och Birgitta Trotzig:

There is now compelling evidence that our elders were right – the trees *are* talking to one another. They communicate via pheromones, hormonelike compounds that are wafted on the breeze, laden with meaning. Scientists have identified specific compounds that one tree will release when it is under the stress of insect attack [...]. The downwind trees catch the drift, sensing those few molecules of alarm, the whiff of danger. This gives them time to manufacture defensive chemicals.²³⁹

Man accepterar trädets existens som träd.

Sedan kan man betrakta dess stam och blad; vila i dess skugga; lyssna till dess sus; känna sitt hjärta vara växande och levande och närvarande i stammen och bladen och skuggan och suset. Tänka tankar om allt detta som är trädet. Men man gör inte trädet ansvarigt för de handlingar man begår i förhållande till det, de tankar man tänker om det. Man accepterar att det är ett träd, ett annorlunda – och att det värde det har för en ligger just i detta.²⁴⁰

Både Kimmerer och Trotzig skriver ovan om träd som något mer än passiva objekt. Trots att det skönlitterära exemplet inte adresserar kemi och aktivitet så skildras trädet som något värdefullt att möta. Stycket bär eko av de filosofiska funderingar kring trädets vara som filosofen Michael Marder har diskuterat i anknytning till Martin Heidegger och äppelträd.²⁴¹ Marder ställer frågan hur människan kan möta trädet som ett vara i sig självt. Är det möjligt att trädet och jaget kan mötas på lika villkor utan att trädet tyngs av idéer och föreställningar om vad ett träd är?²⁴² Textjaget i Trotzigs *Ett landskap* beskriver upplevelsen av att vara nära trädet på ett sätt som osäkrar gränserna mellan den egna kroppen och trädets kropp, där hjärtat blir ”växande” och ”närvarande i stammen”. På så vis går det att förstå hur de båda citaten ger uttryck för en perception av träd som präglas av någon form av tro på mer-än-mänsklig agens där kommunikation är möjlig, även om det i Trotzigs skildring finns inslag av antropocentrism i det att

239 Wall Kimmerer, *Braiding Sweetgrass*, s. 19 f.

240 Birgitta Trotzig, *Ett landskap* (Stockholm, Bonnier 1959), s. 32 f.

241 Marder, *The Philosopher's Plant*, s. 174 f.

242 Marder, *The Philosopher's Plant*, s. 174 ff.

hon värderar trädet i relation till sitt mänskliga jag och framhäver trädets annorlundahet.

Avhandlingen utforskar hur ett sinnligt bildspråk osäkrar gränser mellan människa och växt, vilket leder vidare till resonemang kring vad som kallas växttid. Den antropocentriska blicken uppfattar växter som stillastående. Men Alva Noë beskriver hur de i själva verket rör sig betydligt mer än vi tror:

Plants reshape themselves – extending, growing, opening, closing, altering leaf size, etc [...]. In developing underground networks of roots, they show sensitivity to obstacles in the ground, and there is evidence that they differentiate their response to the roots of other plants from their response to their own roots. Granted, by human and animal measures, plants are very slow. But surely it is prejudice to think that only movements and responsiveness that occurs on time scales that seem natural to us count as legitimately expressive of intelligence and mind.²⁴³

Svårigheten att med det mänskliga ögat och mänsklig tidsuppfattning förstå växters rörelser handlar delvis om skilda tidsskalor. När Jakob von Uexküll diskuterar hur andra arters perception av världen kan se ut nämner han också växternas tidsskala och hur den behöver komprimeras för att människan ska uppfatta vad som sker.²⁴⁴ Den tidsskala som växter lever i kan enligt Hallé multipliceras om och om igen, så att växttiden blir fattbar även för oss; genom acceleration kan vi se hur levande och rörliga växterna faktiskt är.²⁴⁵

I avhandlingen aktualiseras växttiden bland annat i min läsning av Kandres roman *Bübins unge* (1987), där huvudpersonen Kindchen uppmärksammar omgivningarna med en särskild skärpa, eller som jag kallar det i analysen, lyhörddhet. I Kandres, men också Trotzigs, fiktiva världar sker något särskilt med berättandets tempus som har med växtlighet och perception att göra. Insektsforskaren Richard Karban har i sina studier visat hur växter förnimmer ljus och beröring.²⁴⁶ Växternas sensoriska förmågor är intrikata, vilket också anas i Kandres *I ett annat land* när ett av barnen beskriver sig

243 Alva Noë, "Do Plants Have Minds?", 13.7 *Cosmos & Culture*, 2011-12-02.

244 Jakob von Uexküll, *A Foray Into the Worlds of Animals and Humans*, s. 7.

245 Hallé, *In Praise of Plants*, s. 103.

246 Karban, "The Language of Plant Communication", s. 4, 8.

själv så här: ”Jag tänker: när jag är död är jag allt detta. Ser med hela min stam och blomma, och inte bara med det lilla ögat”, för att senare berätta hur ”[d]ess spjutspets dalar genom mörkret, slår ner i mig och gror rötter, blad, stam och stjälk”.²⁴⁷ Att se med hela stammen och inte bara med ”det lilla ögat” påminner om Karbans beskrivning av växters ljusreceptorer:

Unlike plants, animals can only detect gradients of light when these specialized organs are stimulated. Animals must move their eyes into appropriate positions in order to intercept relevant visual information. In contrast, plants have receptors located throughout each individual.²⁴⁸

Växter har således sina receptorer utspridda vilket betyder att de erfar omgivning på ett helt annat sätt än djur. I Kandres roman skildras ett slags växtblivande där Barnet instinktivt tycks förstå att detta förkroppsligande innebär en annan typ av perceptionsförmåga. Det ”lilla ögat” kan tolkas som människans myopiska perspektiv där det visuella enbart nås via blicken, medan det i växten kan ske med hjälp av hela växtkroppen.

Idén om synen som människans viktigaste sinne kopplar Haraway samman med upplysningstidens jakt på kunskap och *upplysning*.²⁴⁹ Denna heliotropiska och antropocentriska hyllning av människans visuella organ blir i Kandres roman utmanat när växtblivandet beskrivs som ett öppnande av de visuella perceptionerna. För även om en blommas visuella receptorer fungerar annorlunda än däggdjurs, är citaten från Kandres roman en skildring av hur världen är mer än det som det mänskliga ögat förmår uppfatta.

Stenens taktila temporalitet

Det är inte bara växter som utmanar den mänskliga perceptionen av tid i de litterära verk den här avhandlingen undersöker. Även bergarter bidrar till skiften och överlappningar mellan tidsskalor. Stenens materia och relation till tid diskuterar jag bland annat i artikeln ”’Och vi trippar in i bergets svarta strupe’. En läsning av berg, sten och porös temporalitet i Mare Kandres *I ett*

²⁴⁷ Kandre, *I ett annat land*, s. 31, 41.

²⁴⁸ Karban, ”The Language of Plant Communication”, s. 5.

²⁴⁹ Donna Haraway, ”The Promises of Monsters. A Regenerative Politics for Inappropriate/ed Others” i *The Haraway Reader* (New York: Routledge, 2004), s. 66.

annat land och Stig Dagermans *De dömdas ö*". Jag argumenterar för att de berg som figurerar i de båda romanerna bär på berättelser om evolution men också kolonialitet.²⁵⁰ Material jag uppmärksammar är bergets icke-organiska och hårda kropp som trots föreställningar om passivitet och stumhet förmedlar berättelser om landskapets historia.

Bergarter associeras ofta med något evigt och uthålligt och Jeffrey Jerome Cohen skildrar bergarters essens som både inbjudande och svårångat när han benämner dem polykrona agenter.²⁵¹ Med polykrona agenter avses här hur sten i mötet med människor kan överbrygga enorma tidsglapp. Sten kan sägas bestå av sedimenterad tid, och extra tydligt är exemplet litiska föremål så som pärlor eller verktyg. Dessa sammanväver mer-än-mänsklig, förhistorisk tid (stenmaterialet) med ett mänskligt förflutet (utformandet av stenen till ett föremål) och möjliga framtider genom sin materialitet.²⁵² Ett annat exempel som tydliggör hur sten kan tolkas som taktill tid är fossil. Tidigare levande, organiska kroppar av djur eller växter hårdnar genom fossilering vilket resulterar i att de kan vidröras miljoner år senare.²⁵³ Med andra ord blir tid taktill genom bergets alla avlagringar och dess materialitet blir plats. I min avhandling visar jag hur detta polykrona agentskap gestaltas med hjälp av ett metaforiskt bildspråk som skildrar sensoriska intra-aktioner mellan de mänskliga karaktärerna, berg och grottor. I *De dömdas ö* återges karaktären Boy Laurus möte med öns berg på följande vis:

Då trevade han med fingrarna sakta över ojämnheter och blundade och försökte domna bort och bara leva i sina fingrar för att liksom bli i stånd att med sin känsla tränga innanför det hårda höljet och avslöja det som levde där inne, försöka avlyssna den ton som detta i stenen innestängda ännu måste ge ifrån sej efter miljoner år av fångenskap.²⁵⁴

I skildringen tycks Laurus kunna känna en tidsrytm som annars inte är fattbar för människan, en ur människans perspektiv ännu långsammare än växterna, nämligen den geologiska. Berget är skrovligt under Laurus fingrar

250 Lindbo, "Och vi trippar in i bergets svarta strupe", s. 195 f.

251 Jeffrey Jerome Cohen, *Stone. An Ecology of the Inhuman* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2015), s. 91.

252 Cohen, *Stone*, s. 166.

253 Cohen, *Stone*, s. 86.

254 Dagerman, *De dömdas ö*, s. 142.

när han med slutna ögon försöker uppfatta tecken på liv, men dess uråldriga agens tycks förbli oåtkomlig för honom. I analysen läser jag stycket som en skildring av en intimitet som drivs av Laurus längtan efter stenens uthållighet under de fatala omständigheterna som människornas skeppsbrott orsakat. Ur ett geologiskt perspektiv kommer berget att stå kvar långt efter det att människorna dött och genom att kombinera botanik och geologi i läsningarna av skönlitteraturen stärks alltså det materiellt ekokritiska perspektivets relevans.

Kort sammanfattning av teorin

Den här avhandlingen anlitar som framgång en rad teoretiska begrepp. De härrör först och främst från teorier som på olika vis förhåller sig kritiskt till antropocentrism och utforskar möjligheter att förstå världen utifrån andra perspektiv. De lyfter fram det mer-än-mänskliga och olika sätt att tänka kring agens, materia och relationer mellan människan och andra arter. Flera av de återopade begreppen, i synnerhet de som är sprungna ur nymaterialism och materiell ekokritik, anknyter till det posthumanistiska fältet. Jag har medvetet valt att förankra mina resonemang tvärvetenskapligt, där biologi, botanik, indigent vetande och forskning, filosofi och konstnärlig forskning bidrar med kunskap och tankar som berikar ett litteraturvetenskapligt, materiellt ekokritiskt perspektiv på skönlitteratur.

Jag inledde teoriavsnittet med en filosofi- och idéhistorisk bakgrund utifrån begreppen natur och det mer-än-mänskliga. Bland andra Margaret Cavendish, Carl von Linné, Theodor Adorno, Frances Darwin och Jakob Johann von Uexküll ställdes i dialog med samtida teoretiker som Daniel R. Wildcat och Kate Soper. Bakgrunden avslutades med en reflektion över ekofeminismens filosofihistoriska rötter med utgångspunkt i Simone de Beauvoirs tankar och resonemang från forskare som Vanessa Watts, Greta Gaard och Chandra Talpade Mohanty.

Efter den idé- och filosofihistoriska bakgrunden redogjorde jag för avhandlingens teoretiska ramverk med startpunkt i hur studien anlitar begreppen kreativ materia, agens, subjekt, intra-aktion, berättande materia, tillblivelse, porositet, figuration samt mer-än-mänsklig perception. Dessa begrepp har gemensamt att de på olika sätt handlar om att synliggöra och

begripliggöra det mer-än-mänskliga och möjligheterna att se världen ur andra perspektiv än ett antropocentriskt. Jag har också introducerat specifika teoretiska områden som studerar växter, berg och vatten eftersom jag i mina artiklar och kapitel utforskar litterära skildringar av sådana kroppar och arter. I det närmast följande metodologiska avsnittet ska jag redogöra för hur den materiella ekokritiken kan omsättas i litterär analys.

Att läsa materia – en metodologisk reflektion

Hur växer ändå isögonen fram den djupa kylan stenen i
skuggan aldrig vänd aldrig sedd ²⁵⁵
(Birgitta Trotzig, *Anima*, 1982)

Den form i vilken min avhandling läggs fram innebär ett val som också får metodologiska konsekvenser. En sammanläggningsavhandling skiljer sig från en monografi på flera vis eftersom formen styrs av det faktum att den består av ett antal artiklar och kapitel skrivna i syfte att publiceras som egna avslutade texter i specifika sammanhang. I det här avsnittet är det huvudsakligen analysernas tillvägagångssätt som ska presenteras.

Trots att de olika bidragen kan läsas som självständiga finns det gemensamma, övergripande metodologiska grepp. Texterna har processuellt vuxit fram ur ett kreativt avhandlingsarbete och kommit att bilda en helhet där de länkas samman i teoretiska, estetiska och metodologiska ingångar. Dessa ingångar och perspektiv sätts upprepat på prov i relation till de litterära verken och de frågeställningar analyserna arbetar med. I det ovan citerade stycket ur Birgitta Trotzigs samling med prosalyrik, *Anima* (1982), skildras en sten som aldrig vänds eller blir sedd. I min avhandling försöker jag att urskilja och undersöka stenen som en typ av berättande instans. Men hur?

Avsnittet inleds med en överblick på ekokritikens förhållande till den strukturalistiska narratologin, och den ekonarratologi som föreslagits i dess ställe av litteraturvetaren Erin James. Därefter följer introduktioner till de för avhandlingen viktigaste metodologiska ingångarna: den uppmärksamma läsarten och metaforanalys.

255 Birgitta Trotzig, *Anima* (Stockholm: Bonniers, 1982), s. 7.

Ekonarratologi och ekokritikens relation till den strukturalistiska narratologin

När begreppet berättande materia presenterades i teoriavsnittet snuddade jag vid vad som benämns som ekonarratologi, en metodologisk ingång till ekokritiska läsararter som Erin James lanserat. Det finns ett behov av att konkretisera hur ekokritiska analyser kan förhålla sig till berättande och det som i den här avhandlingen kallas klassisk narratologi.²⁵⁶ I *The Whole Creature. Complexity, Biosemiotics and the Evolution of Culture* (2006) vidrör Wendy Wheeler ekokritikens avsaknad av en tydlig metodologisk ingång men framhäver också ekokritikens öppna och nyfikna förhållande till andra kunskapsområden.²⁵⁷ Kanhända beror bristen på en tydligt definierad metod delvis på ekokritikens beredvillighet att arbeta tvärvetenskapligt men också på den skeptiska synen på klassisk narratologi som grundar sig i hur ekokritiken ser på antropocentrism. Claire Colebrook har beskrivit relationen mellan ekokritik och klassisk narratologi som svår eftersom narratologin anses botten i en förståelse av berättande som en specifikt mänsklig egenskap. Narratologiska begrepp är utvecklade efter mänskliga perspektiv och förmågor, där bland annat tal, berättarposition och den skriftliga textens uppbyggnad står i centrum. Men behovet av ett slags narratologisk läsarart tycks ändå finnas inom de ekokritiska och nymaterialistiska fälten och Colebrook föreslår att vi i stället för att se narrativ som en av människan skapad konstruktion för att begripliggöra händelseförlopp, ser hela världen som ett narrativ.²⁵⁸ På så vis blir det möjligt att synliggöra mer-än-mänskligt berättande och dess specifika kommunikativa funktioner. Exempel på mer-än-mänskliga kommunikativa funktioner och strategier ger Wheeler då hon skriver om myrornas feromonstyrda semiotik, något de för övrigt har

256 Klassisk narratologi avser här de narratologiska teorier och dess metoder som ofta förknippas med strukturalismen, där Gerard Genette anses vara en av de främsta litteraturteoretikerna på området. Narratologin har precis som ekokritiken genomgått stora förändringar och Erin James lyfter fram hur det idag går att urskilja exempelvis feministisk narratologi och postkolonial narratologi, vilket hon benämner som kontextualiserande narratologiska teorier.

257 Wendy Wheeler, *The Whole Creature. Complexity, Biosemiotics and the Evolution of Culture* (London: Lawren & Wishart, 2006), s. 102.

258 Colebrook, *Death of the Posthuman*, s. 23 f. Det är intressant att uppmärksamma likheten mellan Colebrooks idé att vidga begreppet narrativ och Rosi Braidottis argumentation för att skapa ett nytt, inkluderande subjektbegrepp som diskuterades i teoriavsnittet.

gemensamt med bland annat träd och bin.²⁵⁹ Men frågan kvarstår hur detta kan synliggöras i en text.

När Erin James utvecklar den ekonarratologiska metoden gör hon det utifrån två typer av narratologiska teorier: den nyss nämnda kontextuella narratologin och den kognitiva narratologin. Dessa menar hon är två fruktbara mötespunkter för ekokritiken och narratologisk diskurs.²⁶⁰ Enligt James kan en kombination av dessa strömningar bilda en narratologisk verktygslåda som blir användbar för ekokritiska läsningar som kan synliggöra mer-än-mänskliga perspektiv på tid och rum trots att källan är ett mänskligt medium. Tidigare gjorde Markku Lehtimäki ett försök att kombinera delar av den klassiska narratologin med en ekokritisk läsart i en artikel som fick stor uppmärksamhet.²⁶¹ Lehtimäki argumenterar för att en naturskildring aldrig helt kan lösgöras från ett antropocentriskt perspektiv, men att det ändå går att skapa en, vad han kallar, dialektisk relation mellan natur och språk just genom skildringens narratologiska uppbyggnad.²⁶² Denna dialektiska relation handlar om en samtalande och ömsesidig förbindelse mellan textens form och innehåll, där narratologiska berättargrepp kan påverka och på olika vis framhäva den framberättade världens, i det här fallet mer-än-mänskliga, partikularitet. Här blir det viktigt att beakta hur exempelvis en roman är berättartekniskt uppbyggd för att kunna se huruvida vissa narrativ lyckas utmana normativa eller dualistiska gränsdragningar mellan natur och människa.²⁶³

Inom ekonarratologin pekar begreppet *storyworld* mot den rumsliga och temporala värld som läsaren tar del av. Ekonarratologin är inspirerad av geokritikens utforskande av rum och materialitet i berättandet och Brudin Borg uppmärksammar hur detta passar in på ekokritikens intresse för den fysiska omgivningen.²⁶⁴

I mitt bidrag ”Ekonarratologi och metaforanalys” prövar jag ett delvis ekonarratologiskt grepp i en läsning av Trozigs novell ”Ormflickan”. För

259 Wheeler, *The Whole Creature*, s. 107.

260 James, *The Storyworld Accord*, s. 14, 16.

261 Markku Lehtimäki, ”Natural Environments in Narrative Contexts: Cross-Pollinating Ecocriticism and Narrative Theory”, *Storyworlds: A Journal of Narrative Studies*, vol. 5 (2013), s. 119–141.

262 Lehtimäki, ”Natural Environments in Narrative Contexts”, s. 129.

263 Astrid Bracke, ”’Man is the story-telling animal’: Graham Swift’s *Waterland*, Ecocriticism and Narratology”, *ISLE*, 25:2 (2018), s. 220–237, s. 222.

264 Camilla Brudin Borg, ”Ekokritisk rumsanalys”, i *Ekokritiska metoder*, red. Camilla Brudin Borg, Jørgen Bruhn & Rikard Wingård (Lund: Studentlitteratur, 2022), s. 159–190, s. 165.

analysen är det särskilt narrativa aspekter av tid och rum som är intressanta och som jag menar bidrar till en berättelse vars spatiotemporala perspektiv och berättarposition bryter mot en antropocentrisk ordning. Men jag visar också hur James ekonarratologi kan berikas av metaforanalys och en särskild uppmärksam läsart. Det sistnämnda vill jag hävda är särskilt angeläget eftersom den ekonarratologiska metoden kräver att uppmärksamheten också riktas mot det mer-än-mänskliga. I mina artiklar och kapitel har jag medvetet valt att inte i första hand precisera min metod som ekonarratologisk. Det beror på att jag först och främst intresserat mig för hur berättelsernas estetik och tematik påverkar gestaltandet av det mer än mänskliga, men också då jag märkt att metaforanalysen och den uppmärksamma, textnära läsningen med fokus på landskap och mer-än-mänskliga arter passat bättre för mitt syfte.

Den uppmärksamma läsarten

Begreppet uppmärksamhet definieras som en ”selektiv funktion inom varseblivning som innebär att vissa aspekter i omgivningen fokuseras”.²⁶⁵ I mina analyser aktiverar jag uppmärksamheten och riktar den mot de arter och mer-än-mänskliga materier som i tidigare forskning ofta lämnats okommenterade. Detta kan tyckas självklart, men kräver också ett visst mått av eftertanke då varseblivning, med andra ord perception, per automatik riktas mot ”relevanta aspekter av omgivningen”.²⁶⁶ Ur ett litteraturvetenskapligt perspektiv är det således inte så enkelt. Vad som utgör relevanta aspekter i ett litterärt verks framskrivna värld är delvis en tolkningsfråga men det är också styrt av normer, diskurser och impulser. Att medvetet rikta uppmärksamheten mot ett annat håll kan liknas vid en ansträngning och ett medvetet val att inte, som Wheeler uttrycker det, underskatta det icke-lingvistiska.²⁶⁷ I delar av min avhandling blir det en fråga om att uttröna vilka sinnen som aktiveras i texten för att uppmärksamma omgivningen i den litterära världen, och på vilket vis dessa skrivs fram. I *Gathering Moss* utforskar Kimmerer människans förmåga att få kunskap om, men också genom, naturen. Hon lyfter fram hur viktiga samtliga sinnen är för att kunna upp-

265 <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/uppmärksamhet> 2022-01-04.

266 <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/uppmärksamhet> 2022-01-04.

267 Wheeler, *The Whole Creature*, s. 108.

fatta och erfara världen och de arter som lever med och runt omkring oss. Som bryolog är Kimmerer ständigt medveten om skiftet mellan det mikroskopiska perspektivet i laboratoriet och de erfarenheter hon har av att röra sig ute i olika landskap:

In indigenous ways of knowing, we say that a thing cannot be understood until it is known by all four aspects of our being: mind, body, emotion, and spirit. The scientific way of knowing relies only on empirical information from the world, gathered by body and interpreted by mind.²⁶⁸

Kimmerer förespråkar således ett mer nyanserat och komplext tillvägagångsätt som innefattar alla sinnen, inte enbart det som naturvetenskapen främst premierar: synen. Hennes arbete har blivit uppmärksammat då hon kombinerar naturvetenskapliga perspektiv med Traditional Ecological Knowledge (TEK) och indigena epistemologiska perspektiv på världen och mer-än-mänskliga arter. Kimmerer framhåller världen, i synnerhet den botaniska, som bärare av berättelser. För att kunna lära sig att *lyssna* till mossorna behöver hon också låta dem *berätta* sin historia genom att tålmodigt försöka se världen ur deras perspektiv och i deras takt.²⁶⁹ Det krävs ett slags intimitet i relationen mellan människa och det mer-än-mänskliga för att erfara och kanske se världen ur ett sådant mångfasetterat perspektiv. Begreppet uppmärksamhet får en utvidgad betydelse hos Daniel R. Wildcat som argumenterar för att människan genom uppmärksamhet kan lära sig förstå hur världen kan definieras genom fler perspektiv än det mänskliga. I *Red Alert! Saving the Planet with Indigenous Knowledge* skriver han följande:

It affirms patterns and processes beyond our own human making – patterns residing in ancient environs, such as wetlands, mountain ranges [...] and processes emerging in these environs, some of relatively short duration and some extending far beyond directly observable human time frames, such as the processes embodied in the hydrologic cycle, nutrient cycling, and the rock cycle, to name a few.²⁷⁰

268 Robin Wall Kimmerer *Gathering Moss. A Natural and Cultural History of Mosses* (Corvallis: Oregon state University Press, 2016), s. vii.

269 Kimmerer, *Gathering Moss*, s. 13, 65, 77.

270 Wildcat, *Red Alert!*, s. 102 f.

De mänskliga sinnena och de kognitiva förmågorna är anpassade efter vår arts behov och förutsättningar, dessutom skiljer sig olika människors kognitiva förmågor och perceptioner av världen åt. Problemet ligger inte i att en arts, eller ett subjekts perception av världen skiljer sig från en annans. Vad som blir problematiskt är när den ena artens, i det här fallet människans, perspektiv ensam tillåts definiera världen. I mina analyser försöker jag synliggöra dessa geologiska, hydrologiska och biologiska processer som människan är en del av, utan att, som Wildcat skriver, kunna se dem med blotta ögat.

Molnen går ihop över träden bakom oss, och det är knappt jag hinner höra ett ljud ovanifrån, som när en mänska öppnar munnen, en kyss, förrän regnet kommer ner, slppt och sött, i ljumma, lösa droppar som fräser till i marken när de träffar och går in.²⁷¹

Mitt hår är tungt av kvistar och blad som tyst faller till marken när jag vänder mig om, och det är sött, tyst; grenarna släpar i marken; de söta, tunga bladen lossnar, blanka av saft, och slår i gräset med ett torrt, tunt ljud, som döda flugor.²⁷²

Det är Kindchen, den unga flickan i Kandres roman *Bübins unge* som erfar omgivningen med sina känsliga sinnen. Citaten ovan kan jämföras med Kimmerers uppmaning att försöka uppleva världen sinnligt och lyssna till naturens ordlösa språk; särskilt framträdande i *Bübins unge* är barnets hörsel som plockar upp ljudet av början av ett skyfall som öppnandet av en mun, och blad som faller till marken. Även Kimmerer skildrar regnet med hjälp av hörsel i *Braiding Sweetgrass*:

Sshhhhh from rain, *pitpitpit* from hemlock, *bloink* from maple, and lastly *popp* of falling alder water. Alder drops make a slow music. It takes time for fine rain to traverse the scabrous rough surface of an alder leaf. The drops aren't as big as maple drops, not enough to splash, but the *popp* ripples the surface and sends out concentric rings. I close my eyes and listen to the voices of the rain.²⁷³

271 Mare Kandre, *Bübins unge* (Kista: Hanssons bok, 2010), s. 127.

272 Kandre, *Bübins unge*, s. 24.

273 Wall Kimmerer, *Braiding Sweetgrass*, s. 299.

Genom att uppmärksamma världen utifrån olika sensoriska organ blir bilden av densamma mångfasetterad, vilket citaten från Kandre och Kimmerer illustrerar. Men hur erfar en läsare omvärlden i en text där berg, jord och hud är litterärt återgivna representationer och inte vidrörbara, organiska kroppar? I ett litteraturvetenskapligt sammanhang där läsningen står i centrum måste uppmärksamheten aktivt vändas mot det som kanske inte alltid tycks relevant för narrativet. Det mer-än-mänskliga återfinns inte sällan i periferin, bakom, under eller bortom det mänskliga. Eftersom läsaren inte taktilt kan erfar det framskrivna landskapet blir det därför viktigt att observera hur, och om, det mer-än-mänskliga skildras i fråga om sensoriska upplevelser. Det är också i dessa som de mänskliga karaktärernas relation till det mer-än-mänskliga ofta uttrycks i de verk jag valt att arbeta med. Det är genom kropp och sinnen människan erfar världen. I mitt avhandlingsarbete tar jag fasta på alla de olika sinnliga erfarenheter som skildras i relationerna mellan de mänskliga karaktärerna och de landskap de rör sig i. Inte bara seendet uppmärksammas, utan smak, lukt, hörsel och de taktila upplevelserna blir på så vis viktiga. Det är också dessa sinnesintryck som många gånger utmärker det metaforiska bildspråket som nu ska diskuteras.

Metaforanalys

Att uppmärksamma världen i en litteraturvetenskaplig kontext kan således handla om att synliggöra mer-än-mänskliga detaljer och deras eventuella betydelser för berättandet. De skönlitterära texter min avhandling fokuserar på är alla, på olika vis, oerhört rika på vad som närmast skulle kunna kallas för en sinnlig och kreativ lek med språket. Konkreta detaljer är det därför gott om, men vad som också står ut är hur världen skildras med hjälp av ett metaforiskt bildspråk där liknelser, metonymier och metaforer skapar ett uppmärksammande av det mer-än-mänskliga.

Metaforens relation till figuration belystes tidigare, där den sistnämnda inom posthumanistiska och nymaterialistiska teoribildningar anses vara tydligare förankrad i det kroppsliga och materiella, medan metaforen anses vara sprungen ur språket. Relationen dem emellan diskuteras av Ann-Sofie Lönngren i *Following the Animal. Power, Agency, and Human-Animal*

Transformations in Modern, Northern-European Literature (2015). Genom att studera litterära skildringar av djurblivande noterar Lönngren bland annat att begreppet metafor stundtals blir för vagt för att fånga det djup en sådan tillblivelseprocess innebär och föreslår begreppet ”animetaphor” för att kunna inkludera skeendets många lager av diskursivitet och materialitet.²⁷⁴ Det är ett intressant förfarande som delvis kan tolkas som ett sätt att nyansera förståelsen av metaforen som så starkt knutet till det antropocentriska språket, men samtidigt tycks den ställas i opposition till det mer-än-mänskliga och figurationen.²⁷⁵ I delar av min avhandling problematiserar jag förståelsen av begreppen metafor och figuration, i synnerhet metaforen, med stöd i Wendy Wheelers och Nancy Easterlins biosemiotiska forskning. När Wheeler diskuterar begreppet metafor gör hon det ur ett vidgat perspektiv på vad en metafor kan vara:

Abduction, the carrying of something or someone from one place to another, is another way of talking about the movement which humans call metaphor but which is common to all life. What this movement introduces is the possibility of new functions, or meanings, biologically, and new meanings and new insights and functions culturally.²⁷⁶

Vad Wheeler beskriver är ett metaforbegrepp som inte är förbehållet språkliga processer, utan också står att finna i den materiella världen eftersom själva funktionen att överföra mening också är en viktig biologiska funktion. Det är en evolutionär kraft vars rörelse skapar sammanlänknningar som i sin tur skapar nya betydelser.²⁷⁷ Utifrån Wheelers resonemang kan metafor förstås som ett slags egen tillblivelseprocess som i sin tur påminner om figuration. Dess drivkraft ligger i att med hjälp av det materiella och det diskursiva, det framtida och det förflutna, skapa något som ännu inte är synligt eller ens existerar – något nytt. Med inspiration från Wheeler förstår

274 Ann-Sofie Lönngren, *Following the Animal. Power, Agency, and Human-Animal Transformations in Modern, Northern-European Literature* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholar Press, 2015), 123.

275 Lönngren, *Following the Animal*, s. 126.

276 Wendy Wheeler, ”The Lightest Burden: The Aesthetic Abductions of Biosemiotics”, i *Handbook of Ecocriticism and Cultural Ecology*, red. Martin Middeke, Gabriele Rippl och Hubert Zapf (Berlin: De Gruyter, 2016), s. 19–44, s. 26.

277 Lindbo, ”Med bräddjupt vatten under huden”, s. 139.

jag metaforen som kreativ och föränderlig men också som något i likhet med figurationen kan beskrivas förkroppsliga möjliga tillblivelser.

Inom litteraturvetenskapen är metaforen viktig för de nymaterialistiska, posthumanistiska och materiellt ekokritiska perspektiven eftersom den är ett väl beprövat och ofta återropat grepp inom litterära konstformer. Wendy Wheeler är inte ensam om att förstå dess kraft som grundad i materialitet och evolution, även Nancy Easterlin utvecklar detta i *A Biocultural Approach to Literary Theory and Interpretation* (2012). Easterlin observerar hur flera av ekokritikens viktigaste termer som natur, kultur, miljö och ekologi är elastiska och bygger på vem eller vad som upplever exempelvis ett landskap.²⁷⁸ Jag skulle vilja komplettera dessa termer med ytterligare några som är av särskild vikt för min avhandling: människa, agens och kvinna, det sistnämnda ett begrepp Easterlin tycks mena är relativt stabilt, en uppfattning jag utifrån ett ekofeministiskt och posthumanistiskt perspektiv inte delar.²⁷⁹ Begreppens elasticitet, men även dess porositet, är exempel på hur dynamiska och mångfasetterade ekokritiska teorier kan vara då de från första början arbetar med begrepp som beroende på historiska och diskursiva kontexter laddats med skiftande associationer och betydelser.²⁸⁰

Avhandlingens olika läsningar bygger på en övertygelse om att även mer-än-mänskliga erfarenheter spelar en viktig roll i meningsskapande processer. När lingvisten George Lakoff och Mark Johnson, filosof, i *Metaphors We Live By* (1981) diskuterar metaforbegreppet ur ett kognitivt perspektiv inleder de med att uttrycka ett behov av att finna alternativa förståelser av begreppet mening, men där mänskliga erfarenheter och förståelser spelar en stor roll.²⁸¹ Författarna till *Metaphors We Live By* gör inte anspråk på ett slags evolutionärt biologiskt ursprung för metaforen, så som Wheeler gör. Men de framhåller ändå en relevant och tydlig argumentation för att metaforen är något mer än en poetisk devis eller retorisk utsmyckning.²⁸² I sin studie argumenterar Lakoff och Johnson för att metaforen, snarare än ett slags poetiskt verktyg, är högst vardaglig och ständigt förekommande i

278 Nancy Easterlin, *A Biocultural Approach to Literary Theory and Interpretation* (Baltimore: John Hopkins University Press, 2012), s. 92, 105.

279 Easterlin, *A Biocultural Approach*, s. 92.

280 Easterlin, *A Biocultural Approach*, s. 92.

281 George Lakoff & Mark Johnson, *Metaphors We Live By* (London: The University of Chicago Press, 1981), s. 3.

282 Lakoff & Johnson, *Metaphors We Live By*, s. 6.

människans skapande av mening, och i hur människan uppfattar världen i både språk och handling. Som exempel diskuterar de diverse vanligt förekommande metaforer, som är så pass vardagliga att de knappt betraktas som just metaforer; hur vi *vinner* eller *förlorar* ett argument, att motståndaren *försvarar* sitt argument, vilka i sin tur bildar metaforen ”argument is war” som speglar, men kanske också påverkar, hur vi i västvärlden upplever och driver diskussioner.²⁸³ Brudin Borg belyser hur grundläggande metaforer som ”livet är en resa” tillhör ett gemensamt och vardagligt språk men också hur de överraskande kan förändra och berika betydelsen.²⁸⁴

Lakoff och Johnson för också på ett intressant sätt samman metafor med kroppsliga erfarenheter, där spatiala metaforer är särskilt framträdande samt hur känslor erfarenheter uttrycks i fysiska erfarenheter så som *lättnad* glädje och *tyngande* sorg. På så vis är Lakoff och Johnsons metaforbegrepp till viss del också grundat i materialiteten, men jag vill utveckla resonemanget genom att inkludera mer-än-mänsklig materialitet och meningsskapande. Easterlin, vars biokulturella perspektiv åkallar evolutionära termer, skriver att ”mind and behavior are embedded in and shaped by material and temporal context of evolution, reminding us that human minds and bodies, like all other minds and bodies, are part of the environment”.²⁸⁵ Metaforer är sällan universella utan speglar olika värden och normer beroende på vart och när vi befinner oss. Det är tänkvärt och för denna avhandling viktigt att förstå ett metaforiskt bildspråk som något mer djupgående och kroppsligt förankrat än vad en textuell språkfigur är. Som Wheeler skriver innefattar metaforen redan i sin sammansättning en sinnrik rörelse som genererar ett slags språklig intraktion av historiska, diskursiva, materiella och estetiska fenomen där naturen är poesi och poesi är natur.²⁸⁶ Det är i denna lekfullhet med språket som jag har funnit flera ingångar till mer-än-mänskliga berättelser i mina analyser.

När jag utforskar det metaforiska bildspråket i verk skrivna av Stig Dagerman, Birgitta Trotzig och Mare Kandre är det slående hur stora delar av bildspråket som bygger på sensoriska erfarenheter. I mina analyser visar jag hur liknelser, metaforer, metonymier och ordsammansättningar gestaltar

283 Lakoff och Johnson, *Metaphors We Live By*, s. 4.

284 Brudin Borg, ”Utan egna tankar”, s. 116.

285 Easterlin, *A Biocultural Approach*, s. 105.

286 Wheeler, *Expecting the Earth*, s. 87.

den fiktiva världen som påtagligt taktill och vibrerande av sinnesintryck; där finns ”hudvarelsen”, ”himmelsmörkret” och ”bladmörker”.²⁸⁷ Metaforen har beskyllts för att förvränga världen och fjärma människan eller texten från den.²⁸⁸ Litteraturvetaren Amelie Björck belyser hur det inom feministisk nymaterialism och posthumanism diskuterats huruvida metaforer riskerar att underbygga dikotomier utifrån dess ”speglade likhet”.²⁸⁹ Men ett metaforiskt bildspråk har också utmanande och nyskapande egenskaper genom dess materialitet, något Björck också visar.²⁹⁰ I Kimmerers resonemang återfinns en resonans av det Theodor W. Adorno argumenterade för i *Aesthetic Theory*, nämligen att vi måste återförtrolla världen och inte enbart förlita oss på en västerländsk epistemologisk kunskapsprocess. För Adorno innebar konsten en möjlighet att åter erfara naturen bortom den pålagda naturvetenskapliga rationalismen som sedan upplysningen präglade samhället.²⁹¹ Särskilt intressant är hur Adorno föreställer sig ett slags brutenhet, en dissonans och skavdhet i naturen som också måste adresseras i konsten om den ska lyckas förmedla dessa bortglömda spår av naturen.²⁹² Denna brutenhet tolkar jag som sprickor där något bortträngt kan framträda, och där litteraturens bildspråk kan formulera detta skeende. När havet i Dagermans *De dömdas ö* skildras med orden ”den blåa viddens nakna kött” som ”likgiltigt tycktes blåsa [brisen] ur sin mun” genererar det metaforiska bildspråket nya perceptioner av havet.²⁹³ Dessa perceptioner bygger på sensoriska metaforer som förvandlar havet till en sinnlig och taktill kropp med andedräkt och ett blottat, naket kött.

Den här avhandlingen visar att det metaforiska bildspråket upprättar både intimitet och gränsupplösningar mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga i de verk som studeras. Det överdådiga och ofta surrealistiska bildspråk i *De dömdas ö* som förbryllat Dagermans kritiker och läsare kan sättas i relation till den barocka estetik som under första halvan av 1900-talet åter började

287 Birgitta Trotzig, ”Ormfliskan”, *Kejsarens tid* (Stockholm: Bonniers, 1975), s. 61, 62, 79.

288 För inlägg i den svenska debatten kring metaforens vara eller icke vara se Eva Ströms ”Mästare på metaforer som överrumplar”, *Svenska Dagbladet* 2011-10-14, <https://www.svd.se/a/4170f6ac-3161-355c-8f01-0e28dddb66aa/mastare-pa-metaforer-som-overrumplar> och Jenny Tunedals ”Men träd tänker ju inte”, *Aftonbladet* 2011-10-07, <https://www.aftonbladet.se/kultur/a/OnE44q/men-trad-tanker-ju-inte>.

289 Björck, ”Metaforer och materialiseringar”, s. 8.

290 Björck, ”Metaforer och materialiseringar”, s. 15.

291 Adorno, *Aesthetic Theory*, s. 92.

292 Adorno, *Aesthetic Theory*, s. 93.

293 Dagerman, *De dömdas ö*, s. 70, 64.

uppmärksammas i Europa.²⁹⁴ Det metaforiska språket blev en litterär strategi för att skildra människans perception av en nyss främmande omgivning, men erbjöd också en möjlighet att utmana gränslinjer mellan subjekt och objekt, illusion och verklighet, levande och dött, vilket märks i följande citat:

[...] och sanden är miljoner, miljarder små djur som sover sedan länge men om solen får bränna så här djävulskt några timmar till [...] skall de vända sin vrede mot mej och krypa in i alla mina grottor, över tungans bro in i strupens tunnel, in i näsans kloakgångar, ner genom öronens gruvhål, och i ögonen [...] skall de borra små fina hål mitt i pupillen och sedan rinna in genom dem, nyfikna på det underbara som måste möta dem bakom så sköna hinnor [...].²⁹⁵

Det är sandkornen som beskrivs som små djur vilka ihärdigt ska invadera kroppen på den skeppsbrutne och Dagerman skapar genom bildspråket en ny förståelse av stranden som en framväxande stad. Citatet för tankarna till flera tematiska aspekter som återfinns inom den barocka estetiken, bland annat förgänglighet och människans sköra materia. Men det är också aspekter som känns igen från nymaterialistiska och materiellt ekokritiska teorier om porositet och metabolism. Hinnorna beskrivs som sköna, men de är också *sköra* och förmår inte stoppa den process som skildras. Men i citatet finns också ett annat motiv, kroppen av kött och blod blir till material för något växande med kloaker och broar. En dubbelhet anas i skildringen av människans intra-aktion med sanden. I sin studie om landskapsfenomenologi skriver Christopher Tilly om bruket av metaforer:

A metaphor does not tell us that one thing is like another (simile) but that it *is* another. Metaphors and metonymy (part-whole relations) allow us to see similarity in difference, permitting us to connect the world together. They thus can be said to constitute the flesh of our language and the flesh of things. Linguistic metaphor and the solid metaphors of material forms [...] doubly constitute our meaning and experience, providing a meeting ground between languages and discourses of representation and feeling, emotion and embodiment, experiential modes of engagement with the world.²⁹⁶

²⁹⁴ Lars Kleberg, *Vid avantgardets korsvägar* (Stockholm: Natur & Kultur, 2015), s. 85.

²⁹⁵ Dagerman, *De dömdas ö*, s. 230 f.

²⁹⁶ Christoffer Tilly, *The Materiality of Stone. Explorations in Landscape Phenomenology* (Oxford: Berg, 2004), s. 22.

Stranden i Dagermans roman är som nämnts likt ett eget litet samhälle, flitigt arbetande med att genom förmultning skapa något nytt. Som Tilly beskriver bidrar metaforerna till ett gestaltande av karaktärens relation till världen som jag menar också innefattar ett intressant prov på en förkroppsligad upplevelse av att vara utlämnad åt landskapet. De språkliga beskrivningarna överlastas eller stannar kvar i detaljer som omsorgsfullt tecknar nya platser och erfarenheter. Jag menar att romanen fångar landskapets alla skiftningar på nya sätt, och att språkets lekfullhet främmandegör platsen för att skapa nya förståelser och skildra erfarenheten av att vara av världen. Ön i *De dömdas ö* får stort utrymme i min läsning, det är en plats som funnits sedan lång tid tillbaka och genom metaforer, metonymier och liknelser skildras ön som en levande och till narrativet bidragande plats. Denna metaforanalytiska och uppmärksamma läsart är återkommande i avhandlingens samtliga artiklar och kapitel. Med hjälp av dessa metodologiska ingångar vässar jag det materiellt ekokritiska perspektivet eftersom analyserna tar hänsyn till de skönlitterära verkens bildspråkliga rikedom samtidigt som min uppmärksamhet uttryckligen riktas mot det mer-än-mänskliga.

Presentation av artiklar och kapitel

Arbetet med avhandlingen har, utöver kappan, resulterat i sex publicerade bidrag. Alla utom ett är artiklar eller kapitel som genomgått peer reviewgranskning och sedan publicerats i antingen nationella eller internationella tidskrifter och antologier. Den text som avviker från detta tillvägagångssätt är ett kapitel om ekonarratologisk metod och metaforanalys som ingår i ett läromedel utgivet av förlaget Studentlitteratur.

I det följande presenterar jag bidragen genom att förklara deras respektive syfte och teoretiska ramverk. Dessa hänger samman med avhandlingens övergripande syfte varför bidragen bör förstås som exempel på hur materiellt ekokritiskt influerade analyser kan närma sig det mer-än-mänskliga i skönlitterära uttryck.

1. ”Ekonarratologi och metaforanalys”, i *Ekokritiska metoder*, red. Camilla Brudin Borg, Jørgen Bruhn & Rikard Wingård (Studentlitteratur, 2022), s. 117–136.

Det inledande bidraget består av ett kapitel som skrevs för antologin *Ekokritiska metoder* (2022). Det är en text som till skillnad från övriga bidrag i avhandlingen har en uttalad pedagogisk och metodologisk linje då den riktar sig till studenter i litteraturvetenskap. Den placeras först eftersom den förtydligar delar av de metodologiska tillvägagångssätt som löper genom avhandlingen samtidigt som den konkretiserar både metod och teori genom analys av Birgitsta Trotzigs novell ”Ormflickan” (1975).

I kapitlet presenterar jag den *uppmärksamma läsarten* och argumenterar för hur den tillsammans med *metaforanalys* kan utveckla materiellt ekokritiska analyser. I avhandlingens alla delar återfinns ett intresse för estetikens betydelse för gestaltandet av människans varande av världen, och i detta

specifika bidrag visar jag hur metaforen är en stilfigur som sammanlänkar språk och materia och hur ekonarratologi kan berikas genom att tydligare beakta det poetiska bildspråket. Det teoretiska ramverket bygger på en kombination av ekonarratologiska, nymaterialistiska och metaforanalytiska samt indigena teorier om uppmärksamhet och materia.

Ett övergripande fokus i kapitlet berör perception eftersom ekokritiska läsningar till viss del handlar om att problematisera den mänskliga blicken. Men samtidigt är den mänskliga perceptionen, med sina förmågor och brister, ständigt närvarande i litterära gestaltningar – så hur träder andra perceptioner av världen fram? För Daniel R. Wildcat och Robin Wall Kimmerer är begreppet uppmärksamhet angeläget för att beskriva hur människan ska förhålla sig till världen och det mer-än-mänskliga. Detta förhållningssätt tillämpar jag på litteraturanlys genom att rikta uppmärksamheten på det som vid en första anblick tycks vara perifert. I en ekokritisk analys handlar det mer specifikt om att uppmärksamma mer-än-mänskliga element och kroppar för att se *hur* de skildras och *vad som sker* med berättelsen genom dessa skildringar. När dessa mer-än-mänskliga kroppar och element uppmärksammas så blir nästa steg att också inkludera dem i narrativet som något mer än kulisser eller speglingar av de mänskliga karaktärernas känslor och öden. Det är i detta steg jag vänder mig till begreppet berättande materia vilket åsyftar Serenella Iovinos och Serpil Oppermanns syn på materia som inbegripen i ett ständigt meningsskapande process.

I artikelns senare del visar jag utifrån Trotzigs novell ”Ormflickan” hur en uppmärksam ekonarratologisk läsart med fokus på det mer-än-mänskliga kan genomföras. Med hjälp av Wendy Wheeler och Nancy Easterlins biosemiotiska litteraturforskning och förståelse av metaforbegreppet tar jag mig an novellen utifrån tanken att metaforer knyter samman språk med materia och kan användas som ett sätt att tolka mer-än-mänskligt berättande i skönlitterära texter. Dessa metaforer är ofta knutna till sensoriska upplevelser vilket stärker tanken på att det sinnliga uppmärksamhetsbegreppet är en viktig nyckel till att försöka förstå världen genom litterära gestaltningar. Jag menar att Trotzigs berättelse skildrar sinnliga upplevelser av världen som utmanar antropocentriska och normativa förståelser kring människoskap och natur eftersom bildspråket tillåter att andra temporaliteter och perspektiv kan träda fram.

2. "More than sand? Landscape and Movement in Stig Dagerman's *Island of the doomed*", i *Perspectives on Ecocriticism: Local Beginnings, Global Echoes*, red. Ingemar Haag, Karin Molander Danielsson, Marie Öhman & Torsten Pöplow (Cambridge Scholars Publishing, 2019), s. 87–101.

Avhandlingens andra bidrag undersöker romanen *De dömdas ö* (1946) av Stig Dagerman utifrån ett materiellt ekokritiskt perspektiv. Kapitlet skrevs till en antologi som gavs ut i kölvattnet av en konferens vid Mälardalens högskola 2017. Även här beaktar jag metaforens funktion för gestaltandet av relationen mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga med hjälp av Wendy Wheeler och Nancy Easterlin. Jag kopplar metaforen och den tillblivelseprocess som den fiktiva ön och människorna är inbegripna i till ett slags rörelse. Denna rörelse återfinns i öns kretslopp och dygnsrytm likväl som i det sinnliga språkets gestaltning av intra-aktiva processer.

Romanen handlar om sju skeppsbrutna människor som tillsammans blir strandade på en till synes öde ö och det är således en berättelse som tangerar robinsonaden.²⁹⁷ I kapitlet skiftar jag fokus från de tolkningsramar som sätter människans belägenhet i centrum för att i stället betrakta ön som ett levande och intra-aktivt landskap. Med hjälp av termer från biologin såväl som nymaterialistiska begrepp frilägger jag nya betydelsepotentialer i romanen. Utifrån biologen Eugen Odums teoretiserande kring begreppet *habitat* kan ön tolkas som ett ekosystem där de skeppsbrutna blir en ny art. Men jag vänder också på rollerna genom en tolkning av karaktären Lucas Egmonts möte med en sandstrand. Jag argumenterar för att Lucas kropp blir ett habitat för sanden då romanen genom metaforer illustrerar hur sandkornen tränger sig förbi och in i hans kropp. Plötsligt är det människan som är ett ekosystem och landskapet den art som söker göra sig hemmastadd.

Med hjälp av begreppen tillblivelse, intra-aktion och agens visar jag hur de skeppsbrutna införlivas i öns kretslopp genom olika former av ätande. På detta vis lyfts metabolismen fram som en bidragande faktor

297 I artikeln skriver jag felaktigt att öns geografiska position är osagd men i själva verket stämmer inte detta. Vid en senare läsning av romanen förstår jag att dess geografiska position är förlagd till Stilla havet då skeppet de färdats med utgick från staden Ronton (numer London på ön Kiritimati) och en av karaktärerna varit stationerad som militär på en av "öarna här ute", närmare bestämt Brondona. Se Dagerman, *De dömdas ö*, s. 59, 152. Att det är Stilla havet som utgör en, om än mycket vidsträckt, lokaliseringsspunkt blir också intressant ut ett historiskt perspektiv då romanen skrevs 1946, året USA påbörjade kärnvapenprovsprängningar i Stilla havet.

till de intra-aktiva och ofta mycket intima relationerna som skapas mellan människorna och landskapet i romanens stundom surrealistiska språkdräkt. Metabolismen blir en markör för de sköra samt porösa gränserna mellan människan och hennes omgivning. Akten *att äta* blir i romanen inte en handling som först och främst utförs av de mänskliga gestalterna, i stället är det landskapet som tycks äta de skeppsbrutna. Särskilt framträdande är detta fenomen i kapitlet ”Dagens hunger” där en metonymisk kraft präglar skildringen av Tim Soliders sökande efter mat. Medan han hallucinerar om att solen är en mogen apelsin och fiskar kommer dansande in i hans mun visar jag hur det egentligen är ön som långsamt förtär hans kropp. Med stöd i Jane Bennetts resonemang kring metabolism och ätande som en ömsesidig transformation mellan mänsklig och mer-än-mänsklig materia argumenterar jag för att dessa transformationer sker på metaforiska, metonymiska och materiella nivåer i Dagermans berättelse.

Hunger och ätande kan kopplas till de mänskliga karaktärernas rädsla för att bli en del av ett landskap. Genom det metaforiska bildspråket och den motivsfär som jag förknippar med metabolism och intra-aktion, skildras öns egen berättelse om tillblivelse och kretslopp. Undan för undan inkorporerar ön människorna i sin kropp likt en utsvulten organism och min läsning föreslår att romanens huvudkaraktär och egentliga agens är själva ön. Kapitlet bidrar till forskningen om Dagermans författarskap då analysen strävar efter att utforska *De dömdas ö* utifrån premissen ”bakgrunden i förgrunden” och således inte fokuserar på verkets humanistiskt existentiellistiska, psykoanalytiska eller idépolitiska stoff. Bidraget kan läsas i dialog med avhandlingens syfte att visa hur skönlitteratur som kunskapsform kan ge oss tillgång till andra narrativ än de mänskliga.

3. ”Och vi trippar in i bergets svarta strupe’. En läsning av berg, sten och porös temporalitet i Mare Kandres *I ett annat land* och Stig Dagermans *De dömdas ö*”, *Tidskrift För Litteraturvetenskap* nr 3/4 (2021), s. 187–199.

Stig Dagermans roman *De dömdas ö* återkommer i avhandlingens tredje bidrag, denna gång i ett komparativt sammanhang tillsammans med Mare Kandres debut *I ett annat land* (1984). Artikeln skrevs till 50-årsjubileet av

tidskriften *TFL*. Numret är indelat i tre segment: *igår*, *idag* och *imorgon* där mitt bidrag tillhör delen *idag*.

Trots olikheter gällande genre, tillkomst och övergripande tematik i Kandres och Dagermans romaner finns flera viktiga beröringspunkter mellan texterna som framträder vid en materiellt ekokritisk läsning. Dessa likheter består bland annat i mötet mellan människan och ett för hen främmande landskap samt i ett bildmättat och mycket sinnligt framställningssätt vilket öppnar för en analys av bildspråket. Vad som också förenar texterna i min analys är deras intrikata kopplingar till evolution och kolonialitet, vilket blottläggs genom att jag återigen placerar bakgrunden i förgrunden och på så vis fokuserar på mer-än-mänskliga materialiteter och kroppar. Som titeln på artikeln anger är dessa kroppar först och främst av oorganisk art, närmare bestämt berg och sten, och i analysen argumenterar jag för hur dessa kroppar bidrar till att blottlägga en mer komplex berättelse där mänsklig perception av temporalitet och spatialitet utmanas.

I likhet med de andra bidragen använder jag mig av ett breddat teoretiskt ramverk som i det här fallet, utöver nymaterialism och materiell ekokritik, består av begrepp från geologi, post-koloniala- och vithetskritiska studier. I den här artikeln anlitar jag också metoden *den uppmärksamma läsarten* trots att jag i detta läge ännu inte funnit den rätta termen utan snarare omskriver den med hjälp av Robin Wall Kimmerers uppmärksamhetsbegrepp.

Syftet med artikeln är att visa hur bergens materialitet gestaltas i *De dömdas ö* och *I ett annat land*, och hur denna materialitet intra-agerar med de mänskliga karaktärerna. I min analys argumenterar jag för att romanerna skapar komplexa gestaltningar av perceptioner av tid, rum och tillhörighet. Begreppet berättande materia är av vikt även för denna analys och artikeln knyter på så vis an till avhandlingens syfte att undersöka alternativa berättelser sprungna ur det mer-än-mänskliga. Analyserna av Kandre och Dagermans verk visar också prov på litteraturvetenskapens förmåga att blottlägga de många meningsmöjligheter som litteraturen rymmer. Relationer med det mer-än-mänskliga återfinns och fungerar meningsskapande även om de inte uttrycks explicit. Artikeln demonstrerar också hur litteraturvetenskapens gängse antropocentriska perspektiv kan berikas med hjälp av teorier och kunskapande från andra fält inom indigen forskning, nymaterialism och kulturell ekologi. Detta är återkommande i samtliga

artiklar där jag i varierande grad utforskar möjligheterna att kombinera kunskapsområden.

Med stöd i Jeffrey Jerome Cohens definition av bergarter som polykrona agenter, det vill säga att de i mötet med människor kan överbrygga enorma tidsglapp, läser jag bergskropparna som sedimenterad tid. För båda romanerna innebär detta att bergskropparna är taktill tid som de mänskliga karaktärerna kan erfara det förflutna genom; tid blir en plats som går att intra-agera med genom känsel, syn, doft och lukt. De koloniala berättelserna som jag menar kan lyftas fram med hjälp av det materiellt ekokritiska perspektivet ter sig annorlunda i de båda romanerna. Analysen visar hur Dagerman inkorporerar en i huvudsak västerländsk förståelse av det främmande landskapet medan Kandres verk i högre grad undviker detta perspektiv. Detta, menar jag, beror på hur Kandre låter världen skildras genom barnets sinnliga perception.

4. ”Sprungna ur jorden. De porösa relationerna mellan landskap, växttid och tillblivelse i Mare Kandres prosa.”, *Edda* nr 2 (2021), s. 48–62.

I den föregående artikeln diskuterar jag hur barnets perception av världen i den skönlitterära texten kan påverka en materiellt ekokritisk analys och i ”Sprungna ur jorden. De porösa relationerna mellan landskap, växttid och tillblivelse” återupptas barnperspektivet. Artikeln ägnas två verk skrivna av Mare Kandre, närmare bestämt den tidigare berörda *I ett annat land* samt *Bübins unge* (1987). Här är föreställningen om växtlighet och barndom tätt sammanvävda, men som analysen åskådliggör, skildras detta på ett komplext och kreativt vis. Artikeln kan, i likhet med övriga bidrag, läsas i dialog med avhandlingens syfte att visa hur skönlitteratur som kunskapsform ger oss tillgång till andra narrativ än de mänskliga. Båda verken går att betrakta som barndomsberättelser och i analysen utforskar jag hur barnens upplevelser av landskap gestaltas genom ett bildspråk som bygger på metaforik kopplat till sinneserfarenheter. Ett av de viktigaste argumenten jag driver är hur barnens olika tillblivelseprocesser går att koppla samman med ekologiska processer och växttid.

Genom att kombinera begrepp från botanik med nymaterialistiska teorier

om kropp och tillblivelseprocesser bidrar läsningen med nya ingångar till romanen där berättelser om tillhörighet och överlevnad träder fram. I analysen tar jag fasta på hur flertalet av de beskrivna växterna är arter som inom botaniken brukar benämnas som pionjära, halvparasitiska eller invasiva och berör också varför dessa benämningar kan vara problematiska. Men vad som framför allt är intressant i det här sammanhanget är hur växterna bidrar till nya sätt att skildra barnens perception och deras sätt att ta plats i, för dem, främmande landskap.

5. ”Dripping Flowers. Grasping Landscape through Senses in the Writing of Birgitta Trotzig and Andrzej Tichý”, *Costellazioni*, nr 20 (2023), s. 89–103.

Det femte bidraget är en artikel publicerad i den italienska tidskriften *Costellazioni* där jag fortsätter undersöka relationer mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga utifrån berättelser som delvis skriver fram ett barnperspektiv. Numret tillägnas spatialitet i samtida skandinavisk litteratur. I artikeln intresserar jag mig för rumslighet på ett vis som fångar upp betydelsen av uppåtgående riktningar såväl som nedåtgående i de fiktiva världarna och här ges luft och himmel extra uppmärksamhet som betydelsefulla aspekter av mänsklig intra-aktion med det mer-än-mänskliga.

Syftet med den artikeln är att utforska och belysa hur barns närhet till landskap och det mer-än-mänskliga definieras genom en sensorisk och förhöjd medvetenhet i Andrzej Tichý's *Sex liter luft* (2005) och Birgitta Trotzigs novell ”På andra sidan havet” (1998). Analysen liknar de tidigare bidragen i så måtto att jag fokuserar på vilka sinnen som är inblandade i bildspråket och hur dessa bidrar till gestaltandet av världen. Utgångspunkten följer alltså avhandlingens övergripande syfte att undersöka hur skönlitteratur kan gestalta världen på vis som lyfter fram det mer-än-mänskliga som betydelsefullt.

Med hjälp av analysen kan jag också visa hur delar av primärmaterialet bjuder det materiellt ekokritiska ramverket motstånd. Detta motstånd är viktigt då det utmanar både teorierna och min egen läsning vilket i sin tur åskådliggör skönlitteraturens komplexitet. Det behöver med andra ord inte innebära en brist när det nymaterialistiska eller materiellt ekokritiska perspektivet börjar skava. Snarare menar jag att det visar hur mångfasetterad

litteraturen är och att undersökningar av den kräver en kreativitet även i urvalet av perspektiv och teoretiska ingångar. På så vis svarar artikeln även mot avhandlingens snävare syfte; att visa hur litteraturvetenskapliga läsningar kan och bör berikas med teorier och kunskapande från andra områden.

Tichýs och Trotzigs verk skildrar barn som upplever enorma förluster. Det är barn som mister närstående, i Tichýs berättelse förlorar Ivan inte bara sin mamma; alla människor är plötsligt borta en morgon och han befinner sig ensam i den stad som är hela hans värld. Den unga flickan i Trotzigs berättelse skiljs från sin syster och lämnas ensam kvar hos en mamma vars kärlek och omsorg inte räcker till.

Vad min analys visar är hur båda protagonisterna försöker orientera sig i världen och återställa någon form av tillhörighet efter förlusterna med hjälp av känsel, doft och syn. Därigenom blir också deras relationer till landskapen präglade av sensoriska och kroppsliga erfarenheter. Detta är en del av processen att vara av världen som jag tidigare diskuterat i flera av bidragen. Här kopplar jag samman karaktärernas sensitivitet inför det mer-än-mänskliga med hur temporalitet och spatialitet skildras som fragmentariska genom att tid blandas samman med materia. Barnens kroppar, landskapen, luft och eld, intra-agerar, vilket skapar en känsla av flytande spatiotemporalitet där det förflutna, nuet och framtiden, materialiseras.

Vad som också blir tydligt är hur karaktärerna lyckas olika bra, och intra-aktioner med det mer-än-mänskliga genererar också smärta. För Ivan förblir tillståndet outhärdligt, och snarare än att romanen skildrar intra-aktion som något stärkande eller subversivt tycks den hänga samman med smärta och förlust. Ivan *är* intra-aktionen i dess mest smärtsamma mening där han inte får fäste som subjekt utan erfar en porositet och gränslöshet som skapar förvirring och rotlöshet.

6. ”Med bråddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och femininitet i svenskspråkig prosa från Trotzig till Lee”, *Samlaren*, nr 142 (2021), s. 133–160.

Den avslutande artikeln i avhandlingen, publicerad i Svenska litteratursällskapets tidskrift *Samlaren*, består först och främst av analyser av skönlitterära skildringar mellan femininitet och vatten i texter skrivna av Birgitta

Trotzig och Mare Kandre. Men jag för även en djupare diskussion kring metaforbegreppet och dess relation till ett annat, för nymaterialismen viktigt begrepp: figuration. Artikeln kan därför ses som en fördjupning av resonemang kring metaforanalysens betydelse för materiellt ekokritiska läsningar, som påbörjades i den inledande artikeln ”Ekonarratologi och metaforanalys”.

”Med bråddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och feminitet i svenskspråkig prosa från Trotzig till Lee” är det mest omfattande bidraget till avhandlingen. Utöver verk av Trotzig och Kandre ingår även texter av Sara Stridsberg och Mara Lee i analysen, och det teoretiska ramverket bygger på filosofi- och idéhistoriska aspekter på relationen mellan feminitet och vatten. Artikeln tar avstamp i Mara Lees (av Margurite Duras inspirerade) utsaga om havet som ingens mor i romanen *Kärleken och hatet* (2018.) Syftet är att undersöka hur beskrivningarna av relationer mellan vatten och kvinnliga karaktärer påverkar framställningen av de fiktiva subjektens tillblivelseprocesser. Det är ett syfte som i min analys leder till ett problematiserande kring huruvida det finns skillnader i gestaltandet av tillblivelseprocesser, agens och subjektsskap beroende på *vem* som kopplas samman med *vilken* materia. I artikeln undersöker jag huvudsakligen tre olika sorters vatten; sötvatten, saltvatten och dy. Det sistnämnda befinner sig i gränslandet mellan vatten och jord och i likhet med sötvattnet och havet menar jag att det får konsekvenser för kvinnligt subjektsskapande i de analyserade verken.

I likhet med övriga bidrag i avhandlingen utforskar även detta vad litteraturvetenskapen kan vinna på att uppmärksamma det mer-än-mänskliga i ett skönlitterärt material som är förhållandevis starkt knutet till en humanistisk tradition. I den här artikeln har jag ännu inte namngivit min metod, den uppmärksamma läsarten, i stället beskriver jag mitt tillvägagångssätt som en materiellt ekokritisk läsart. Under arbetet med avhandlingen har termen materiellt ekokritisk läsart tätt sig alltför ospecifik som beskrivning av min metod, samtidigt som den är knuten till en teori som i sin tur är brokig och något lös i kanterna. Men sättet att närma mig den skönlitterära texten är likartad i samtliga bidrag, där ett fokus läggs på sensoriska perceptioner, mer-än-mänsklig materia och vad som sker i relationer mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga.

Olika varianter av metaforen ”havet är en mor” återfinns i samtliga verk som jag undersöker i artikeln. Genom att läsa Trozigs romaner *En berättelse från kusten* och *Sveket* tillsammans med Kandres *Bestiarium* och delar av Lees *Kärleken och hatet* samt Stridsbergs *Happy Sally* visar jag hur olikartat metaforiken kommer till uttryck och hur den ömsom förstärker, ömsom utmanar antropocentriska och patriarkaliska förståelser av kopplingen mellan femininitet och vatten. De kvinnliga karaktärerna Merete, Dolores, Ingrid, Mordorna och Ellen visar sig genom min analys alla vara hydrologiska kroppar med särskild närhet till vatten, men denna närhet präglas av olika villkor och får således också olika konsekvenser för deras subjektskap. Här anlitar jag ett intersektionellt perspektiv eftersom jag menar att ett materiellt ekokritiskt perspektiv behöver utvidgas för att de intra-aktiva processerna mellan mänskligt och mer-än-mänskligt inte enbart ska framstå som kreativa i en ”subversiv” och positiv mening. Detta är en diskussion som delvis berör det resonemang jag förde om textens motstånd i den föregående artikeln ”Dripping flowers. Grasping Landscape through Senses in the Writing of Birgitta Trozig and Andrzej Tichý”.

Avslutningsvis argumenterar jag för att texternas rika metaforiska bildspråk tillsammans utgör byggstenar för en figuration. Kvinnorna är del av en gemensam tillblivelseprocess genom sin hydrologiska ontologi; tillsammans överskrider de kroppsliga, temporala och spatiala gränser.

Avslutande ord

Allt skriver runt oss, det är det man måste lyckas uppfatta, allt skriver, flugan skriver, på väggarna, den skrev mycket i ljuset i det stora rummet, brutet av dammen. Flugans skrift skulle kunna fylla en hel sida. Då skulle den vara en skrift. Eftersom den skulle kunna vara det, är den redan en skrift. Någon gång under kommande århundraden kommer man kanske att läsa denna skrift, kommer också den att tolkas och översättas. Och oändligheten i en oläsbar dikt kommer att breda ut sig över himlen.²⁹⁸

(Marguerite Duras, *Att skriva*, 1993)

När den franska författaren Marguerite Duras (1914–1996) skildrar en flugas sista ögonblick i livet i Neauphle-le-Château mynnar iakttagelsen av en dödskamp ut i tanken om mer-än-mänsklig skrift. Jaget undrar om flugan, ”denna drottning” kan ge upphov till en skrift som någon gång läses, tolkas.²⁹⁹ Den här avhandlingen är på många sätt ett försök att få fatt i den skriften. Genom litteraturvetenskapligt arbete tolkar jag skönlitterära gestaltningar av mer-än-mänskliga berättelser som annars riskerar förbli olästa eller till och med oläsbara. I läsningar av ett antal prosatexter lyfter jag fram de i bakgrunden liggande narrativen genom att rikta uppmärksamheten mot landskap, stenar, blommor och sand, för att nämna några exempel. I det följande avrundar jag detta projekt med att kort resonera kring de resultat studien lett fram till.

²⁹⁸ Marguerite Duras, *Att skriva* (Malmö: Ellerströms förlag, 2019), s. 40.

²⁹⁹ Duras, *Att skriva* (Malmö: Ellerströms förlag, 2019), s. 38, 40.

Den sinnliga uppmärksamheten

I kappans inledning citerade jag Harry Martinsons *Utsikt från en grästuva* (1963) och undrade vad en litterär skildring av en tuva kan förmedla. Martinsons tuva har inte analyserats i den här studien, det gjorde han så bra själv när han noterade att ”tuvans landskap [...] har rätt betraktat lika mycket att säga som den stora och vittberömda dalen”.³⁰⁰ Däremot har jag upptäckt att andra, mer-än-mänskliga kroppar, arter och element i de skönlitterära verk jag arbetat med kan ha en hel del att förmedla. Eftersom jag från första början visste att jag var nyfiken på huruvida det var möjligt att utforska ett sådant mer-än-mänskligt berättande i litteratur som inte i första hand var naturskildringar, sökte jag mig till texter som visserligen gestaltade olika sorters landskap, men som av tidigare forskning främst lästs med människan i centrum. Resultatet blev ett urval av prosatexter från huvudsakligen den senare hälften av 1900-talet, men också mer samtida författarskap återopades. Samtliga verk har tillsammans bidragit med ett brett spektrum av arter och miljöer som möjliggjort att studien kunnat söka efter dessa mer-än-mänskliga betydelseskikt i allt från saltvatten och dy, till berg och luft. De författare vars verk fått mest uppmärksamhet i avhandlingen, det vill säga Stig Dagerman, Birgitta Trotzig och Mare Kandre, var alla verksamma under vad som brukar kallas den stora accelerationens skede i antropocen, det vill säga från efterkrigstiden och framåt. Det var, och är fortfarande, en tid där frågor om människoskap och vad det innebär att vara av världen behöver vridas och vändas på. Eller, för att återknyta till Haraways tankar om chthulucene, att det är dags att människan börjar lyssna till de mer-än-mänskliga stämmorna för att skapa hållbara och affirmativa relationer, för att göra om och göra rätt.³⁰¹ Därför, argumenterade jag i inledningen, är det betydelsefullt att utforska hur dessa litterära verk som tidigare uppfattats som skildringar av det specifikt mänskliga *också* kan gestalta mer-än-mänskliga berättelser.

Att som litteraturvetare stå tveksam inför sin egen metodologiska ingång har jag nog inte varit ensam om. Titeln på avhandlingen lyder *Den sinnliga*

³⁰⁰ Martinson, *Utsikt från en grästuva*, s. 29.

³⁰¹ Haraway, *Staying with the Trouble*, s. 55.

uppmärksamheten. Materiellt ekokritiska läsningar av svensk prosa från antropocen. Den har en dubbeltydighet eftersom den dels beskriver det bildspråk som är gemensamt för de valda verken samt dels pekar mot den läsart jag arbetat mig fram till. Denna uppmärksamma läsart är också vad som kommit att beteckna min metod, där jag medvetet riktat min uppmärksamhet till den mer-än-mänskliga bakgrunden för att i mitt tolkningsarbete behandla den som betydelsefull. Detta innebär att jag utför ett slags närläsning, för att använda ett lite slitet men fullt adekvat begrepp, av romanernas gestaltande av landskap, mer-än-mänskliga arter och intra-aktioner mellan mänskliga och mer-än-mänskliga materier. Metoden har inspirerats av Robin Wall Kimmerer och Daniel R. Wildcats resonemang om hur människan behöver uppmärksamma naturen med hjälp av fler perspektiv än det myopiska, det vill säga den relativt närsynta blicken. Kimmerers och Wildcats arbeten handlar om påtagliga och brådskande ämnen som inkluderar Traditional Ecological Knowledge (TEK) och politiska samt etiska spörsmål angående miljöfrågor. Min förhoppning har varit att på ett respektfullt sätt visa hur denna tanke om uppmärksamhet på det mer-än-mänskliga också är ett sätt att kunna formulera litteraturvetenskapliga läsningar som utforskar möjligheten av icke-lingvistiska berättelser.

Ytterligare en metod som inspirerat och visat mig vägen under analysarbetets gång är metaforanalysen. Det är främst Wendy Wheeler och Nancy Easterlins syn på metaforen som delvis förankrad i en materiell och evolutionär process. Utifrån deras arbete med metaforen har jag i min tur funnit ett starkare släktskap mellan metaforik och figuration än vad som tidigare hävdats inom posthumanistiska fält. En av konsekvenserna av denna iakttagelse är att det metaforiska bildspråket får en betydande roll i materiellt ekokritiska läsningar där dess funktion visar sig ha estetiska funktioner *samtidigt* som det kan visa hur världen består av materiella och diskursiva krafter som tillsammans skapar nya förståelser och perspektiv. I min avhandling menar jag därför att ett metaforiskt bildspråk kan förstås som en del i tillblivelseprocesser och komponenter i en figuration.

Små detaljer och stora berättelser

Genom sex artiklar och kapitel har jag utforskat hur skönlitteratur kan förstås bära på kunskap om det mer-än-mänskliga och vad det får för konsekvenser för förståelsen av subjektskap, tillblivelse och agens om den litteraturvetenskapliga uppmärksamheten riktas mot berättandets bakgrundsskikt och de mer-än-mänskliga narrativen. Det viktigaste teoretiska ramverket denna studie förhåller sig till är den materiella ekokritiken, men dess redan eklektiska karaktär har inbjudit till ytterligare begrepp och fält som jag ansett vara viktiga att inkludera för att genomföra analyserna. Via nymaterialistiska, botaniska, geologiska, feministiska och olika indigena teorier om det mer-än-mänskliga har mitt teoretiska bygge utvecklats. Vad som skett är att romanerna visar sig ha fler nivåer av narrativ. De mest centrala begreppen har varit berättande materia, intra-aktion, tillblivelse och porositet som alla hjälpt mig att utforska hur andra perspektiv än det antropocentriska på exempelvis tid, rumslighet och gränsdragningar mellan kroppar blir möjliga att läsa.

Några av de narrativ som framträtt har varit av mer allomfattande karaktär, medan andra läsningar har resulterat i detaljartade, specifika, exempel på intra-aktioner mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga. Med andra ord har mina analyser visat hur både större övergripande berättelser kan framträda och hur mindre, enskilda delar i ett stycke kan peka mot nya förståelser av texten. Som exempel på mer-än-mänsklig materia vars berättelse skapat ett nytt, större betydelseskikt i det analyserade verket är bergen i Mare Kandres och Stig Dagermans romaner. Genom att kombinera geologiska och materiellt ekokritiska begrepp träder berättelser om evolution fram som i relation till berättelsernas resetematik påkallar ett postkolonialt perspektiv. Detta menar jag är en viktig läsning eftersom intra-aktionen mellan materialitet och diskurs blir påtaglig och de båda romanerna på så vis kan läsas som än mer mångbottnade än de var innan det mer-än-mänskliga fördes in i tolkningsprocessen. Skönlitterära skildringar av bergs materialitet och dess eventuella koppling till berättelser om evolution och kolonialitet är något som kan utforskas vidare i ytterligare studier av det här slaget.

Just de spatiotemporal konsekvenserna av att inkludera landskap och olika sorters arter i en materiellt ekokritisk analys har varit tydliga, och Dagermans *De dömdas ö* kan inte bara läsas som en berättelse om kolo-

nialitet utan också som mer-än-mänsklig tillblivelse. Frågor om vems eller vads berättelse som är den huvudsakliga uppstår och medan de mänskliga karaktärerna tynar bort träder ett landskaps uråldriga tillblivelseprocess fram. Även Kandres romaner *Bübins unge* och *I ett annat land* menar jag rymmer en liknande spatiotemporal glidning där det antropocentriska perspektivet på tid och rum utmanas. Detta sker genom det sinnliga, metaforiska bildspråk som anlitas för att skildra unga flickors tillblivelseprocesser men som just i sin sinnlighet också visar sig skildra andra processer så som växttid. Med hjälp av hörsel, känsel, syn och doft registrerar barnen omgivningens många skeenden som vanligtvis är svåra att greppa ur ett antropocentriskt perspektiv.

Vad som blivit tydligt under arbetets gång är hur den uppmärksamma läsarten med fokus på det mer-än-mänskliga upprepade gånger behöver förankras i sensoriska perceptioner av omgivningarna. Det är många gånger i skildringarna av dessa som det mer-än-mänskliga framställs. Det metaforiska bildspråket skapar sinnliga skildringar av omvärlden som utmanar gränser mellan död och liv, växt och människa eller då och nu. I avhandlingen visar jag hur det sinnliga språket bidrar till att osäkra antropocentriska gränsdragningar och på så sätt skapar ett slags porös ontologi vilket skriver fram världen ur nya perspektiv; bladmunnar, gräs gror i kjolfällen och vattenpölar som genom sin spegelblanka yta vänder uppochner på skogens rumslighet, för att nämna några exempel på hur en sådan porös ontologi kan se ut i Trotzigs novell "Ormflickan". I de verk där barnets upplevelser av landskapen porträtteras, ser jag hur sensoriska erfarenheter i stor utsträckning gör världen begriplig.

Under arbetet med avhandlingen har mina tolkningsförsök stundom stött på motstånd, vilket jag också anser är värdefullt eftersom det uppmanar till kritiskt resonemang kring det egna teoribygget. Vad som också händer är att andra, oväntade sidor av det analyserade verket kommer till ytan och på så sätt skapar en rikare tolkningsmöjlighet. I den komparativa analysen av Birgitta Trotzigs novell "På andra sidan havet" och Andrzej Tichýs roman *Sex liter luft* blir detta tydligt. Här tvingar skildringen av den unge pojken Ivan mig att ifrågasätta intra-aktionen konsekvenser vilket också utmanar nymaterialistiska och ekokritiska föreställningar om subversiva gränsupplösningar. Intra-aktionen mellan människopojken Ivan och hans mer-än-mänskliga omgivning skapar starka känslor av förvirring

och smärta. Detta pekar mot att ur det enskilde subjektets perspektiv kan intra-aktiva tillblivelseprocesser innebära förödande gränsupplösning, något jag också uppmärksammar i läsningar av Kandres *Bübins unge* och Trozigs *Sveket* och *En berättelse från kusten*.

I min komparativa analys av vattensymboliken hos bland andra Trozig och Kandre argumenterade jag för att de, tillsammans med många fler kvinnliga författare som skildrat vatten och femininitet, tillsammans kan läsas som ett slags förkroppsligande, rent utav figuration, av ett hydrologiskt kvinnligt subjektskap. Här sträcker sig det mer-än-mänskliga betydelseskiktet inte bara över artikelns tolkningsgränser utan även över verkens gränser. På ett liknande vis vill jag föreslå hur mina artiklar och kapitel tillsammans pekar mot ett större narrativ som handlar om hur världen kan förstås med hjälp av skönlitteraturen. De må vara publicerade som enskilda analyser, men tillsammans skapar de en helhet i det att de alla visar på olika sätt att uppmärksamma det mer-än-mänskligas berättelser och på så vis lyssna in det ohörbara.

Summary

The Sensuous Attention. Material Ecocritical Readings of Swedish Prose from the Anthropocene

The focus of this dissertation is directed to literary representations of relationships between the human and more-than-human in Swedish prose written during the second half of the twentieth century. The main aim is to study literature as a source of knowledge and portrayer of the more-than-human, and to investigate what consequences such readings generate for the notions of subjecthood, becoming, and agency. The study shows how literature can perceive and illustrate the world in ways that challenge an anthropocentric perspective, and how literature can be understood as carrier of more-than-human narratives.

In this compilation thesis literary works by various authors are explored through six articles and chapters. A summary article serves as an extended introduction to the study's background and results, as well as a theoretical and methodological discussion. Three of the included authors occur more frequently within the articles and chapters: Stig Dagerman (1923–1954), Birgitta Trotzig (1929–2011) and Mare Kandre (1962–2005). They were all active as writers during a time in geological history where the Anthropocene is understood to accelerate and thus provide a chronograph for my selection of primary material. Human understanding of the relationship between humanity, the earth and the more-than-human was, and still is, affected by climate change, which also leave traces in cultural and aesthetic forms of expressions. In my thesis I argue that it is vital to explore literary works written during this era, and especially works that have been considered to depict the uniquely human conditions, in order to see if they also portray

more-than-human narratives. While these narratives are usually placed in the background of the fictive landscapes, treated as settings, I highlight them by directing my attention to mountains, waters, beaches, and flowers, to name a few environments. The title of the thesis; *The Sensuous Attention. Material Ecocritical Readings of Swedish Prose from the Anthropocene*, reflects the sensuous and vibrant language and style of the chosen novels, as well as my methodology and interpretive practice. This practice carefully explores the more-than-human as motif and treat it as crucial to the different narratives and is inspired by bryologist Robin Wall Kimmerer's and scholar and activist Daniel R. Wildcat's notion of attentiveness.

A second methodological approach springs from Wendy Wheeler's and Nancy Easterlin's biosemiotic comprehension of the metaphor as rooted in both matter and language. In my study I argue that the-more-than human narratives often linger in the metaphorical language used in the novels, since I have found that this type of language blurs and erases borders between life and death, object and subject, different perceptions of time and what is perceived as human or more-than-human. Thus, the aesthetic elements of the fictional text is particularly relevant for the study.

The theoretical framework of this study consists of combined fields and notions within posthumanism, new materialism, indigenous knowledge, and material ecocriticism. I consider my main theoretical approach, namely material ecocriticism, an eclectic and curious field that combines studies of literature with concepts from biology, philosophy, and geology. But material ecocriticism is also as a field that, due to its posthuman and new materialist heritage, needs to clarify its entanglement and proximity to various indigenous epistemological traditions and researchers. By turning to a broad spectrum of theorists, natural scientists, and writers, I hope to contribute to a slightly more transparent and including use of material ecocritical theory.

The most important concepts in this thesis are *agency*, *intra-action*, *storied matter*, *becoming* and *porosity*, which all contribute to the readings by illuminating different approaches to more-than-human and matter as creative. This notion of creativity is traceable in the metamorphic relationship between the human and the organic, as well as non-organic, surroundings when studied through a material ecocritical perspective.

The first contribution of the thesis is "Econarratology and Metaphor

Analysis” (2022), a chapter that follows a notable pedagogical outline and argues that the attentive, sensuous reading practice and metaphor analysis can enrich econarratological readings. By examining Birgitta Trotzig’s short story “Ormflöckan” through these practices I illuminate the metaphor as a figure of speech that enmeshes language and matter in ways that challenge an anthropocentric world view. The languages in Trotzig’s short story is highly connected to sensuous experiences of being of the world, where perceptions of time, space and body become elusive.

In the second contribution, “More than Sand? Landscape and Movement in Stig Dagerman’s *Island of the doomed*” (2019), I explore the possibilities for an alternative story where the fictive environment, an island, can be thought of as an agency in the novel. Through a material ecocritical understanding of matter as storied, I analyse how the landscape is construed through material and discursive intra-actions, but also how it is creating itself through its own material process of becoming. My reading shows how the different species and organic elements on the island together bring forth a new force and a new narrative where the process of becoming and the position of subjecthood no longer belongs solely to the human characters.

In the third contribution, “‘And We are Tiptoeing into the Black Throat of the Mountain.’ Mountain, Stone and Porous Temporality in Mare Kandre’s *I ett annat land* and Stig Dagerman’s *De dömdas ö*” (2022), the purpose is to examine how the stony formations in the two novels are created and whether it is possible to understand them as active, contributing elements of the narratives. Rocks have the capacity to incorporate both time and place in their materiality through sedimentation and are therefore possible to regard as spatio-temporal bodies. To compare and combine *I ett annat land* with *De dömdas ö* in a material ecocritical analysis, opens the opportunity of deepening the understanding of how more-than-human matter may constitute a complex part of the storyworld. I clarify how these non-organic bodies are portrayed through their specific materiality, and how the sensuous and metaphorical aesthetics brings forth new stories about agency, belonging and coloniality.

In the fourth contribution, “The Porous Relationships Between Landscape, Plant Time and Becoming in the Prose of Mare Kandre” (2021), a special affinity between plants and children is pointed out. By combining a

material ecocritical perspective with concepts from the field of botany, the article accentuates the more-than-human and how the girl protagonists experience the landscape that surrounds them through their heightened senses. The children in the stories possess a peculiar responsiveness to movement, smells, and sound that actualizes the concept of plant time and at the same time blurs the lines between human and more-than-human matter. I argue that the fictive landscapes can be understood as both geographical and botanical spheres, and as realms of childhood causing experiences of belonging and comfort but also evokes anxiety and alienation in the girls.

The fifth contribution, "Dripping Flowers. Grasping Landscape through Senses in the Writing of Birgitta Trotzig and Andrzej Tichý" (2023), continues to explore the relationship between children and landscape. Here, the aim is to highlight how the children's affinity to landscape and more-than-human matter is defined by sensual and heightened awareness in Tichý's novel *Sex liter luft* and Trotzig's short story "På andra sidan havet" (1998). This awareness affects both the children and the landscape, contributing to an ongoing process of becoming where space, time and matter, human and more-than-human interlace and the boundaries become porous. This porosity enables sensuality and intimacy with the surroundings, and also brings forth destructive behaviors and pain for the protagonists.

In the concluding contribution, "With Deep Water Under the Skin: A Reading of Hydrological Bodies and Femininity in Swedish Prose from Trotzig to Lee" (2021), my aim is to analyze the metaphorical language that describes and combines aspects of motherhood, femininity, and water. Through a material ecocritical framework my investigation focuses on the process of becoming water/subject and the relationship between the concepts metaphor and figuration. As my reading shows, the metaphorical language in Trotzig's and Kandre's narratives creates complex narratives of being in the world, where boundaries between different life forms are once again made unclear and porous. Read together, the literary works form a sometimes provocative portrayal of femininity and the affinity between water and motherhood.

Some of the narratives that have materialized during the writing of this thesis have been of a more all-encompassing nature, while other readings have resulted in detailed, specific examples of intra-actions between human

and more-than-human. In other words, the analyzes have shown how both larger stories can emerge and how smaller, specific parts of narrative can point to new understandings of the individual text. I show how sensual language contributes to making anthropocentric boundaries uncertain and, in this manner creates a kind of porous ontology which portrays the world from new perspectives. Together, the different contributions point toward a larger story that deals with how the world can be understood through the medium of literary fiction. Although published as individual analyses, together they create a unity in the sense that they all show new ways of reading the stories of the more-than-human, thus making the inaudible available.

Bibliografi

- Abram, David: *The Spell of the Sensuous* (New York: Vintage Books, 1997).
- Adolfsson, Eva: *I Gränsland. Essäer om kvinnliga författarskap* (Stockholm: Bonniers, 1991).
- Adorno, Teodor W.: *Aesthetic Theory*. Gretel Adorno och Rolf Tiedermann (red.): (London: Bloomsbury, 2013). [1970]
- Ahlund, Claes: *Fallets lag och jagets stjärna. En studie i Stig Dagermans författarskap* (Möklinta: Gidlunds förlag, 1998).
- Alaimo, Stacey: *Bodily Natures. Science, Environment, and the Material Self* (Bloomington: Indiana University Press, 2010).
- Armbruster, Karla och Wallace, Kathleen (red.): *Beyond Nature Writing. Expanding the Boundaries of Ecocriticism* (London: University Press of Virginia, 2001).
- Bak, Krzysztof: *Den intersubjektiva synden i Birgitta Trotzigs Dykungens dotter* (Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu, 2005).
- Bak, Krzysztof: "Lyckans dödsmaskin. Kritiken mot den skandinaviska exceptionismen hos Emmanuel Mounier, Birgitta Trotzig och Sara Stridsberg" i Jens Bjerring-Hansen, Torben Jelsbak och Anna Estera Mrozewicz (red.): *Scandinavian Exceptionalisms, Culture, Society, Discourse* (Berlin: Nord-europa-Institut der Humboldt-Universität, 2021).
- Barad, Karen: "Posthumanist performativity: towards an understanding of how matter comes to matter". *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28:3 (2003): 801–831.
- Barad, Karen: *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning* (Durham: Duke University Press, 2007).
- Beauvoir, Simone de: *Det andra könet*, översatt av Adam Inczedy-Gombos, Åsa Moberg och Eva Gothlin (Stockholm: Norstedts, 2013). [1949].
- Bennett, Jane: *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things* (Durham: Duke University Press, 2010).

- Bergil, Christina: *Mörkrets motbilder. Tematik och narration i fem verk av Birgitta Trotzig* (diss.) (Stockholm: Symposion, 1995).
- Björck, Amelie: "Metaforer och förvandlingar: om apor hos Vladimir Nabokov och Sara Stridsberg". *Tidskrift för litteraturvetenskap* 43:1 (2013): 5–20.
- Bracke, Astrid: "'Man is the story-telling animal'. Graham Swift's *Waterland*, ecocriticism and narratology". *ISLE* 25:2 (2018): 220–237.
- Braidotti, Rosi: "Discontinuous becomings. Deleuze on the becoming-woman of philosophy". *Journal of British Society of Phenomenology* 24:1 (1993): 44–55.
- Braidotti, Rosi: *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming* (Cambridge: Polity Press, 2002).
- Braidotti, Rosi: *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory* (New York: Columbia University Press, 2011).
- Braidotti, Rosi: *Nomadic Theory. The Portable Rosi Braidotti* (New York: Columbia University Press, 2012).
- Braidotti, Rosi: *Posthuman Knowledge* (Cambridge: Polity Press, 2019).
- Brudin Borg, Camilla: "Utan egna tankar. Vandring och kreativitet i två romaner av Anders Paulrud". *Samlaren* 141 (2020): 108–136.
- Brudin Borg, Camilla: "Ekokritisk rumsanalys" i Camilla Brudin Borg, Jørgen Bruhn och Rikard Wingård (red.): *Ekokritiska metoder* (Lund: Studentlitteratur, 2022).
- Bränström Öhman, Anneli: "Barndomens orter. Mare Kandre och rekonstruktionen av sextioalet". *Horisont* 4 (1993): 5–11.
- Butler, Philip: "Making enhancement equitable: a racial analysis of the term 'human animal' and the inclusion of black bodies in human enhancement". *Journal of Posthuman Studies* 2 (2018): 106–121.
- Cajete, Gregory: "Look to the Mountain" i Larry May och Jill Delston (red.): *Applied Ethics. A Multicultural Approach* (New York: Routledge, 2017).
- Cavendish, Margaret: *Observations upon Experimental Philosophy*, Eileen O'Neill (red.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2001). [1668].
- Chen, Mel Y: *Animacy, Biopolitics, Racial Mattering, and Queer Affect* (Durham: Duke University Press, 2012).
- Christian, Dorothy och Wong, Rita: "Untapping watershed minds" i Cecilia Chen, Janine MacLeod, och Astrida Neimanis (red.): *Thinking With Water* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2013).

- Clare, Eli: "Meditations on natural worlds, disabled bodies, and a politics of cure" i Serenella Iovino och Serpil Oppermann (red.): *Material Ecocriticism* (Bloomington: Indiana University Press, 2014).
- Clark, Timothy: *Ecocriticism on the Edge: The Anthropocene as a Threshold Concept* (London: Bloomsbury, 2015).
- Cohen, Jeffery Jerome: *Stone. An Ecology of the Inhuman* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2015).
- Colebrook, Claire: *Death of the Posthuman* (Ann Arbor: Open Humanity press, 2014).
- Coole, Diana: "The Inertia of Matter and the Generativity of Flesh" i Diana Coole och Samantha Frost (red.): *New Materialism. Ontology, Agency, and Politics* (Durham: Duke University Press, 2010).
- Coole, Diana och Samantha Frost (red.): *New Materialism. Ontology, Agency, and Politics* (Durham: Duke University Press, 2010).
- Dagerman, Stig: *De dömdas ö* (Stockholm: Norstedts, 2014). [1946]
- Darwin, Francis: "Växternas rörelser". *Aiolos* 62/63 (2018): 75–82. [1901]
- Duras, Marguerite: *Att skriva*, översatt av Kennet Klemets (Malmö: Ellerströms, 2019). [1993]
- Easterlin, Nancy: *A Biocultural Approach to Literary Theory and Interpretation* (Baltimore: John Hopkins University Press, 2012).
- Flodin, Camilla: *Att uttrycka det undanträngda. Theodor W. Adorno om konst, natur och sanning* (diss.) (Göteborg: Glänta, 2009).
- Friis, Elisabeth: "Att bli träd". *10TAL* 29/30 (2018): 72–83.
- Fyhr, Mattias: *De mörka labyrinterna. Gotiken i litteratur, film, musik och rollspel* (diss.) (Lund: Ellerström, 2003).
- Fyhr, Mattias: *Skitigt vackert mörker. Om Mare Kandre* (Lund: Ellerström, 2012).
- Franzén, Carin: *För en litteraturens etik. En studie i Birgitta Trotzig och Katarina Frostensons författarskap* (Stockholm: Symposium, 2007).
- Gaard, Greta: "New directions for ecofeminism: toward a more feminist ecocriticism". *ISLE* 17:4 (2010): 643–665.

- Garrouette, Eva-Marie och Kathleen Westcott: "The story is a living being: companionship with stories in Anishinaabeg studies" i Jill Doerfler, Niigaanwewidam James Sinclair och Heidi Kiiwetinepinesiiik Stark (red.): *Centering Anishinaabeg Studies. Understanding the World through Stories* (East Lansing: Michigan University Press, 2013).
- Hallé, Francis: *In Praise of Plants*, översatt av David Lee (Portland: Timber Press, 2002).
- Haraway, Donna: *The Companion Species: Dogs, People, and Significant Otherness* (Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003).
- Haraway, Donna: "The promises of monsters. A regenerative politics for inappropriate/ed others" i *The Haraway Reader* (New York: Routledge, 2004).
- Haraway, Donna: *Staying With the Trouble. Making Kin in the Chthulucene* (London: Duke University Press, 2016).
- Heith, Anne: *Experienced Geographies and Alternative Realities. Representing Sápmi and Meänmaá* (Göteborg: Makadam förlag, 2020).
- Hekman, Susan: "Constructing the ballast: an ontology for feminism" i Stacey Alaimo och Susan Hekman (red.): *Material Feminism* (Bloomington: Indiana University Press, 2008).
- Helander-Renvall, Elina: "Animism, personhood and the nature of reality: Sami perspectives". *Polar Records* 46 (2010): 44–56.
- Hogan, Linda: *Dwellings: A Spiritual History of the Living World* (New York: Touchstone, 1995).
- Hoyos, Hector: *Things with a History. Transcultural Materialism and the Literatures of Extraction in Contemporary Latin America* (New York: Columbia University Press, 2019).
- Iovino, Serenella: "Bodies of Naples: stories, matter, and the landscape of porosity" i Serenella Iovino och Serpil Oppermann (red.): *Material Ecocriticism* (Bloomington: Indiana University Press, 2014).
- Iovino, Serenella: "The living diffractions of matter and text: Narrative agency, strategic anthropomorphism, and how interpretations works". *Anglia* 133:1 (2015): 69–86.
- Iovino, Serenella. & Serpil Oppermann: "Theorizing material ecocriticism: a diptych". *ISLE* 19:3 (2012): 448–475.

- James, Erin: *The Storyworld Accord: Econarratology and Postcolonial Narrative* (London: University of Nebraska Press, 2015).
- James, Erin: "Narrative in the Anthropocene" i Erin James och Eric Morel (red.): *Environment and Narrative: New Directions in Econarratology* (Columbus: Ohio State University Press, 2020).
- Jarlsdotter Wikström, Jenny: *Materiella vändningar. Läsningar av Parland, Linspector, Berg och Byggmästar* (diss.) (Umeå Universitet, 2020).
- Kandre, Mare: *I ett annat land* (Göteborg: Thorén & Lindskog, 2018) [1984].
- Kandre, Mare: *Bübins unge* (Kista: Hanssons bok, 2010) [1987].
- Kandre, Mare: *Deliria* (Kista: Hanssons bok, 2012) [1992].
- Karban, Richard: "The language of plant communication" i Monica Gagliano, John C. Ryan och Patrícia Vieira (red.): *The Language of Plants. Science, Philosophy, Literature* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017).
- Karlsson, Tom: *Vägvisare I natten. Stig Dagermans litterära projekt* (Åbo: Åbo Akademi, *Meddelanden*, 22:1994).
- Kleberg, Lars: *Vid avantgardets korsvägar* (Stockholm: Natur & Kultur, 2015).
- Laduke, Winona: *All Our Relations: Native Struggles for Land and Life* (Chicago: Haymarket Books, 1999).
- Lakoff, George och Mark Johnson: *Metaphors We Live By* (London: The University of Chicago Press, 1981).
- Lagercrantz, Olof: *Stig Dagerman* (Stockholm: Norstedts, 1958).
- Lee, Mara: *Kärleken och hatet* (Stockholm: Bonniers, 2018).
- Lehtimäki, Markku: "Natural environment in narrative contexts: Cross-pollination ecocriticism and narrative theory". *Storyworlds: A Journal of narrative Studies* vol. 5 (2013): 119–141.
- Lindbo, Johanna: "Sensual grass touching humid skin: finding love in the relationship between subject and landscape". *LIR.Journal* 7 (2016): 135–152.
- Lindbo, Johanna: "More than sand? Landscape and movement in Stig Dagerman's *Island of the Doomed*" i Ingemar Haag, Karin Molander Danielsson, Marie Öhman och Thorsten Pöplow (red.): *Perspectives on Ecocriticism: Local Beginnings, Global Echoes* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2019).

- Lindbo, Johanna: ”Och vi trippar in i bergets svarta strupe’. En läsning av berg, sten och porös temporalitet i Mare Kandres *I ett annat land* och Stig Dagermans *De dömdas ö*”. *Tidskrift för litteraturvetenskap* 3/4 (2021): 187–199.
- Lindbo, Johanna: ”Sprungna ur jorden. De porösa relationerna mellan landskap, växttid och tillblivelse i Mare Kandres prosa”. *Edda*, 1 (2021): 48–62.
- Lindbo, Johanna: ”Med bråddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och femininitet i svenskspråkig prosa från Trotzig till Lee”. *Samlaren*, 142 (2021): 133–160.
- Lindbo, Johanna: ”Ekonarratologi och metaforanalys” i Camilla Brudin Borg, Jørgen Bruhn och Rikard Wingård (red.): *Ekokritiska metoder* (Lund: Studentlitteratur, 2022).
- Lindbo, Johanna: ”Dripping flowers. Grasping landscape through senses in the writing of Birgitta Trotzig och Andrzej Thichý”. *Costellazioni*, 20 (2023): 89–103.
- Linné, Carl von: *Botanikens grunder. Ett 1700-tals manuskript sammanställt av Lars Bergquist* (Stockholm: Natur och kultur, 2007).
- Lotass, Lotta: *Friheten meddelad. En studie i Stig Dagermans författarskap* (diss.) (Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, 2002).
- Lönnngren, Ann-Sofie: ”Förvandlingar. Politiska implikationer av litterära transformationer människa-djur”. *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, 38:3/4 (2008): 87–96.
- Lönnngren, Ann-Sofie: ”Mellan metafor och litterär materialisering. Heteronormer och djurbliande i Monika Fagerholms novel ’Patricia Kanin’”. *Lambda nordica* 4 (2011): 53–84.
- Lönnngren, Ann-Sofie: ”Kvinnor som djur”. *Feministiskt perspektiv* 4 (2012).
- Lönnngren, Ann-Sofie: ”Flickan och fjärilen. En transteoretisk läsning av en novell av Birgitta Trotzig” i Eva Heggerstad, Anna Williams och Ann Öhberg (red.): *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2013).
- Lönnngren, Ann-Sofie: *Following the Animal. Power, Agency, and Human-Animal Transformations In Modern Northern-European Literature* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholar Press, 2015).
- Macauley, David: *Elemental Philosophy. Earth, Air, Fire, and Water as Environmental Ideas* (New York: Suny Press, 2010).

- MacCormack, Patricia: "Posthuman sexuality: from ahuman to cosmogenic desire" i Cecilia Åsberg och Rosi Braidotti (red.): *A Feminist Companion to the Posthumanities* (Cham: Springer Nature, 2018).
- Marder, Michael: *The Philosopher's Plant. An Intellectual Herbarium* (New York: Columbia University Press, 2014).
- Martinson, Harry: *Utsikt från en grästuva* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1963).
- Merchant, Carolyn: *The Anthropocene and the Humanities: From Climate Change to a New Age of Sustainability* (New Haven: Yale University Press, 2020).
- Morton, Timothy: *Cultures of Taste/Theories of Appetite: Eating Romanticism* (London: Palgrave Macmillan, 2004).
- Morton, Timothy: *Ecology without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics* (Cambridge: Harvard University Press, 2009).
- Morton, Timothy: "From modernity to the Anthropocene: ecology and art in the age of asymmetry". *International Social Science Journal* 207/208 (2012): 39–51.
- Murray, Rachel: *The Modernist Exoskeleton: Insects, War, Literary Form* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020).
- Neimanis, Astrida: "Hydrofeminism: or, on becoming a body of water" i Henriette Gunkel, Chrysanthi Nigianni och Fanny Söderbäck (red.): *Undutiful Daughters. New Directions in Feminist Thought and Practice* (New York: Palgrave, 2012).
- Neimanis, Astrida: "Feminist subjectivity watered". *Feminist Review* 103 (2013): 23–41.
- Neimanis, Astrida: *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology* (London: Bloomsbury, 2017).
- Noë, Alva: "Do plants have minds?" *13.7 Cosmos & Culture*, 2011-12-02.
- Olsson, Ulf: *I det lysande mörkret. En läsning av Birgitta Trotzigs De utsatta* (diss.) (Stockholm: Bonniers, 1988).
- Olsson, Ulf: "De förstummades skrik. Vansinnets historia hos Birgitta Trotzig" i Birgitta Ivarson Bergsten (red.): *Fem författardagar. Samlade föreläsningar från författardagarna vid Mälardalens högskola 1996–2001* (Västerås: Mälardalen University Press, 2001).

- Ooijen, Erik van: "Introduktion till den svarta ekologin". *Aiolos* 51 (2017): 83–89.
- Ooijen, Erik van: "Inledande anteckningar om själarnas indelning". *Aiolos* 62/63 (2018): 9–14.
- Ooijen, Erik van: "Regio alpina sterilis. Sten Selander i fjällen" i Peter Degerman, Anders E. Johansson och Anders Öhman (red.): *Norrlandslitteratur. Ekokritiska perspektiv* (Göteborg: Makadam, 2018).
- Pirholt, Mattias: *Ett språk, ett spår. En studie i Birgitta Trotzigs författarskap* (diss.) (Ågerup: Symposium, 2005).
- Pleijel, Agneta: "Djuret och skräcken. En studie i Stigdagermans författarskap". *Samlaren* 86 (1965): 96–114.
- Plumwood, Val: *Environmental Culture. The Ecological Crisis of Reason* (London: Routledge, 2002).
- Roberg, Sofia: *Besvärja världen. En ekopoetisk studie i Inger Christensens Alfabet* (diss.) (Malmö: Ellerströms förlag, 2021).
- Ruffin, Kimberly N.: *Black on Earth. African American Ecoliterary Traditions* (Athens: The University of Georgia Press, 2010).
- Sagan, Dorion: "Introduction" i Jakob von Uexküll: *A Foray Into the Worlds of Animals and Humans* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010).
- Simonhjell, Nora: "En flod av ensamhet att drukna i: om Sara Stridsbergs *Drömfakulteten – tillägg till sexualteorin*". *Norsk literær årsbok* (Oslo, 2007): 56–72.
- Sohl, Lena: "Väldsamt, svart och hotfullt". *Bang* 4 (2001): 62–65.
- Soper, Kate: *What is Nature? Culture, Politics and the Non-Human* (Oxford: Blackwell, 1995).
- Stridsberg, Sara: *Happy Sally* (Stockholm: Bonniers, 2004).
- Svensson, Therese: *Vithetens koagulerade hjärta. Om avkoloniserande läsningars möjlighet* (diss.) (Göteborg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, 2020).
- Talpade Mohanty, Chandra: "Under the western eyes. Feminist scholarship and colonial discourse". *Boundary 2* 12:3 (1984): 333–358.
- Tichý, Andrzej: *Sex liter luft* (Stockholm: Bonniers, 2020) [2005].

- Tilly, Christopher: *The Materiality of Stone. Explorations in Landscape Phenomenology* (Oxford: Berg, 2004).
- Todd, Zoe: "An indigenous feminist's take on the ontological turn: 'Ontology' is just another word for colonialism". *Journal of Historical Sociology* 29:1 (2016): 4–22.
- Trotzig, Birgitta: *Ett landskap* (Stockholm: Bonniers, 1959).
- Trotzig, Birgitta: *En berättelse från kusten* (Stockholm: Bonniers, 1961).
- Trotzig, Birgitta: *I Kejsarens tid* (Stockholm: Bonniers, 1975).
- Trotzig, Birgitta: *Anima* (Stockholm: Bonniers, 1982).
- Tuana, Nancy: "Viscous porosity: witnessing Katrina" i Stacey Alaimo och Susan Hekman (red.): *Material Feminism* (Bloomington: Indiana University Press, 2008).
- Tuin, Iris van der: "Naturecultures" i Rosi Braidotti och Maria Hlavaiova (red.): *Posthuman Glossary* (London: Bloomsbury, 2018).
- Uexküll, Jakob von: *A Foray Into the World of Animals and Humans* (Minneapolis: Minneota University Press, 2010). [1934]
- Usher, Phillip John: "Untranslating the Anthropocene". *Diacritics* 44:3 (2016):56–77.
- Vieira, Patrícia: "Phytographia. Literature as plant writing" i Monica Gagliano, John C. Ryan och Patrícia Vieira (red.): *The Language of Plants. Science, Philosophy, Literature* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017).
- Wall Kimmerer, Robin: "The fortress, the river and the garden. A new metaphor for cultivating mutualistic relationship between scientific and traditional ecological knowledge" i Andrejs Kulnieks, Dan Roronhiakewen Longboat och Kelly Young (red.): *Contemporary Studies in Environmental and Indigenous Pedagogies: A Curricula of Stories and Place* (Rotterdam: Sense Publishers, 2013).
- Wall Kimmerer, Robin: *Gathering Moss: A Natural and Cultural History of Mosses* (Corvallis: Oregon State University Press, 2016). [2003].
- Wall Kimmerer, Robin: *Braiding Sweetgrass. Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge and the Teaching of Plants* (Minneapolis: Milkweed Edition, 2013).

- Watts, Vanessa: "Indigenous place-thought & agency amongst humans and non-humans (First Woman and Sky Woman go on a European world tour!)". *Decolonization: Indigeneity, Education & Society* 2:1 (2013): 20–34.
- Werner, Gösta: *De grymma skuggorna* (Stockholm: Norstedts, 1986).
- Wheeler, Wendy: *The Whole Creature. Complexity, Biosemiotics and the Evolution of Culture* (London: Lawrence & Wishart, 2006).
- Wheeler, Wendy: "Natural play, natural metaphor, natural stories. Biosemiotic realism" i Serenella Iovino och Serpil Oppermann (red.): *Material Ecocriticism* (Bloomington: Indiana University Press, 2014).
- Wheeler, Wendy: *Expecting the Earth: Life, Culture, Biosemiotics* (London: Lawrence & Wishart, 2016).
- Wheeler, Wendy: "The lightest burden: the aesthetic abductions of biosemiotics" i Hubert Zapf (red.): *Handbook of Ecocriticism and Cultural Ecology* (Berlin: De Gruyter, 2016).
- Wildcat, Daniel R.: *Red Alert! Saving the Planet with Indigenous Knowledge* (Golden: Fulcrum Publishing, 2009).
- Williams, Anna: "Där allting kan ses: familjebilder hos Mare Kandre och Anna Karin Granberg". *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, 24:3/4 (1995): 3–16.
- Wistisen, Lydia: (2013). "En sång om Trojas murar. En analys av maskulin identitet och utanförskap i tre samtida svenska förtortsskildringar". *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, 3/4 (2013): 5–16.
- Witt-Brattström, Ebba: *Ur könets mörker. Etc.* (Stockholm: Norstedts, 2003).
- Witt-Brattström, Ebba: "Fula flickor, masochism och motstånd. Samtidens kvinnliga stämmor" i Madeleine Grieve och Claes Wahlin (red.): *Att skriva sin tid. Nedslag i 80- och 90-talet* (Stockholm: Norstedts, 1993).
- Wynter, Sylvia: "1492: A new world view" i Vera Lawrence Hyatt och Rex Nettleford (red.): *Race, Discourse, and the Origins of the Americas. A New World View* (Washington DC: Smithsonian Institution Press, 1995).
- Åsberg, Cecilia, Hultman, Martin och Lee, Frances (red.): "Posthumanistisk ordlista" i *Posthumanistiska nyckeltexter* (Lund: Studentlitteratur, 2012).
- Österholm, Maria Margareta: *Ett flicklaboratorium i valda bitar. Skeva flickor i svenskaspråkig prosa från 1980–2005* (diss.) (Rosenlarv förlag, 2012).

Otryckta källor

<https://samer.se/3602> (2022-01-10)

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/antropomorfism> (2022-01-25)

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/metamorfos> (2023-01-30)

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/uppmärksamhet> (2022-01-04)

GOTHENBURG STUDIES IN LITERATURE,
HISTORY OF IDEAS AND RELIGION

ISSN 2004-3112

Editors: Johan Kärfelt, Olle Widhe

Subscriptions to the series and orders for individual copies are sent to:

ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS

Box 222, 405 30 Göteborg, Sweden

acta@ub.gu.se

Previous publications as part of the series GOTHENBURG STUDIES IN THE HISTORY OF SCIENCE AND IDEAS, Editor: Henrik Björck:

1. ERLAND SELLBERG. *Filosofin och nyttan: I. Petrus Ramus och ramismen. With a summary: Philosophy and use. I. Petrus Ramus and Ramism.* Göteborg 1979
2. INGER ERIKSSON & EVA-MARIA FLÖÖG. *Henrik Sandblads tryckta skrifter 1935-1979.* Göteborg 1979
3. EVA-LENA DAHL. *Överideologi och politiskt handlingsprogram. En studie i Lockes och Rousseaus tänkande. With a summary: Ideology and political program of action. A study in the political thought of Locke and Rousseau.* Göteborg 1980
4. HENRIK SANDBLAD (ed). *Greifswald-Wittenberg-Leiden-London: Västgötamagistern Sven Bredbergs resedagbok 1708-1710 med inledning utgiven av Henrik Sandblad.* Göteborg 1982
5. BO LINDBERG. *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige.* Göteborg 1984
6. STAFFAN KÄLLSTRÖM. *Värdenihilism och vetenskap. Uppsalafilosofin i forskning och samhällsdebatt under 1920- och 30-talen.* Göteborg 1984

7. ERIK HAMBERG. *Olof Knös och 1700-talets lärda samlarkultur. Studier kring förmedling och samlande av böcker i Sverige under den gustavianska tiden.* Göteborg 1985
8. CONNY MITHANDER. *Den dubbla kritiken: Carlyle och Engels om 1840-talets Manchester.* Göteborg 1989
9. LILIAN ANDERSSON. *Mellan byråkrati och laissez faire: En studie av Camillo Sittes och Patrick Geddes stadsplaneringsstrategier.* Göteborg 1989
10. KJELL KRANTZ. *Filosofen i exil: Publicisten och folkbildaren Alf Ahlberg. Del. 1.* Göteborg 1989
11. HENRIK SANDBLAD. *Göteborg – Uppsala och retur: Fakta och hågkomster.* Göteborg 1990
12. NILS ERIKSSON. "I andans kraft, på sannings stråt ...". *De skandinaviska naturforskarmötena 1839-1936.* Göteborg 1991
13. KETTY GUNNARSSON. *En dunkel frihet: Utopisten Nils Herman Quidin.* Göteborg 1995
14. STEN DAHLSTEDT. *Individ & Innebörd: Forskningsinriktningar och vetenskapsteoretiska problem inom svensk akademisk musikforskning 1942-1961.* Göteborg 1999
15. ADRIAN VELICU. *Versions of Exile Morality: Refugees in Britain 1790-1845.* Göteborg 2001
16. FREDRIK SUNNEMARK. *An Inescapable Network of Mutuality: Discursivity and Ideology in the Rethoric of Martin Luther King, JR.* Göteborg 2001
17. KLAS GRINELL. *Att sälja världen: Omvärldsbilder i svensk utlandsturism.* Göteborg 2004
18. KATARINA LEPPÄNEN. *Rethinking Civilisation in a European Feminist Context: History, Nature, Women in Elin Wägner's Väckarklocka.* Göteborg 2005
19. MORTEN SAGER. *Pluripotent Circulations: Putting Actor-Network Theory to Work on Stem Cells in the USA, prior to 2001.* Göteborg 2006
20. PER LANDGREN. *Det aristoteliska historiebegreppet: Historieteori i renässansens Europa och Sverige.* Göteborg 2008
21. RANGNAR NILSSON. *God vetenskap: Hur forskares vetenskapsuppfattningar uttryckta i sakkunnigutlåtanden förändras i tre skilda discipliner.* Göteborg 2009

Previous publications as part of the series GOTHENBURG STUDIES IN LITERATURE, HISTORY OF IDEAS AND RELIGION, Editors: Johan Kärfelt, Olle Widhe

1. SANDRA IREN KOTTUM. *Beastly Lessons: Natural Utopias and Animals as Teachers in Seventeenth-Century England*. Göteborg 2022
2. JOHANNA LINDBO. *Den sinnliga uppmärksamheten. Materiellt ekokritiska läsningar av svensk prosa från antropocen*. Göteborg 2023

